

Open Monumentendag Mechelen

Zondag 10 september 2017

4	Voorwoord
6	Plattegrond
8	Hof van Nassau Berthoudersplein 22
14	Berhoutinstituut-Klein Seminarie: de kapel van het Sint-Aloysiusgebouw Bleekstraat 5
24	De muurschilderingen van het Hof van Busleyden Frederik de Merodestraat 65
30	Predikherenklooster Goswin de Stassartstraat z.n.
42	Sint-Pieter- en -Paulkerk Keizerstraat 1
52	Hof van Schoofs Korenmarkt 8
60	Den Breckpot Korenmarkt 23
64	Hof van Cortenbach Korenmarkt 27-29
72	Kapel arme klaren en feestzaal Scheppersinstituut Melaan 14
82	Refuge van Sint-Truiden Schoutetstraat 3
86	Sint-Jan-Baptist en Sint-Jan-Evangelistkerk Sint-Janskerkhof z.n.
96	Schepenhuis Steenweg 1
110	Colofon
112	Bronverwijzingen

Voorwoord

Daar is hij weer! De Open Monumentendag, dé topdag voor iedereen die van erfgoed, geschiedenis en architectuur houdt. De opening van het vernieuwde Museum Hof van Busleyden in maart 2018 is een goede aanleiding om ditmaal te focussen op de Bourgondisch-Habsburgse periode van Mechelen.

Tijdens deze Open Monumentendag - de 29ste ondertussen - kan je maar liefst vijf toenmalige stadspaleizen bezoeken. Het Hof van Nassau is waarschijnlijk het best verborgen monument van Mechelen. Alleen wie ooit naar school ging in Villa Zonnebloem of Scholengroep 5 kent dit laatgotische pareltje, waarvan het gelijkvloers na restauratie - gepland in 2017-2018 - tot de bijzonderste klaslokalen van Mechelen zal behoren.

Bijna even goed weggestopt - maar dan achter de gevels van de Korenmarkt - krijgt ook het gotische Hof van Cortenbach weer vorm, zoals je zelf kan ontdekken tijdens een bezoek aan de restauratiewerf.

Wie wil weten hoe de woning van Ywein van Cortenbach er uitziet, kan terecht in Den Breckpot dat enkele jaren gelden werd gerestaureerd door de familie Gybels. Aan de overzijde van de Korenmarkt kan je een bezoek brengen aan het statige Hof van Schoofs, lange tijd vergaderplaats van de Gilde van de Oude Kruisboog.

En uiteraard kan ook het Hof van Busleyden zelf niet ontbreken, waarvan recent onderzoek de historiek een beetje verder ontsluitte.

Een andere recente ontdekking was de urne met overblijfselen van Margareta van Oostenrijk in de Sint-Pieter en -Paulkerk, waar je ook kan kennismaken met talrijke kunstwerken uit de oude, afgebroken Sint-Pieterskerk.

Als eerste locatie van de Grote Raad van Mechelen mag natuurlijk ook het Schepenhuis niet ontbreken, dat in de toekomst het centrale toerismepunt van de stad zal worden.

Tijdens de Bourgondisch-Habsburgse periode was Mechelen ook al een belangrijk religieus centrum. Daarvan getuigt onder meer de gotische kapel van de arme claren aan de Melaan, die voor het eerst toegankelijk is. De Refuge van Sint-Truiden aan het *Groen Waterke* - vermoedelijk één van de meest gefotografeerde gebouwen in Mechelen - is nog steeds in gebruik als werkplek voor de administratie van het aartsbisdom Mechelen-Brussel.

De Open Monumentendag biedt je verder ook de kans om enkele restauratiewerven te bezoeken.

In de Sint-Janskerk kan je vanop de stellingen de interieurrestauratie bekijken en kom je oog in oog te staan met enkele nieuwe vondsten.

In het Predikherenklooster krijg je ditmaal de kans om de binnenrestauratie te bekijken, waar de contouren van de toekomstige stadsbibliotheek stilaan duidelijk worden. Tenslotte stellen ook het Fort van Walem en enkele boten van de VVBHV - ondertussen 'klassieke' deelnemers - hun deuren open voor het publiek.

Voor wie het graag actief houdt zijn er wandelingen door Mechelen BinnensteBuiten, de Faculteit van het Mechels Dialect of Orgels aan de Dijle. Mechelen Kinderstad zorgt ook dit jaar voor een kinderluik. Zo behoort een zoektocht met de kinderen tot de mogelijkheden. In de namiddag vullen de barokke gewelven van de Sint-Pieter- en -Paulkerk zich met de klanken van het Mechels Harmonie Orkest en ook de leerlingen van het Conservatorium geven in enkele monumenten het beste van zichzelf.

Wij wensen je alvast een fijne editie van Open Monumentendag toe.

Greet Geypen
Schepen van Monumentenzorg

Bart Somers
Burgemeester

- 1 Hof van Nassau ★ Berthoudersplein 22
- 2 Kapel Sint-Aloysiusvleugel BimSem ★ Bleekstraat 5
- 3 Hof van Busleyden ★ Frederik de Merodestraat 65
- 4 Predikherenklooster ★ Goswin de Stassartstraat z.nr.
- 5 Sint-Pieter- en -Paulkerk ★ Keizerstraat 1
- 6 Hof van Schoofs ★ Korenmarkt 8
- 7 Den Breckpot ★ Korenmarkt 23
- 8 Hof van Cortenbach ★ Korenmarkt 27-29
- 9 Kapel van de arme claren en feestzaal Scheppersinstituut ★ Melaan 14
- 10 Refuge van Sint-Truiden ★ Schoutetstraat 3-5
- 11 Sint-Jan-Baptist en -Evangelistkerk ★ Sint-Janskerkhof z.nr.
- 12 Schepenhuis ★ Steenweg 1

Hof van Nassau

Berthoudersplein 22

Een onbekend maar authentiek Mechels stadspaleis

Aan het aloude Berthoudersplein, dat met zijn driehoekige vorm naar een Frankische oorsprong verwijst, ligt het *Hof van Nassau*. Het is een Bourgondisch stadspaleis: een edele residentie met - zoals dat hoorde - een huiskapel en een traptoren. Tijdens de 15de en 16de eeuw was het huidige gebouw deel van een groter complex met een toegangspoort en galerij, aangelegde tuinen, bijgebouwen en stallingen. Het rechthoekige volume dat bewaard bleef, heeft nog verschillende authentieke elementen zoals de natuurstenen kapel, vier laatgotische schouwen en een originele dakstructuur. Naast de toegangsdeur bleef nog een zuil van de voormalige galerij bewaard.

En toch hebben weinigen dit ‘meest authentieke stadspaleis van Mechelen’ al ooit gezien. Het staat enigszins ‘verborgen’

Luchtfoto van het scholencomplex dat in 1949 gebouwd werd rond het Bourgondische stadspaleis. © Bingmaps, 2015.

op de speelplaats van het scholencomplex van GO! (Freinetschool Villa Zonnebloem, BS hof van Nassau en Campus Busleyden Atheneum), in het bouwblok tussen de Zandpoortvest, het Berthoudersplein en de Augustijnenstraat. Kort na de Tweede Wereldoorlog - in 1948 - kwam het complex in handen van de Belgische staat. In de naoorlogse periode was er grote nood aan nieuwe schoolinfrastructuur. En zo geschiedde: op 18 juni 1949 legde toenmalig minister van Schone Kunsten en Onderwijs, Camille Huysmans, de eerste steen van het bijna U-vormige schoolgebouw dat het *Hof van Nassau* sindsdien bijna volledig omsluit. De vrij functionele mentaliteit van de jaren 1950 en 1960 en een gebrek aan kennis over de ‘waarde’ van het historische gebouw, maakten dat het stadspaleis werd afgesloten van zijn oorspronkelijke omgeving.

Berthoudershof

Het perceel lag buiten de eerste stadsomwalling, in *Nieuwland* - of nieuw gewonnen land -, maar wel binnen de tweede stadsmuur. De vroege geschiedenis is nogal onzeker. Sommige historici vermoeden dat het *Hof van Nassau* gebouwd werd op de funderingen van het voormalige *Berthoudershof*, een van de 13de-eeuwse residenties van de heren van Mechelen. In 1309 werd ‘een steen met kelder en kapel op *Nieuwland*’, beschreven. In 1327 een “*mansionem*:

in loco berthoudshof, inter terram dictam rees ex parte .. et capellam”.

Katharina van Duras, de weduwe van Henricus van Coolhem en getrouwd met Hector Vilain, bewoonde deze *mansio* vanaf 1451. De beschrijving van deze eigendom met een achteruitgang in de Augustijnenstraat, lijkt sterk op de latere perceelsbeschrijvingen van het *Hof van Nassau*. In 1475 was de residentie in handen van niemand minder dan Jan III van Bourgondië, de bisschop van Kamerijk. Hij overleed er op 27 april 1480 en liet het na aan zijn bastaardkinderen. Het pand kwam na zijn dood in eigendom van Margareta van Borsele, afstammeling van een welgesteld Zeeuws geslacht. Ze was de vrouw van de bekende bibliofiel Lodewijk van Brugge, heer van Gruuthuyse. Voor haar was de Mechelse residentie vermoedelijk vooral van politiek belang. Nadat haar man in ongenade was gevallen bij het Habsburgse hof en na een gevangenschap in Mechelen in 1492 overleed, verkocht ze het pand.

Heren van Nassau

Het *Hof van Gruythuyse* komt op 15 november 1493 in handen van Engelbert II van Nassau. Die had een schuldenclaim van 300.000 gouden schilden tegen Lodewijk van Gruuthuyse. De residentie bleef vervolgens meer dan een eeuw - tot 1613 - in handen van het in oorsprong Duitse huis van Nassau, waaruit later de eerste vorst der Nederlanden Willem I voortkwam. De heren van Nassau gaven hun naam aan de residentie, waarnaar tot op vandaag verwezen wordt als *Hof van Nassau*. Engelbert II was graaf van Nassau, Dietz en Vianden, heer van Breda en Lek en ridder van het Gulden Vlies. Hij had in 1482 de functie van kamerheer verkregen, de hoogste positie aan het hof. Het

Aquarel van het Hof van Nassau rond 1560 volgens Joannes Schoeffer (1804-1877).

stadsbestuur was erg opgetogen met de vestiging van de heer van Nassau in Mechelen. Ze doneerden “1200 guilders tot behulpe van de coipe vande hove vanden gruythuyse”. In 1494 werd Engelbert II tot president van de Grote Raad benoemd. Zijn opvolging verzekerde hij via zijn neefje Hendrik III van Nassau. Die groeide op aan het hof van Philips de Schone in Gent en Brussel. Ook hij vervulde belangrijke functies aan het hof, en in Mechelen, waar hij naast Willem van Croÿ (1458-1521) instond voor de opvoeding van de jonge Keizer Karel aan het hof van Margareta van Oostenrijk.

Een netwerk van stadspaleizen en ‘Hoven van Nassau’

Het Bourgondisch-Habsburgse hof was in wezen nomadisch en trok - inclusief hovelingen en getrouwen - van stad tot stad. De hoogste edele rangen - waaronder de heren van Nassau - bouwden in meerdere steden een stadspaleis of adellijke residentie. Zo was er naast een *Hof van Nassau* in Mechelen ook een *Hof van Nassau* in Brussel, een in Breda en een te Diest. Sinds Margareta van Oostenrijk in 1507 het zogenaamde *Hof van Savoyen* betrok (1507-1517-1530) werd Mechelen een kruispunt van cultuur: zowel edellieden als beeldhouwers, schilders, goud- en

Impressie van de binnenplaats van het Hof van Nassau met galerij rond 1514 door A.F. Van Den Eynde (1793-1885). Let op de foutieve weergave van de traptoren, die in werkelijkheid 'koud' tegen het hoofdvolume werd aangebouwd.

zilversmeden en tapijtwevers trokken naar Mechelen. Er ontstond een heuse 'bouwmania' en op korte tijd ontsproten er meerdere prestigieuze stadspaleizen in Mechelen: *Hof van Palermo* (1474-1545), *Hof van Kamerijk* (1477), *Hof van Cortenbach* (1520-1530), *Hof van Busleyden* (1505-1508), het nabijgelegen *Hof van Hoogstraten* (1512-1526) ...

Wanneer het *Hof van Nassau* werd gebouwd of welke bouwheer bij de werkzaamheden betrokken was, is nog niet geweten. Het complex kwam gefaseerd tot stand en werd door de heren van Nassau meermaals verbouwd. Hendrik III van Nassau werd door het Mechelse stadsbestuur aangemoedigd om de residentie naar zijn behoeven te transformeren. Hij ontving "400 philipsgulden ter behulpe van zijnder metselryen". Hij zou de voormalige galerij geconstrueerd kunnen hebben, vermeld in een beschrijving uit 1615: "Voirpoite mette galdereij end t'groot nieuw huys tot aen het oudt huys".

In 1521 werd Henrik III tot eerste kamerheer benoemd, waarna hij tussen 1522-1530 in het gevolg van Karel V van Brussel naar Spanje

reisde. Bij zijn terugkomst was hij niet alleen voor een derde keer getrouwd, maar had hij ook de Italiaanse en Spaanse renaissance-architectuur leren kennen. Hij vestigde zich hoofdzakelijk in het *Hof van Nassau* in Brussel, dat hij tussen 1509 en 1515 had laten vergroten. Een aannemelijke beslissing. Zijn residentie in Breda verkeerde in slechte staat en moest een ingrijpende renovatie ondergaan. Ook in Diest paste hij zijn nieuw verworven inzichten toe. Een bewaarde ordonnantie beschrijft het volledig nieuwe, vierkante paleis dat hij zelf ontwierp en waarvan de bouw in 1530

startte, maar waarvan enkel de funderingen werden uitgevoerd. De stad Mechelen en daarmee ook het *Hof van Nassau*, hadden na de dood van Margareta van Oostenrijk grotendeels hun strategische positie verloren. Toch bleef het Mechelse stadspaleis niet helemaal ongebruikt: het *Hof van Nassau* werd in 1538 nog uitgebreid door de aankoop van aanpalende percelen. Door overerving kwam het *Hof van Nassau* in 1544 via Hendriks III's zoon René van Chalon, prins van Oranje, in handen van diens zoon Willem de Zwijger, beter bekend als Willem I of Willem van Oranje. In 1546 sloeg het noodlot toe. De nabijgelegen Zandpoort, deel van de stadsomwalling op het einde van de Bleekstraat, ontplofte door een blikseminslag in het opgeslagen buskruid. Het *Hof van Nassau*, maar ook meerdere woningen en residenties in de omgeving, raakten sterk beschadigd. In 1557 werd de protestantse Willem I in de context van de contrareformatie door de Spaanse koning Filips II vogelvrij verklaard. Al zijn bezittingen werden in beslag genomen en geïnventariseerd. Deze beschrijving

geeft een inzicht in de ruimtes van het *Hof van Nassau* en hun functies. Zo blijkt dat de heer van Nassau onder andere over 17 wandtapijten met het wapenschild van Nassau beschikte.

Filips Willem van Nassau, de oudste en strikt katholieke zoon van Willem I die in Spanje was opgegroeid, deed het *Hof van Nassau* van de hand. Hij verkoos het Brusselse *Hof van Nassau* als residentie en liet zich in de Sint-Sulpitiuskerk in Diest begraven. Hij schonk het Mechelse *Hof van Nassau* als een “*puer ghifte*” aan zijn trouwe dienaar Jan-Baptist Keereman. De enige voorwaarde was dat de heer van Nassau, bij gelegenheid, over een kamer in het stadspaleis kon beschikken. Het *Hof van Nassau* moet zijn voormalige prestige al verloren hebben, want ook Keereman verkocht het goed amper twee jaar later. Hij bezat namelijk al een residentie of “*grootte huysinge metter poorte, plaetse, gronde, hove, gaelderije ende anderen toebehoorten*” in de Sint-Janstraat.

Het Godshuys van Nassauwen

Op 6 augustus 1613 verkocht ridder Keereman het voormalige *Hof van Nassau* in het kader van een grootse vastgoedtransactie - bemiddeld door de aartshertogen Albrecht en Isabella - waarbinnen het hof het nieuwe onderkomen werd van het Godshuis van de Heilige Drievuldigheid. De verkoop luidde een nieuwe, belangrijke fase in voor het voormalige stadspaleis, waarnaar nog jaren verwezen zou worden als ‘Godshuys van Nassauwen’ of klooster van de Heilige Drievuldigheid. Het hof werd in de verkoopakte beschreven als “*den huysse van nassauw... voirporte mette gaelderije tgroot nieuw huys tot aen het oudt huys en het oudt huys mette kelders, camers, solders, plaetse ende borreput, dry besloten hoven beplant met diversche fruytboomen, grooten stal achter aen de poirte van de boogaert,*

van en tgroot huys tot achter, mette botelrye, den winckelhaeck omme, tot aen de hoff toe, het fruythuys, het secret, de gaelderije inden bogaert, de houte logie mette plaetse ende achter uuytganck tegenover der augustynsloooster, anderen stal over dander zijde vande poirt”.

Tijdens deze periode, tot aan de opheffing van het klooster in 1792, werd het complex sterk aangepast. De gelijkvloerse zaal met aanpalende kapel werd omgevormd zodat er minstens 30 aanwezigen de mis konden volgen. Hiervoor werden in de ruimte zuilen met marmerimitatie aangebracht net als twee “*bifora*” of tweelicht vensters. Het hoofdbouwwerk kreeg ook een dakruiter.

De Berthoutkazerne

Onder het Oostenrijkse regime werden er verschillende kazernes gebouwd te Mechelen. In 1757 - één jaar na de oprichting van de statige, classicistische kazerne die we nu kennen als Dossin - werd in het zuiden van de stad, op de terreinen langs de stadsomwalling naast het *Godshuis van de Heilige Drievuldigheid*, een cavaleriekazerne gebouwd. Het complex bestond uit zes vrij sobere, langwerpige gebouwen gescheiden door binnenplaatsen. Ook op stadskaarten is de configuratie van de percelen duidelijk zichtbaar. Een anoniem opmetingsplan uit 1808 geeft de locatie en vorm van de voormalige galerij van het *Hof van Nassau* weer, met aanduiding van de pilaren, tussenmuren en wenteltrappen. Ook de positie van het altaar van het *Godshuis van de Heilige Drievuldigheid* is te herkennen. In 1824 werden de galerij en meerdere bijgebouwen van het godshuis afgebroken. In 1855 werden het domein verkocht in het kader van de expansiedrang van de kazerne. Er werd in 1855 een manege opgericht langs het Berthoudersplein. Het huidige relict *Hof van Nassau* werd van afbraak behoed en functioneerde als officierswoning.

Aquarel van Hof van Nassau in 1851 door J.-B. De Noter (1786-1855). Sindsdien werd er nog weinig aan de gevelconfiguratie gewijzigd. Links zijn de muren van de Berthoutkazerne zichtbaar.

De cavaleriekazerne verdween in de jaren 1930 door de snelle degradatie van de gebouwen. De artillerieafdeling was al naar de kazerne Baron Michel verhuisd. In 1932 - de gebouwen waren toen nog in gebruik - maakte de jonge Antwerpse architect Jozef-Louis Stynen een opmetingsplan van het voormalige *Hof van Nassau* voor de Prijs Henri Blomme, een architectuurcompetitie georganiseerd door de Koninklijke Maatschappij der Bouwmeesters van Antwerpen. Stynen won een tweede prijs voor zijn gedetailleerde tekeningen van het Bourgondische hof. Hij beschreef het relict toen al als 'in slechte staat'. Het ministerie van Landsbescherming kwam tot een overeenkomst met de stad Mechelen. De staat zou de barakken aan de stad Mechelen verkopen in ruil voor het *Hof van Nassau*, dat nu staatseigendom werd. De stad brak daarop de meeste barakken af om er woningen te bouwen, andere werden

Anoniem opmetingsplan van het domein met het Hof van Nassau. Links is de achteruitgang in de Augustijnenstraat duidelijk herkenbaar (SAM: Iconografie, C6731/2)

gebruikt om publieke diensten te vestigen, zoals de brandweer. Van de voormalige kazerne bleef enkel nog de omwalling bewaard, inclusief smeedijzeren ringen om de paarden aan vast te binden.

Rijksmiddelbareschool

In maart 1948 werd de Belgische staat ook eigenaar van de voormalige barakken. Al in 1946 had de liberale politicus Muyldermans geijverd voor een nieuwe Rijksmiddelbare school in Mechelen. Bij de opmaak van de plannen door het ministerie van Publieke Werken werd niet naar het oude hof omgekeken. De school daarentegen werd geprezen voor zijn moderne en lichtrijke accommodatie. Initieel kreeg het *Hof van Nassau* een functie als klaslokaal voor metaalbewerking. Het verval had zich ondertussen al ingezet.

Pas in 1977 kreeg het *Hof van Nassau* een beschermd statuut als monument omwille van zijn artistieke en historische waarde. Uit archiefonderzoek bleek dat het pand al een eerste keer in 1931 - lang voor de ingrijpende isolatie van het pand - voor een bescherming in aanmerking was gekomen. Bij gebrek aan budget werd het op de lange baan geschoven. Helaas zijn er sinds de bescherming weinig tot geen onderhoudswerkzaamheden uitgevoerd aan het monumentale gebouw.

Herbestemming?

Sinds 2000 wordt het goed beheerd door het Gemeenschapsonderwijs (GO!). Het *Hof van Nassau* ligt op de speelplaats van de freinetschool Villa Zonnebloem, die het gebouw momenteel maar zeer beperkt gebruikt. En zo treedt de verloederingsproces nog sneller op. Nog niet zo lang geleden was het hof nog gedeeltelijk bedolven onder woekerplanten. Door de geïsoleerde locatie werd het gebouw niet alleen verwaarloosd, het werd ook vergeten. Weinigen kennen nog de waarde van dit ooit prestigieuze Bourgondische stadspaleis. Nochtans heeft het ook op (inter)nationaal vlak een bijzondere troef. Van het Brusselse *Hof van Nassau* werd namelijk alleen de kapel van Sint-Joris bewaard, opgenomen in de Nationale Bibliotheek. Het *Hof van Nassau* in Breda werd sterk verbouwd en is bovendien als Koninklijke militaire academie moeilijk toegankelijk. Het *Hof van Nassau* te Diest is eveneens privé domein.

Op 12 juni werd het beheersplan voor de site goedgekeurd. De scholengroep plant een restauratie van het monument om er op de gelijkvloerse verdieping een klaslokaal te vestigen.

Helena ten Berge is historica (2014) en studeerde Conservation of Monuments and Sites (RLICC). Ze werkt als zelfstandig (bouw)historica o.a. voor Studio Roma cvba.

Bron: Helena ten Berge, How to save..., 2017.

Berthoutinstituut-Klein Seminarie: de kapel van het Sint-Aloysiusgebouw

Bleekstraat 5

De onderwijshervorming van Willem I

De oprichting van het Klein Seminarie brengt ons terug naar de periode van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830). De toenmalige koning Willem I wou de invloed van de Kerk op het onderwijs aan banden leggen, en zijn grondige hervormingen kwamen vooral in onze rooms-katholieke gewesten hard aan.

Na het Concilie van Trente (1514-1563) werden alle bisdommen die priesters opleidden, verplicht om daarvoor een 'seminarie' op te richten, zo ook in Mechelen. De meeste seminaristen die in het Mechelse Groot Seminarie hun voortgezette studies deden, hadden al een 'humaniora'-opleiding genoten aan de nabijgelegen Groot-school, sinds 1629 geleid door de congregatie van de oratoren. Nadat Frankrijk de Zuidelijke Nederlanden in 1795 geannexeerd had, werden de oratoren samen met alle andere religieuze gemeenschappen ontbonden. Dankzij enkele vroegere leden kende hun Mechelse school in 1814 echter een doorstart als een privé-instelling gekend als 'het college van Sint-Jans'.

Willem I maakte hier in 1825 in één pennentrek een einde aan door alle vrije middelbare scholen af te schaffen. Hij ontbond ook alle bestaande seminaries en verving ze door een priesteropleiding in een nieuwe, door de staat gecontroleerde instelling in Leuven. Het verzet was enorm en dwong Willem I al in 1827 om verschillende maatregelen terug te schreeven. Door het getalm van de voornamelijk protestantse administratie duurde het echter nog tot oktober 1829 voor de vernieuwde

onderwijswet in een Koninklijk Besluit werd gegoten.

Het Klein Seminarie

Meteen nadat de nieuwe onderwijswet in voege was getreden, nam de toenmalige aartsbisschop de Méan verschillende initiatieven. Hij herstelde de bisschoppelijke seminaries in hun vroegere functie en besloot om in Mechelen een eigen school te stichten waar toekomstige seminaristen een middelbare opleiding konden volgen. Op 1 mei 1830 opende de 'Eerste afdeling van het Aartsbisschoppelijk Seminarie' - al snel aangeduid als het Klein Seminarie - de deuren. De nieuwe instelling bestond toen uit twee afdelingen: een humaniora-opleiding van zes jaar en een afdeling wijsbegeerte van twee jaar, specifiek bedoeld als voorbereiding op de priesteropleiding aan het Groot Seminarie. Het Klein Seminarie vond onderdak in twee historische panden die de aartsbisschop enkele jaren voordien met eigen kapitaal gekocht had uit de nalatenschap van Jean-Ernest Coloma.

Schoollokalen met standing

Over de erfenis van Jean-Ernest Coloma zijn we goed geïnformeerd door de studie van historicus Patrick De Greef over het *Hof van Coloma* uit 2006. Uit dit onderzoek blijkt dat de kinderloze graaf bij zijn overlijden in 1825 met voorsprong tot de rijkste Mechelaars van zijn tijd behoorde. Meteen na zijn dood besloten zijn erfgenamen, de twee kinderen van zijn zus, om de immense erfenis te gelde te maken.

Naast een indrukwekkende kunstcollectie en een kostbare bibliotheek bezat hij ook

Een impressie van de grote binnenplaats van het Hof van Hoogstraten in 1808, toegeschreven aan de Mechelse kunstenaar Jan-Baptist De Noter (1786-1855).

talrijke gronden en gebouwen. Daartoe behoorden enkele eigendommen in een uitgestrekte driehoek tussen de Bleekstraat, de Voochtstraat en de Zandpoortvest. Zelf woonde Jean-Ernest er in het huidige *Hof van Coloma*, het 'hotel de maître' waarvan Patrick De Greef aantoonde dat het rond 1730 werd gebouwd in opdracht van zijn grootvader, baron Philippe Roose. Sinds 1780 was hij ook eigenaar van het aanpalende *Hof van Hoogstraten*, een enorm gebouwencomplex dat de hoogadelijke Antoine de Lalaing rond 1517-1526 had uitgebouwd tot een echt stadspaleis.

Enkele maanden na het overlijden van hun oom verkochten zijn erfgenamen datzelfde *Hof van Hoogstraten* aan de Antwerpse koopman Michael Haegelsteen. Om nog onduidelijke redenen verplichtte de overeenkomst de nieuwe eigenaar om het volledige complex te slopen. Toen de

Antwerpenaar het *Hof* nog geen jaar later doorverkocht, bleek hij deze verplichting grotendeels te hebben nagekomen. Van het historische gebouw restte toen alleen nog maar de hoofd vleugel met kapel en huistoren aan de Zandpoortvest en enkele kleinere bijgebouwen. De nieuwe eigenaar was aartsbisschop de Méan, die het via een tussenpersoon uit eigen zak had gekocht. Toen drie jaar later ook het *Hof van Coloma* te koop kwam, tastte de eminentie opnieuw in zijn geldbuidel.

Met welk doel de aartsbisschop de beide historische stadspaleizen kocht, is nog onduidelijk. Was het om er zelf zijn intrek te nemen nadat Willem I de verbouwing van het toekomstige Aartsbisschoppelijk Paleis aan de Wollemarkt had stilgelegd? Of had hij meteen na de afschaffing van de vrije scholen in 1825 al de oprichting van een nieuwe instelling voor ogen? Hoe het ook zij, toen de aartsbisschop op 13 oktober 1829 de oprichting aankondigde van wat bekend

Deze potloodschets toont het Klein Seminarie vanuit de Voochtstraat in de periode tussen 1835 en 1847. Vooraan links de resterende vleugels en de huistoren van het Hof van Hoogstraten. Rechts vooraan de schoolvleugel met kapel uit 1835. Achteraan is het Hof van Coloma afgebeeld.

zou worden als het Klein Seminarie, was het evident dat dit onderdak zou vinden in de vroegere adellijke hoven die hij gekocht had. Van bij de oprichting was het Klein Seminarie bedoeld als internaat. De 158 leerlingen die het eerste schooljaar aanvatte, hadden dus niet alleen nood aan leslokalen, maar ook aan bijvoorbeeld slaapplekken, een refter en een studiezaal, die werden ondergebracht in het *Hof van Hoogstraten*. De superior en de leraren namen hun intrek in de vroegere woning van Jean-Ernest Coloma, die ook diende als spreek- en ontvangstruimte.

De eerste aanzet van het Sint-Aloysiusgebouw (1835)

Het grote succes van het Klein Seminarie leidde ertoe dat de ondernemende superior Jan-Baptist Van Hemel al in 1835 opdracht gaf voor de bouw van een nieuwe vleugel. Het losstaande gebouw van zeven traveeën bevatte onderaan een studiezaal en op de verdieping een kapel. De nog onbekende ontwerper gaf de schoolvleugel sobere, bakstenen gevels onder een afgeknot mansardedak. Het zijn vooral de licht vooruitspringende hoektraveeën met driehoekig fronton, de doorlopende lijsten van blauwe hardsteen

en de rondboogramen van de kapel die het uitzicht van het gebouw bepalen. De metalen kolommen als draagstructuur in de studiezaal en in de kapel tonen wel aan dat de architect bekend was met de moderne bouwmethoden van toen.

De keuze voor een laatclassicistische architectuur, een stijl die meer samenhang met de liberale ideologie, is mogelijk te verklaren door het toenmalige politieke klimaat. Liberalen en katholieken hadden in een 'monsterverbond' tegen Willem I de Belgische onafhankelijkheid verworven. Aanvankelijk konden ze zich nog geen politieke conflicten veroorloven en zetten ze hun samenwerking voort. Maar zodra de Belgische staat vaste voet had gekregen, haalden de ideologische tegenstellingen opnieuw de bovenhand. Die tweestrijd vertaalde zich op architecturaal vlak in de katholieke keuze voor een overwegend neogotische vormgeving. We hoeven op de speelplaats van het Klein Seminarie maar een blik te werpen op het Sint-Thomasgebouw (1893) en het Sint-Michielsgebouw (1897) om hiervan de getuigen te zien.

Het Sint-Aloysiusgebouw voltooid (1847)

De ligging van de nieuwe vleugel in het verlengde van het *Hof van Coloma* was vermoedelijk een bewuste keuze. Al in 1847 werd het gebouw met vijf traveeën verlengd tot aan het vroegere stadspaleis. Door aan te sluiten op de traphal van het gebouw uit 1835 werden beide delen intern met elkaar verbonden. Omdat de gevels van het nieuwe gedeelte qua materiaal en architectuur aansloten op de vleugel uit 1835, vormen ze ook visueel één geheel. Alleen het inschuiven van een extra verdieping, mogelijk door de grote hoogte van de aanpalende kapel, verwijst duidelijk naar de gefaseerde bouw. De eengemaakte vleugel werd vernoemd naar de Heilige Aloysius van Gonzaga (1568-1591), patroonheilige van de studerende jeugd. Na de voltooiing van het Sint-Aloysiusgebouw werd het lagere *Hof van Coloma* enigszins weggedrukt. In 1868, tijdens één van de volgende schooluitbreidingen, werd dit verholpen door een tweede verdieping op het 18de-eeuwse gebouw te voorzien, met een lange doorlopende noklijn tot gevolg.

De inrichting van de kapel onder superior Van Campenhout (1854-1865)

De kapel van het Sint-Aloysiusgebouw werd na de bouw in 1835 stukje bij beetje ingericht. De aankleding is nu grotendeels verdwenen, maar verschillende foto's en documenten geven nog een beeld van het vroegere interieur. Het eerste hoogaltaar was vermoedelijk voorlopig bedoeld. Al in 1851 bezorgde de Brusselse schrijnwerker Godefroy een offerte voor een nieuw exemplaar naar

ontwerp van architect Raymaekers, voor 3085 fr. inclusief 2100 fr. voor de beelden van de Brusselse kunstenaar Thélen. De offerte bleef vermoedelijk dode letter. Nauwelijks acht jaar later, in 1859, sloot superior Van Campenhout een contract met het Gentse atelier van François Delanier (1812-1900) voor de levering van een hoogaltaar. De details in deze overeenkomst stemmen in grote mate overeen met de uitwerking van het eclectisch opgevatte hoogaltaar dat te zien is op oude foto's van de kapel.

Rond 1859 leverde het Gentse atelier van François Delanier een rijkelijk gedecoreerd hoogaltaar voor de kapel van het Klein Seminarie. © Archief BimSem

Voor 2780 fr. beloofde Delanier een houten hoogaltaar te leveren met bovenaan een houten gekruisigde Christus. Vlak daaronder bevond zich een terracotta pelikaan, symbool van de liefde door zelfopoffering. Voorts had het meubel twee terracotta beeldengroepen, die enerzijds Sint-Jan en Onze-Lieve-Vrouw verbeeldden en anderzijds Geloof en Liefdadigheid. Delanier leverde ook twee houten engelenbeelden, die aan weerszijden van het altaar op afzonderlijke sokkels geplaatst werden. Onderaan het hoogaltaar bevond zich een witmarmeren tombe met de graflegging van Christus, die afzonderlijk besteld werd bij de Leuvense firma Abbeloos.

Links en rechts van het hoofdaltaar bevonden zich twee zijaltaren, waarvan de neoclassicistische architectuur met zuilen en hoofdgestel aansluit bij de gevelarchitectuur van het gebouw. Het beeld in het rechter altaar, gewijd aan Onze-Lieve-Vrouw, werd pas rond 1865-1868 besteld door de opvolger van superior Van Campenhout. Over het beeld van het Heilig Hart, waaraan het linker altaar gewijd was, tasten we nog in het duister.

In de periode tussen 1854 en 1865, toen kanunnik Van Campenhout aan het hoofd stond van het Klein Seminarie, leverde het atelier Peeters uit Turnhout een preekstoel voor de kapel. Mogelijk bestelde de superior ook de acht biechtstoelen die opduiken in een inventaris van de kapel uit 1860, maar waar verder niets over geweten is.

Superior De Bleser vervolledigt het kapelinterieur (1865-1868)

Hoewel superior De Bleser maar drie jaar in functie was - hij overleed in 1868 na een val tijdens een werkbezoek aan het *Hof van Coloma* - droeg hij toch bij aan de inrichting van de kapel. Hij nam het initiatief

voor drie nieuwe beelden. Behalve een Onze-Lieve-Vrouwebeeld voor het zijaltaar liet hij ook beelden plaatsen van Sint-Jozef en van Sint-Jan-Berchmans, de tweede patroonheilige van de studerende jeugd. Onder zijn bestuur kreeg de kapel ook een kruisweg van het Leuvense atelier Abbeloos, bekostigd door oud-leerlingen en enkele weldoeners. De 14 staties kregen een plaats tegen de zuilen in de zijbeuken. De melding van een nieuwe speeltafel voor het orgel geeft aan dat het instrument er al eerder stond.

Uiteraard werden er ook heel wat kazuifels en ander kerkelijk textiel aangekocht en moesten er liturgische voorwerpen voorzien worden voor de vieringen. De eerder aangehaalde inventaris van 1860 vermeldt textielensembles in verschillende kleuren, grote hoeveelheden zilverwerk en kandelaars, tapijten voor het hoogaltaar (rood) en de twee zijaltaren (groen) en nog veel meer. Heel wat van deze voorwerpen werden betaald door weldoeners, onder wie een zekere Verhaeren, die een kostbare zilveren monstrans schonk.

*Deze foto geeft een beeld van het rijkelijk
gedecoreerde kapelinterieur bij de overgang
van de 19de naar de 20ste eeuw.*

© Archief BimSem

Het religieuze leven van de internen

Aartsbisschop de Méan had het Klein Seminarie gesticht om er toekomstige priesters een eerste opleiding te geven. Religie speelde dan ook een grote rol in het leven van de leerlingen. Dat was zeker het geval in de 19de eeuw, toen de internen alleen tijdens twee korte en één langere vakantie naar huis mochten.

Eucharistieviering in de schoolkapel van het Klein Seminarie. © Waar is de tijd: Mechelen, aflevering 17, p. 407.

Een doordeweekse lesdag startte nauwelijks een kwartier na het ontwaken met het ochtendgebed, gevolgd door een misviering. De rest van de dag baden de leerlingen bij het begin en het einde van elke activiteit, of het nu een les, een studieperiode of een maaltijd betrof. Op zon- en feestdagen woonden ze twee misvieringen bij en minstens eenmaal per maand moesten ze te biecht gaan. Daarnaast waren de leerlingen lid van minstens één van de drie congregaties of de drie broederschappen in de school, die hun eigen gebedsavonden, novenen en vieringen organiseerden. Samen met de studiezaal en de klaslokalen vervulde de kapel dan ook een centrale rol in het leven van de leerlingen.

Onuitgevoerde plannen

Uit de beschikbare foto's blijkt dat de inrichting van de kapel bij het overlijden van superior De Bleser in 1868 grotendeels voltooid was. De opeenvolgende inventarissen van de kapel doen echter wel vermoeden dat heel wat cultusobjecten - en al zeker de gewaden - na verloop van tijd vervangen werden. Af en toe werd ook nieuw meubilair gekocht, zoals een kleine communiebank in 1878 of de extra biechtstoel die in 1898 in de inventaris verschijnt. In het begin van de 20ste eeuw werden er echter grootsere plannen gesmeed, toen het schoolbestuur hulde wou brengen aan Jan-Baptist Van Hemel. Deze man was tussen 1835 en 1854 de eerste als dusdanig benoemde superior van het Klein Seminarie en werd algemeen beschouwd als een bijzonder begaafd priester en opvoeder. Een volledige herinrichting van de schoolkapel leek de initiatiefnemers een gepaste hommage.

De ontwerper van de plannen is vermoedelijk Jules-Alphonse Gellé (*1864, Soissons), die zich in 1885 in Brussel vestigde om er een carrière uit te bouwen als architect. In de hoofdstad ontwierp hij tussen 1895 en 1930 verschillende woningen in uiteenlopende stijlen zoals de neorenaissance, de beaux-artsstijl en het eclecticisme, maar in zijn latere jaren verwerkte hij ook invloeden van de art deco en het modernisme. Hij was eveneens actief in de scholenbouw, doorgaans in samenwerking met zijn collega J. Prémont, die hij vermoedelijk bijstond voor het ontwerp van de bekende art-nouveaufeestzaal van het Sint-Angela-instituut in Tildonk. Samen realiseerden ze ook het neotraditionele Sint-Michielscollege in Etterbeek (1902-1906) en de gelijknamige

Architect Alphonse Gellé ontwierp in het begin van de 20ste eeuw een nieuw, neoromaans interieur voor de kapel. © Archief BimSem

kerk (1908-1912), één van de zeldzame kwalitatieve neoromaanse gebouwen in België.

Ook Gellés ontwerp voor de kapel van het Berthoutinstituut-Klein Seminarie vertoont neoromaanse kenmerken zoals een algemene soberheid en veelvuldige rondbogen en rozassen. Zijn voorstel maakte schoon schip met de bestaande aankleding, inclusief het hoogaltaar en de zijaltaren, maar raakte niet aan het bestaande volume. De voornaamste bouwkundige ingreep betrof het inbrengen van een galerij in de zijbeuken, telkens gedragen door de tot rondbogen omgevormde zuilen. Een bescheiden hoogaltaar en muurschilderingen in het koor en op de naastgelegen wanden van de zijbeuken vormen de belangrijkste decoraties in zijn ontwerp. Om nog onbekende redenen werden de groots opgevatte plannen nooit uitgevoerd, zodat de kapel haar 19de-eeuwse uitzicht behield. Wel werd het volledige interieur van de

kapel in de eerste helft van de 20ste eeuw herschilderd. Het decoratieschema voor deze ingreep, in feite een vereenvoudiging van de bestaande schildering, werd uitgewerkt door kanunnik Raymond Albert Lemaire (1878 - 1954), de oom van de bekende naam- en vakgenoot Raymond Martin Lemaire.

Teloorgang van de kapel

Door de jaren heen verloor de kapel geleidelijk haar belang. Al in 1943 werd de preekstoel verkocht aan de Sint-Martinuskerk van Burcht; alleen het beeld van Sint-Michiel met de draak kreeg een plekje als ornament op de trappaal van het *Hof van Coloma*. Vanaf het einde van de jaren 1960 mochten de leerlingen ook wekelijks naar huis, waardoor de zondagsvieringen wegvielen. Op dat moment was de ochtendmis al afgeschaft. De schoolkapel bleek minder nodig en werd omgebouwd tot een studiezaal voor de twee hoogste humanioraklassen. Om

de verwarmingskosten te drukken, werd in de hoge ruimte een soort 'kartonnen doos' met een verlaagd plafond ingebracht. Het kor was door een houten wand aan het zicht onttrokken en in 1966 werd zelfs het hoogaltaar afgebroken.

Het orgel, met 25 registers en drie klavieren, werd in 1972 geschonken aan het Lemmensinstituut in Leuven, waar oud-leraar Jozef Joris directeur was. De eiken banken en de twee communiebanken werden gebruikt om de ontspanningszalen van de internen te renoveren. Na de bouw van individuele internaatkamers in de Sint-Thomasvleugel aan het einde van de jaren 1980, verloor deze studieruimte op haar beurt haar functie en werd ze een expressielokaal.

Nova et vetera: restauratie en herinrichting van het Sint-Aloysiusgebouw

Het Berthoutinstituut-Klein Seminarie (BimSem) ontstond in 1988 door de fusie van drie aartsbisschoppelijke instellingen: het Klein Seminarie, de vroegere Katholieke Normaalschool *Onder den Toren* (sinds

1967 Berthoutinstituut genoemd) en de Vrije Middelbare School. Tot voor deze samensmelting bevonden zich in het Sint-Aloysiusgebouw vooral internaatlokalen. Door de grote toename van het aantal leerlingen na de fusie ontstond echter nood aan ruimtes voor het onderwijzend personeel, de administratie en de directie. Met zijn centrale ligging binnen de school was het Sint-Aloysiusgebouw de aangewezen locatie. Voor de nieuwe functies moest het gebouw gerestaureerd en heringericht worden. De plannen werden uitgewerkt door het architectenbureau G.R.O.T. bvba uit Oud-Turnhout.

In mei 2003 werd het Sint-Aloysiusgebouw beschermd als monument. Dat beperkte de bewegingsvrijheid enigszins, maar opende meer mogelijkheden voor subsidiëring. In 2005 keurde het huidige agentschap Onroerend Erfgoed het dossier goed met uitzondering van de interieurrestauratie van de kapel, waarvoor de kostenraming te hoog uitviel. De Dienst voor Infrastructuurwerken in het Gesubsidieerd Onderwijs (Digo) had ondertussen ook het licht op groen gezet. Op 1 september 2006 startte niet alleen

Tijdens de werken werden alle vloeren tussen de verdiepingen opgebroken. De verticale gietijzeren zuilenconstructie - een bouwtechnisch hoogstandje voor die tijd - bleef behouden, maar de horizontale eiken balken werden vervangen door stalen dragers.

een nieuw schooljaar, maar ging ook de bouwfirma P.I.T. nv uit Kapellen aan de slag.

Voor de werken was een termijn van twee jaar voorzien, die met een jaar werd verlengd. Dit kwam onder meer door zware ingrepen in de binnenbouw. De originele gietijzeren pijlerconstructie kon grotendeels bewaard blijven, maar de horizontale houten balken moesten vervangen worden door stalen exemplaren. Het interieur werd aangepast aan de actuele noden, maar met respect voor de waardevolle elementen, zoals de prachtige ramen en binnendeuren, de monumentale trap tussen de twee vleugels en de diep uitgesleten vloer van blauwe hardsteen in de gang beneden.

Nieuwe functies in een historische context

Bij de herinrichting van de Sint-Aloysiusvleugel bleef de indeling van het

gebouw grotendeels bewaard, maar kregen alle ruimten een nieuwe functie. De kelders, waar oorspronkelijk de voedselvoorraden bewaard werden, werden uitgediept en omgevormd tot een leercentrum met computers en andere digitale media. Deze enigszins rudimentaire ruimte kreeg een eigentijdse, industriële look.

De voormalige studiezaal voor de lagere klassen op de benedenverdieping werd een leraarskamer met duplexverdieping. De vroegere grote studiezaal aan de overzijde van de gang is nu een polyvalente sportzaal. De directiekantoren en het hoofdsecretariaat op de eerste verdieping kregen een plek in de zaal die lang dienst deed als ontspanningszaal voor de lagere

De vroegere ontspanningszaal van de lagere school werd in tweeën gedeeld door het inbrengen van een middengang, die nu het hoofdsecretariaat van de directielokalen scheidt. © Archief BimSem

school en later als studiezaal en vaklokaal voor technologie, muzikale expressie en plastische opvoeding. Bij de renovatie werd een brede middengang aangebracht, van waaruit het hoofdsecretariaat en de vier directiekantoren te bereiken zijn.

De huidige studiezaal voor internen was vóór de verbouwing een slaapzaal met alkoven, 'Aloysius I' genoemd. Ook op zolder bevond zich vroeger een slaapzaal, 'Aloysius III', waar de internen op naast elkaar geplaatste bedden sliepen. Later werd deze ruimte ingericht als projectiezaal. Bij de verbouwing werd de zolder omgevormd tot een auditorium met aangepast meubilair en de nodige media.

Restauratie van de kapel

Terwijl de werken aan het Sint-Aloysiusgebouw volop aan de gang waren, werkte architectenbureau G.R.O.T. bvba het restauratiedossier van de kapel verder uit. Uitgangspunt was de omvorming van de kapel tot een polyvalente zaal voor diverse activiteiten zoals eucharistievieringen, conferenties, tentoonstellingen, voorstellingen, recepties en dergelijke meer. Met name in de jaren 1960 was het grootste gedeelte van de 19de-eeuwse interieuraankleding van de kapel verdwenen. Mede daarom werd ingezet op een herwaardering van de nog aanwezige elementen. Zo werd de weggebroken

omlijsting van de beide zijaltaren gereconstrueerd. Tijdens het voorbereidend onderzoek bleek voorts dat op verschillende plaatsen onder de zichtbare schildering - aangebracht volgens de richtlijnen van Raymond Albert Lemaire - de oudere 19de-eeuwse kleurstelling bewaard was gebleven. Omdat deze sobere, neoclassicistische schildering vrij zeldzaam is en ook goed gedocumenteerd kon worden, werd er voor gekozen om ze weer in het zicht te stellen. In het koorgewelf werd deze schildering vrijgelegd. Dit bleek echter te tijdrovend en kostelijk voor de marmerschilderingen op de lambrisering en de zuilen. Deze marmereerimitaties werden daarom hernomen door de deskundige medewerkers van Schilderwerken De Witte bvba uit Stekene. Om de prachtig gerestaureerde kapel zoveel mogelijk toegankelijk te maken, werd aan de ingang een hellend vlak aangebracht. Het inbrengen van een glazen sas laat toe om bij gebruik van de kapel de oude deuren - die naar binnen draaien - open te laten en zo een snelle evacuatie te garanderen.

Tekst en redactie: Maarten Van den Mooter, dienst Monumentenzorg stad Mechelen
Bronnen:
Klein Seminarie Mechelen. Terugblik..., 1980.
De Greef, Patrick, De verborgen geschiedenis..., 2006.
Geerts, Michel, Berthoutinstituut-Klein Seminarie..., 2011.

De muurschilderingen van het Hof van Busleyden

Frederik de Merodestraat 65

Op 23 maart 2018 opent het vernieuwde Museum Hof van Busleyden weer zijn deuren met de tentoonstelling 'Roep om Rechtvaardigheid. Kunst en Rechtspraak in de Bourgondische Nederlanden'.

Het nieuwe museum zal niet uitsluitend optreden als een verzamelplaats van (cultuur)historische voorwerpen maar zal eveneens een bakenfunctie vervullen voor onderzoek en experiment, een hotspot voor klassiek én hedendaags erfgoed van waaruit het spoor van de Bourgondische cultuur tot vandaag te volgen is. In dat kader loopt momenteel een multidisciplinair onderzoek naar het historische Hof van Busleyden zelf en naar de plek van dit stadspaleis in een ruimere context.

Het onderzoek is nog volop aan de gang, het is dus te vroeg om de resultaten te brengen. We nemen daarom een artikel uit 2014 op over de restauratie van de 16de-eeuwse muurschilderingen in het hof. Ongetwijfeld zullen enkele aspecten van deze bijdrage anders geduid worden na het onderzoek.

De riante woning van Hiëronymus van Busleyden

Hiëronymus van Busleyden (circa 1470-1517) was een van de belangrijkste humanisten in de 16de-eeuwse Nederlanden. Hij was literator, latinist, raadslid en rekwestmeester van de Grote Raad van Mechelen, kanunnik van verschillende kapittels in steden als Mechelen, Kamerijk, Bergen en Luik, en thesaurier en aartsdiaken van Sint-Goedele te Brussel. Als medeoprichter van het Collegium Trilinguae in Leuven droeg hij bij tot de verspreiding van het nieuwe humanistische denken in Europa. Nadat hij het huis van zijn overleden broer in de Frederik de Merodestraat en enkele belendende panden had verworven, liet hij tussen 1505 en 1517 een riante woning optrekken. Daar bracht hij niet alleen zijn omvangrijke kunstcollectie onder, hij ontving er ook de groten van intellectueel Europa op een waardige manier. Zo schreven Erasmus van Rotterdam en Thomas More elkaar vol lof over dit mooie huis.

Op stilistische basis wordt aangenomen dat de toenmalige Mechelse stadsarchitecten uit de familie Keldermans de bouwwerken hebben geleid: Antoon I (tot 1512), Antoon II (tot 1515) en ten slotte Rombout II Keldermans (tot 1517). Hoewel het huis nog vrij traditioneel gotisch van opbouw is, verraden enkele elementen de mentaliteit van de man die op zijn reizen door Europa de geest van de renaissance geproefd had. Zo zijn er Italiaanse invloeden te bespeuren in de zuilengaanaderijen op de gelijkvloerse en de eerste verdieping van de zuidelijke vleugel. Vooral ook de kleurrijke, figuratieve interieurdecoratie was volledig in de zuiders georiënteerde geest uitgevoerd: een uitgewerkte versiering met architectonische elementen, spelende putti en friezen met medaillons en guirlandes. Van die oorspronkelijke aankleding is weinig bewaard, behalve fragmentarische muurschilderingen in het hypocaustum, een kleine rechthoekige woonkamer in de zuidelijke vleugel van het gebouw.

De muurschilderingen in het hypocaustum

Het hypocaustum was een vrij kleine kamer, met een aangenaam comfort dankzij de stralingswarmte van een tegelkachel die gevoed werd met de warme lucht van een open haard of stookplaats in een aanpalend vertrek. Het uitspringende volume in de noordoostelijke hoek kan een onderdeel geweest zijn van dat verwarmingssysteem. Het hypocaustum diende om gasten te ontvangen, te eten of - in het geval van intellectuele bewoners - te studeren en te werken. Het is versierd met een fries van muurschilderingen op de vier muren, waarschijnlijk aangebracht boven een nu verdwenen houten lambrisering. De onderwerpen zijn Bijbels (*Het festijn van Balthasar*), mythologisch (*De val van Phaeton*, *Venus en Diana*, *De muzen*, *Het festijn en de kwellung van Tantalus*, *De Dioskuren*) of Grieks (*Demades voor Dionysius*, *Lycurgus*) of Romeins (*Scaevola*, *Sertorius*). De thema's houden doorgaans verband met hoogmoed en roekeloosheid en de bestraffing van deze slechte eigenschappen door een goddelijke macht, in christelijke of antieke context. Ook burgerzin en toewijding aan de staat zijn een thema. Dit humanistische gedachtegoed was de belezen intellectueel Hiëronymus van Busleyden zeker niet vreemd.

De schilderijen zijn vrij precies gedateerd, tussen 1505 en 1515. De rijkelijk gedetailleerde renaissancearchitectuur, de verwijzingen naar de antieke oudheid en de overvloedige ornamentiek zijn typisch voor de vroegrenaissance in het eerste kwart van de 16de eeuw. De uitvoerders waren waarschijnlijk kunstenaars die werkten in

De muurschildering Het festijn van Balthasar na de in 2012 voltooide restauratie.

de kring van het Bourgondisch-Habsburgse hof: Barend van Orley, Jan Gossaert van Mabuse of Jan van Roome. De verschillen in de uitbeelding van de scènes en de figuren sluiten niet uit dat er meerdere kunstenaars aan het werk waren.

Van woning over pandjeshuis en school tot museum

Na Hiëronymus' vroegtijdige dood - hij stierf aan een longontsteking tijdens een reis naar Spanje - werd zijn rijke collectie verkocht en kwam het *Hof* een eeuw lang in handen van verschillende eigenaars. In 1619 werd het overgedragen aan Wenceslas Coeberger, beheerder van de Bergen van Barmhartigheid in de Zuidelijke Nederlanden. Vanaf 1620 deed het drie eeuwen dienst als Mechels pandjeshuis.

In de loop van de 19de eeuw werd de eerste verdieping van de tuinvleugel aan de Sint-Janstraat steeds intensiever gebruikt voor lager onderwijs. Vanaf 1869 werden de gelijkvloerse verdieping van die vleugel en een gedeelte aan de Frederik de Merodestraat ingericht als Stedelijke Muziekacademie, die in 1914 liefst 600 leerlingen telde.

Het Hof van Busleyden kort na het begin van de Eerste Wereldoorlog. Onder meer de verdieping van de tuin vleugel ging in vlammen op, waardoor de muurschilderingen in het gelijkvloerse hypocaustum - links op de foto - aan weer en wind waren blootgesteld.

De Eerste Wereldoorlog was echter nog maar pas begonnen of het complex brandde uit; alleen de muren stonden nog overeind. De daken, de torenspits, de fraaie glasramen en de muurschilderingen op de eerste verdieping overleefden de ramp niet. Gelukkig bleven de muurschilderingen in het hypocaustum wel grotendeels behouden.

Kort na 1918 besloot het stadsbestuur om het complex in te richten als stadsmuseum. De noordelijke en westelijke vleugels werden al in 1920-1924 heropgebouwd, maar het museum zou er pas in 1931 zijn deuren openen. Een voorlopige opening trouwens, want de echte inhuldiging door Leopold II kwam er pas in 1938, nadat ook de zuidelijke vleugel en de toren hersteld waren. In

1951 kreeg het complex een bijkomende vleugel tussen *het Schipke*, waar enkele jaren voordien de koninklijke beiaardschool Jef Denijn onderdak gevonden had, en de zuidvleugel. De nieuwbouw werd van bij het begin gedeeltelijk ingericht als beiaardmuseum en vormt sinds 2013 de hal van het vernieuwde museum.

De muurschilderingen gedocumenteerd

In 1863-1864 leidde provinciaal architect Joseph Schadde een eerste grote restauratiecampagne aan het *Hof van Busleyden*. Toen werden de in de vergetelheid geraakte muurschilderingen in het hypocaustum herontdekt en vrijgelegd. In 1901 documenteerde kunstschilder Alexandre

Hannotiaux de twee best bewaarde voorstellingen voor het eerst in opdracht van de Belgische staat. Deze kopieën bevinden zich in de reserve van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis in Brussel. Rond dezelfde tijd, circa 1900, fotografeerde de heer Beckers uit Elsene er drie grote voorstellingen: *Het festijn van Balthasar*, *Het festijn en de kwelling van Tantalus* en *De val van Phaeton*. Ze geven een idee van het oorspronkelijke, eveneens beschilderde balkenplafond en van de authentieke consoles met het wapenschild van Hiëronymus van Busleyden. De glasplaten van deze opnamen bevinden zich in het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK) in Brussel.

Door de zware brand van het complex in het begin van de Eerste Wereldoorlog verdween ook het oorspronkelijke plafond van het hypocaustum, waardoor de muurschilderingen aan weer en wind

waren blootgesteld. In 1916 maakte Jan Verschuieren kopieën van enkele schilderijen die nooit eerder waren gedocumenteerd en ook van *De val van Phaeton*. Deze schilderijen op doek worden bewaard in het Museum Hof van Busleyden.

In 1935 restaureerde Cornelis Leegenhoek de oorlogsschade aan de schilderijen. Ze kregen een beschermende waslaag (vermoedelijk bijenwas), die in de recente restauratiecampagne een moeilijk obstakel bleek.

De regionale beeldbank (www.beeldbankmechelen.be) bevat de afdrukken van vijf foto-opnamen op glasplaat uit 1935 door C. Joosen. Ze tonen enkele van de sterk toegetakelde schilderijen, die blijkbaar beschermd werden door een afdak.

Tijdens de restauratiewerken aan de gebouwen onder leiding van de Brusselse architect Alfred Minner kreeg het hypocaustum in 1938 een plafond in neorenaissancestijl, waardoor een aanzienlijk deel van de muurschilderingen aan het zicht onttrokken werd. Op dat ogenblik maakte kunstschilder en restaurateur Barth(olomeus) Verschaeren in opdracht van het Mechelse stadsbestuur enkele nieuwe kopieën van Hannotiaux' kopieën in het Jubelparkmuseum. Ook deze schilderijen op doek worden bewaard in het Museum Hof van Busleyden.

De restauratie van de muurschilderingen

In 1999 voerden Lode De Clercq en Petra Maclot een eerste materiaaltechnisch

onderzoek uit ter voorbereiding van een restauratiedossier voor de muurschilderingen. Het omvatte een historische inleiding, een stratigrafisch onderzoek, een inventarisatie van het schadebeeld, reinigingstesten en een voorstel voor de restauratieopties. In april 2007 werd de cvba Examino aangesteld om een restauratiedossier op te maken en de restauratiewerken op te volgen. Het onderzoek van 1999 werd aangevuld met een eerste reiniging met Arabische gom, een inventarisatie van de bewaringstoestand op dat moment en een onderzoek (sem-analyse, retouche onderschilderingen, reiniging met toluen om de overschildering te verwijderen ...). Er werd ook een eerste kinderbalk uit het plafond van 1937-1938 weggenomen om na te gaan of de muurschildering over de

De restaurateurs van de muurschilderingen aan het werk in januari 2012.

volliedige hoogte bewaard was. De resultaten van beide onderzoeken leidden tot een restauratiedossier, waarvoor in november 2009 een premie werd toegekend. De restauratie werd toegewezen aan Linda Van Dijck en Marie-Hélène Ghisdal, bijgestaan door Begga Vermaelen, Christine Bertrand, Hannelore Standaert, Sofie Stuyck en Fien Loones. De werken startten op 1 september 2011 en waren op 15 februari 2012 voltooid.

Deze werken omvatten in de eerste plaats het fixeren van de picturale laag en van de pleisterlagen, en het wegnemen van de oude opvullingen. Toen het balkenplafond en de zes consoles in neostijl uit 1937-1938 verwijderd werden, kwam een extra strook van ongeveer 15 cm van de muurschilderingen vrij. Een belangrijke ingreep was het verwijderen van de waslaag uit 1935 en het grootste gedeelte van de oude retouches. Zo werden de schilderingen helderder en leesbaarder en kwamen er zelfs enkele details opnieuw aan het licht. Om de muurschilderingen beter tot hun recht te laten komen, werd de context zo neutraal mogelijk gemaakt. Zo werd het plafond vlak uitgeplamuurd met leempleister in een

vrij donkere tint. Dezelfde bepleistering werd gebruikt om de doorbrekingen van de oorspronkelijke balken en consoles af te werken, die via een licht verhoogd vlak gemarkeerd werden. Om het verstoorde en verbrokkelde uitzicht van de plint te temperen, werd deze na de fixatie van de interessante lagen, geëgaliseerd en afgewerkt in een neutrale tint. De blik van de restaurateurs is echter ook naar de toekomst gericht. Om vorm en kleur te zien, is licht nodig. Jammer genoeg veroorzaakt dat heel wat schade aan lichtgevoelige objecten als (muur) schilderingen. Zo bevatten daglicht en ongefilterd kunstlicht ultraviolette straling, de meest schadelijke component in het spectrum. Daarom kregen de ramen van het hypocaustum al UV-filters en komt er nog een aangepaste led-verlichting. Zo zullen de bezoekers de prachtig gerestaureerde muurschilderingen in al hun details kunnen bewonderen, zonder risico op schade.

Linda Van Dijck
Restauratrice

Predikherenklooster

Goswin de Stassartstraat z.n.

In 2010 besloot het Mechelse stadsbestuur om de nieuwe stadsbibliotheek onder te brengen in het voormalige predikherenklooster. Een uitgelezen functie voor dit prachtige gebouw, waarvan de 17de-eeuwse kloosterbibliotheek ooit het kloppende hart was.

HET PREDIKHERENKLOOSTER IN HET VERLEDEN

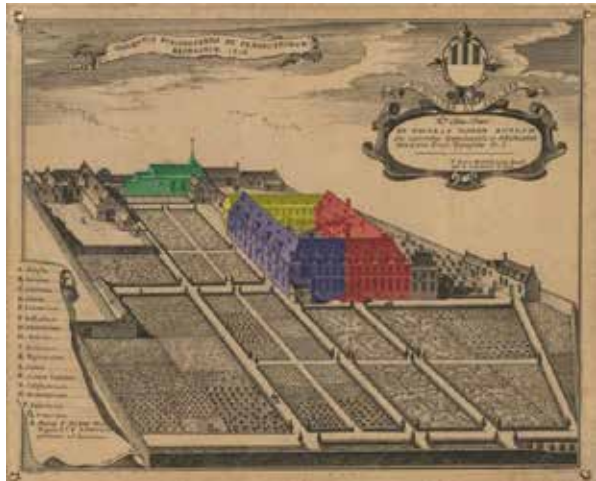
De predikheren in Mechelen

De predikheren die zich hier in 1651 vestigden, kwamen oorspronkelijk uit 's-Hertogenbosch, waar ze tijdens de 16de-eeuwse godsdienstoorlogen verjaagd waren. Na heel wat omzwervingen streken ze uiteindelijk neer in Mechelen. Als locatie voor de bouw van hun nieuwe klooster kozen ze in 1655 voor een gebied tussen de stadsvesten en de huidige Goswin de Stassartstraat, Jodenstraat en Kattenbleekstraat. Twee jaar later bezaten ze alle eigendommen waaruit dit terrein bestond. De enkele aanwezige huizen werden vervolgens stapsgewijs afgebroken, zodat ze de handen vrij hadden om een volstrekt nieuw klooster uit te denken.

De gefaseerde bouw van het klooster

De predikheren hanteerden voor de bouw van hun kloosters een aantal richtlijnen, die onder meer aanmaanden om een sobere architectuur te gebruiken. Idealiter werd de kerk, met een naar het oosten gericht koor, geflankeerd door een klooster op een vierkante of rechthoekige plattegrond. Rond de centrale binnenplaats lag de pandgang, een galerij die aan

de ene zijde uitgaaf op de binnenplaats en aan de andere zijde rechtstreeks verbonden was met de gemeenschappelijke ruimten als de kerk en de refter. Door hun gerichtheid op gebed en studie beschikten de kloosters van de orde al sinds de 14de eeuw over individuele cellen voor de paters, doorgaans op de verdieping, en een ruime bibliotheek. De gebouwen met economische functies zoals de brouwerij werden indien mogelijk los van het klooster geplaatst, op een plek in de tuin.

Deze pentekening van Jacobus Harrewijn toont het klooster in 1716. Op de hoek met de Jodenstraat bevond zich de toenmalige, voorlopige kerk (groen). Vooraan het klooster met de vleugels uit de eerste (paars), tweede (rood) en derde (geel) bouwfase.

Door hun beperkte financiën moesten de Mechelse predikheren de bouw van hun nieuwe onderkomen faseren over vier grote bouwcampagnes, die in totaal bijna 80 jaar in beslag namen. Alles wijst er overigens op dat de paters niet alleen instonden voor het ontwerp, maar ook voor (een deel van) de eigenlijke bouw.

Fase 1 (1657-1661): de oostelijke en noordelijke vleugels

De bouw startte rond 1657 met de inrichting van een kleine voorlopige kerk langs de Jodenstraat, die vermoedelijk ontstond door het samenvoegen van drie à vier bestaande huizen. Even verderop - zodat er ruimte vrij bleef voor een grotere kerk - werd tegelijk het klooster aangevat. Tijdens deze fase kwam de oostelijke vleugel tot stand, met beneden de refter en de keuken. Aansluitend hierop werd een deel van de noordelijke vleugel gebouwd, met de zieken- of gastenkamers. Op de verdieping van beide vleugels kwamen de cellen voor de paters, per klooster waren dat er gemiddeld 40 tot 50, die toen waarschijnlijk nog gescheiden waren door houten tussenwanden.

Het ideaal van armoede dat de orde voorstond, is weerspiegeld in de zeer sobere bak- en zandsteenarchitectuur, alleen verlevendigd door de barokke toegangsportalen. Om de kosten zo laag mogelijk te houden, werd er deels ook materiaal van de afgebroken huizen op het terrein gebruikt.

Fase 2 (1681-1684): de noordelijke en westelijke vleugels

Twintig jaar later vatten de paters de voltooiing van de noordelijke vleugel en de bouw van de westelijke vleugel aan. Het bestaande plan werd voortgezet: doorgaans wijzen slechts kleine details op de latere bouwdatum, zoals een iets mooiere

kroonlijst. Een duidelijk verschil is er wel in de pandgang. Daar stapten de paters af van de eerder gebruikte kruisribgewelven en realiseerden ze zeilgewelven met een variatie van geometrische tracersingen waaraan soms figuratieve elementen of monogrammen toegevoegd werden.

Fase 3 (1686-1689): het klooster voltooid

Enkele jaren nadien volgde de bouw van de laatste kloostervleugel. Beneden bestond die enkel uit de pandgang, maar op de verdieping werd één van de belangrijkste plekken van het klooster ondergebracht: de bibliotheek. Deze ruimte werd rijkelijker gedecoreerd dan de andere vertrekken. Ze kreeg een monumentaal zeilgewelf met figuratieve elementen, gordelbogen en figuratieve kraagstenen. Hoewel het klooster nu feitelijk voltooid was - het werd in 1689 ingewijd - moest er nog een laatste bouwcampagne volgen. De nieuwe kerk zou echter lang op zich laten wachten.

Fase 4 (1720-1735): een nieuwe kerk

Pas in 1720 startte de bouw van de nieuwe kerk op de hoek van de Jodenstraat en de Goswin de Stassartstraat. De driebeukige, basilicale ruimte met een driezijdig koor is mogelijk een ontwerp van de Mechelse predikheer Philippus Meulemans (*1742), een bekende bouwkundige die geregeld andere kloosters en overheden adviseerde. Net zoals het klooster werd ook de kerk sober opgevat. Het barokke toegangsportaal en de zeilgewelven van de middenbeuk (gedateerd '1733') vormen de belangrijkste decoraties. De bouw nam 15 jaar in beslag; pas in 1735 werd de kerk gewijd. Het bovenste deel van de voorgevel zou echter altijd onvoltooid blijven. Toen er in de tweede helft van de 18de eeuw geld beschikbaar kwam, werd dat besteed aan de inrichting van de kerk.

Deze ingekleurde pentekening van de Mechelse kunstenaar Jan-Baptist De Noter (1786-1855) geeft een idee van het interieur van de predikherenkerk rond 1790.

Het klooster verdwijnt

Vier jaar na de inlijving van onze gewesten door de Fransen werden ook hier alle kloosters afgeschaft. In december 1796 werden de Mechelse predikheren verdreven uit hun klooster, dat in beslag genomen werd. De Mechelse Commissie van Burgerlijke Gast- en Godshuizen, die instond voor de zorg aan de minderbedeelden, liet in 1802 de vroegere kloostercellen samenvoegen tot zalen waarin 'ouden van dagen' werden ondergebracht. Nauwelijks zeven jaar later kreeg het complex echter een nieuwe bestemming als militair hospitaal.

Een lange en ingrijpende militaire periode (1809-1975)

Verscheidene militaire eenheden benutten het complex nog tot in 1975, zonder respect voor het historische karakter. Het klooster diende van 1809 tot in het interbellum als militair hospitaal. De vroegere kerk werd op een nietsontziende manier ingericht als artilleriemagazijn. Om stapelruimte te creëren brachten de militairen in de midden- en de zijbeuken twee houten verdiepingen aan. Het eerste tussenniveau verscheen op halve hoogte van de zuilenrij, het tweede net onder de rondbogen, die daarvoor verlaagd moesten worden tot steekbogen.

Om paarden en wagens rechtstreeks tot in de kerk te brengen, werden de toegangstrappen en de kerkvloer vervangen door kasseien. In de muren van de beide zijbeuken bevinden zich nog ijzeren ringen waaraan de paarden vastgemaakt werden.

De 19de-eeuwse tussenniveaus in de midden- en zijbeuken van de kerk verdwenen na een brand in 1946. De tussenmuur aan het koor geeft aan op welke hoogte de afgebroken niveaus zich bevonden.

In de loop van de jaren werden in de tuin allerlei constructies toegevoegd. In 1830 kwam er een arresthuis op de plek van het huidige Holocaustmuseum. Later volgden tal van opslagplaatsen, wachthuisjes en andere lokalen. Tegen de oostgevel van het klooster verrees in 1907 zelfs een neogotische kapel. In 1900 werd in Berchem een voor die tijd hypermodern militair ziekenhuis in gebruik genomen. Het belang van het Mechelse hospitaal nam af en het vroegere klooster werd een kazerne. Van 1930 tot 1940 verbleef hier het 7de linieregiment, dat zich tijdens de Eerste Wereldoorlog onderscheiden had bij de verdediging van Nieuwpoort. De toenmalige bevelhebber, Hector De Lobbe, gaf zijn naam aan de kazerne, die bij veel Mechelaars nog als dusdanig bekend staat.

In 1946 woedde er een felle brand in de kerk, waarbij onder andere de houten tussenniveaus in vlammen opgingen. Hoewel er in 1953 een nieuw, stomper kerkdak met metalen vakwerkspanten werd aangebracht, staat de kerk sindsdien leeg.

Het klooster werd na de Tweede Wereldoorlog een opleidingscentrum voor het onderhoud van materiaal voor transmissietroepen van het Royal Army Ordnance Corps (RAOC). Op de verdieping kwamen er klaslokalen, de kloosterbibliotheek werd een slaapzaal en de vroegere refter een turnzaal. In 1950 nam ook de 10de compagnie transmissie haar intrek in het gebouw. Toen veranderden onder andere de noordelijke en de westelijke zolders in slaapzalen. Deze situatie bleef bestaan tot in 1975, toen alle militairen naar Peutie verhuisden.

Leegstand (1975-2010)

In 1982, drie jaar nadat het complex beschermd was als monument, kocht de stad Mechelen het aan. Het stadsbestuur liet toen zowat alle recente aanbouwen slopen en richtte de tuin in als een buurtterrein. In 2000 werd het gebouw eigendom van een projectontwikkelaar, die het nog steeds leegstaande gebouw tien jaar later weer verkocht aan de stad.

HERBESTEMMING TOT STADSBIBLIOTHEEK

Open Oproep

Op 30 juli 2010 besloot het Mechelse stadsbestuur om het predikherenklooster in te richten als stadsbibliotheek. Via de procedure Open Oproep van de Vlaamse Bouwmeester werd een ontwerper gezocht voor de restauratie van het gebouw en de inrichting van de bibliotheek. In de bijbehorende opdrachtingschrijving wordt de nieuwe bibliotheek beschreven als 'een plek om op verhaal te komen'. Op allerlei manieren is dat een doordachte woordkeuze. De nieuwe bibliotheek zal niet alleen een rustplek zijn waar de bezoeker toegang heeft tot allerlei verhalen; het gebouw zelf draagt ook eeuwenoude

histories van onder meer geloof, oorlog en verwaarlozing in zich.

Het ontwerpbureau KSA | Hildundk Architecten BV, dat als laureaat uit de wedstrijd kwam, vond het een prachtig idee dat een bibliotheek die het verhaal centraal stelt, zelf haar eigen verhaal aan het klooster zal toevoegen. Daarom wou het de verschillende verhaallijnen van het gebouw in het ontwerp laten doorklinken.

Een 'zacht' restauratieconcept

Het restauratieconcept laat zoveel mogelijk sporen van de lange bouwgeschiedenis zichtbaar. Om de charme en de rijkdom van het complex te behouden en te

versterken, accepteerden de ontwerpers de onvolkomenheden die de verwaarlozing en de vele verbouwingen meebrachten en interpreteerden die als de grote kracht van het complex. Ze zagen af van reconstructie: verbouwingen, toevoegingen en sporen van het verval blijven zowel buiten als binnen zichtbaar. Dat beeld is in de ogen van de ontwerpers even verontrustend als aantrekkelijk en biedt tegelijk een architecturale en een educatieve meerwaarde.

Duurzame technieken

De keuze voor een ontwerp dat alle tijdslagen zichtbaar laat, had ook gevolgen voor de technische uitwerking. Noodzakelijke ingrepen, zoals de versteviging van de zoldervloer en de toevoeging van nieuwe trappen en een lift, werden zorgvuldig ingepast in de bestaande structuur. Deze ingrepen zijn ontworpen met het oog op omkeerbaarheid en aanpasbaarheid, onder meer door zoveel mogelijk duurzame houtbouwsystemen te gebruiken. Die worden ook toegepast op de zolder, waar de imposante, eikenhouten constructie ook na de restauratie zichtbaar blijft. Met een goede isolatie en nieuwe dakkapellen kan er een aangenaam binnenklimaat met voldoende daglicht en een goede akoestiek bereikt worden. De keuze om de historische onvolkomenheden van de gevels en het interieur zichtbaar te laten, verhindert een traditionele muurisolatie. Vloerverwarming en een houten lambrisering maken de ruimten toch

comfortabel. Door de hoge isolatiewaarde van de zolder en de nieuwe, goed geïsoleerde ramen is het gebouw toch energiezuinig. Dankzij technieken zoals warmte-koude-opslag en een fotovoltaïsche installatie op een gedeelte van het kerkdak, ontstaat er een duurzaam geheel dat ruimtelijk en technisch voldoet aan alle eisen van een hedendaags gebouw.

De bibliotheek 'nabij, midden en diep'

Bij het uittekenen van de herbestemming werd de bibliotheek verdeeld in drie zones, die elk een aparte plek kregen in het gebouw. De zone 'nabij' staat voor de publieksfuncties. Beneden zijn dat de hal, het café, de speelruimte voor kleine kinderen en de pandgang, die wordt ingericht als cyberzone en tentoonstellingsruimte. Het café en de refter zijn van buitenaf rechtstreeks toegankelijk en kunnen dienstdoen als een deel van de bibliotheek of als zelfstandige ruimten. De pandhof fungeert als terras en als polyvalente buitenruimte.

Zone nabij: De pandgang beneden wordt ingericht als cyberzone en tentoonstellingsruimte. © KSA

Zone diep: de oude kloosterbibliotheek op de eerste verdieping wordt een rustige studieruimte. © KSA

De zone 'diep' omvat de vertrekken waar in stilte gestudeerd kan worden. De ruimten op de eerste verdieping boven de pandgang, zoals de oude kloosterbibliotheek, passen goed bij de beoogde sfeer en worden ingericht als rustige, klassieke studievertrekken. De grotere ruimten eromheen zijn multifunctioneel en kunnen dienen als kantoor of leslokaal.

Met de zone 'midden' wordt de algemene bibliotheek bedoeld. Dit is de grootste afdeling, ondergebracht in de grootste ruimte van het klooster: de zolder. Ze is verdeeld in een afdeling voor kinderen en één voor volwassenen en bevat boeken, films en hedendaagse media. Voor lezingen, educatie, werk- en gespreksgroepen zijn er afsluitbare kamers.

De kerk als 'agora'

De kerk is nog steeds een indrukwekkende ruimte. Ze dankt haar charme niet alleen aan de goede verhoudingen en fragmenten van de oorspronkelijke inrichting, maar ook aan de vele sporen van de verschillende verbouwingen. Door het gebruik als multifunctionele ruimte of 'agora' voor lezingen, voorstellingen, markten en andere bibliotheekgerelateerde activiteiten, kunnen ingrijpende verbouwingen en verdelingen vermeden worden en blijft de bijzondere schoonheid van de ruimte behouden. Met haar multifunctionele karakter kan de kerk deel uitmaken van de publieke zone van de bibliotheek, maar kan ze er ook los van staan.

Zone midden: de algemene bibliotheek op de zolder. © KSA

Zone midden: een deel van de zolder wordt de kinderafdeling van de bibliotheek. © KSA

DE RESTAURATIEWERKEN

Fasering en begeleiding van de werken

Een team van de ontwerpers (de project- en de restauratiearchitect en de studie bureaus voor stabiliteit en technieken), de stad Mechelen, de erfgoedconsulente van Onroerend Erfgoed Antwerpen en de restauratie-aannemers waken over de goede uitvoering van de werken. Zij dragen zorg voor timing, budgetbeheer en kwaliteit. De uitvoering omvat vier logisch opevolgende fasen, die elkaar vrij snel opvolgen dankzij een meerjarige subsidiëringsovereenkomst met de Vlaamse overheid.

De restauratiefasen

In september 2015 startte de uitvoering van de fasen A en B. Die omvatten de restauratie van de bedaking, de dakconstructie en de

zolder (fase A) en van de buitengevels en de historische kloostermuur (fase B).

De asbestleien worden vervangen door natuurleien. De houten vloer- en dakconstructie van de zolder wordt volledig gerestaureerd. Moerbalken en spantbenen worden polymeerchemisch hersteld en waar nodig worden nieuwe houten onderdelen ingebracht.

De volledige houten zolderconstructie wordt versterkt door een overkoepelende staalconstructie waartussen ook de isolatie wordt aangebracht.

De gevels van baksteen en natuursteen worden zacht gereinigd en hersteld.

Voor de raamopeningen wordt nieuw houten schrijnwerk ontworpen; de nieuwe dakkapellen krijgen stalen schrijnwerk.

Stellingen aan de noordgevel en in de pandhof © Callebaut-architecten

*Restauratie van de
gevels van bak- en
zandsteen.
© Callebaut-
architecten*

*Houten en stalen schrijnwerk.
© Callebaut-architecten*

Ook de restauratiewerken aan de historische tuinmuur in de Tinellaan werden opgestart.

In september 2016 startte ook de interieurrestauratie van het klooster (fase C), die uit twee delen bestaat. Het eerste deel omvat de restauratie van de waardevolle interieurelementen zoals de baksteengewelven, de consolidatie van het nog resterende pleisterwerk en het plaatsen van nieuwe historisch verantwoorde vloeren.

Restauratie van de historische tuinmuur in de E. Tinellaan. © Callebaut-architecten

*De afgewerkte
oostgevel in 2017
© Callebaut-
architecten*

*Consolidatie van
de bepleistering
in de voormalige
kloosterbibliotheek*

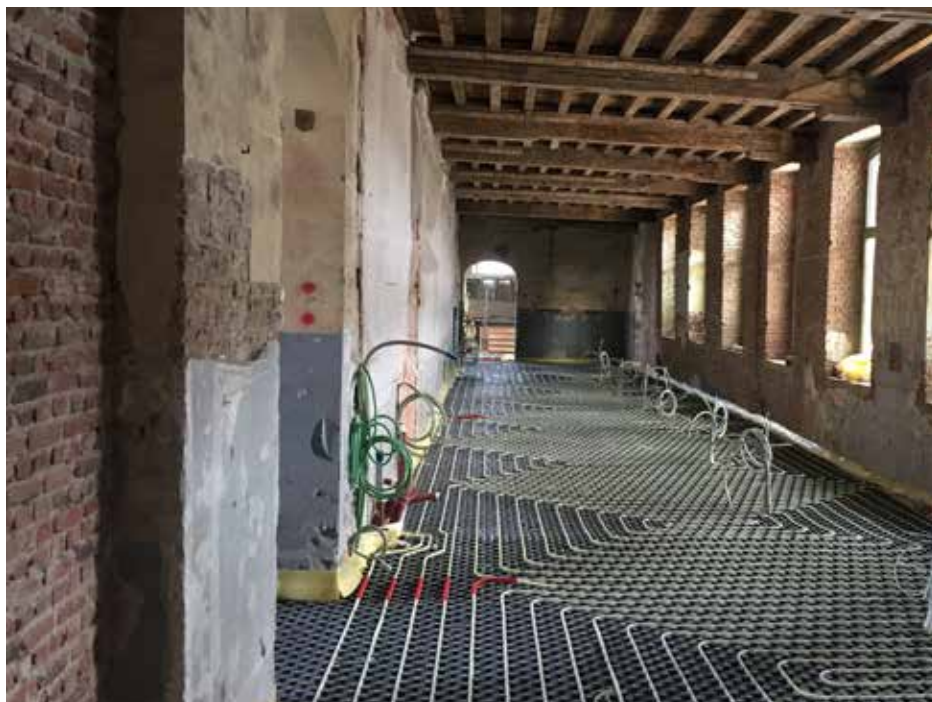
*Groten van de
baksteengewelven boven
pandgang west*

Technieken (ventilatiekanalen) in pandgang noord

Het tweede deel omvat de aanpassing van het gebouw aan de bibliotheekfunctie: de noodzakelijke technieken zoals elektriciteit, verwarming, ventilatie en sanitair worden vernieuwd of aangelegd, rekening houdend met de erfgoedwaarde van het gebouw. Voorts zijn er aanpassingen nodig om

te voldoen aan de verplichte brand- en isolatienormen en worden er liften ingebracht om alle niveaus voor iedereen goed toegankelijk te maken.

Vloerverwarming in pandgang noord

Tot slot moet het gebouw ingericht worden als bibliotheek, met kastenwanden en meubilair voor onthaalbalies, werkruimtes en keukens.

Als alles volgens plan verloopt, kan de nieuwe stadsbibliotheek begin 2019 haar deuren openen in het predikherenklooster. Ook het dossier voor de binnen- en buitenrestauratie van de kerk (fase D) is intussen opgemaakt. Deze werken zullen starten in 2019.

'Het predikherenklooster in het verleden': redactie Maarten Van den Mooter, dienst Monumentenzorg stad Mechelen (aangepaste tekst brochure OMD 2016)

'Restauratie en herbestemming tot stadsbibliotheek', redactie Eveline De haes, dienst Monumentenzorg stad Mechelen (aangepaste tekst brochure OMD 2016)

Bronnen:

Deneys, Elsbeth; Rasson, Fabian en Jaenen, Marieke, Bouwhistorische en materiaaltechnisch..., 2011.

De Peu, Piet, Het oud-dominicanenklooster..., 1986. Fexer, Charlotte en Vermaelen, Begga, Bouwhistorisch en materiaaltechnisch..., 2012-2013.

Stuhlmacher, Mechthild, dossier ontwerp..., 2013.

Sint-Pieter- en -Paulkerk

Keizerstraat 1

De huidige Sint-Pieter- en -Paulkerk is niet de eerste met die naam. Eeuwenlang stond de eerste kerk van de gelijknamige parochie aan de overkant van de straat, vlak naast het vroegere paleis van Margareta van Oostenrijk.

De Sint-Pieter- en -Paulparochie

Het is nog niet duidelijk wanneer de Sint-Pieter- en -Paulparochie juist werd opgericht. Na de verbinding van de Mechelse stadsdelen aan de beide oevers van de Dijle in het derde kwart van de 13de eeuw, vond een kerkelijke reorganisatie plaats. In een document uit 1272 vermeldt de bisschop van Kamerijk een bidplaats gewijd aan Sint-Pieter. Of deze ook parochiale rechten bezat, is echter niet duidelijk. Het is pas de

vermelding van 'de Heilige Geestafel van de parochie gewijd aan de apostelen Sint-Petrus en Sint-Paulus' in een schepenaakte uit 1342 die daarover zekerheid biedt.

Een gotische parochiekerk

De literatuur over de oude Sint-Pieterskerk dateert de omvorming van de bestaande bidplaats tot een gotische kruiskerk doorgaans in het begin van de 14de eeuw. Het toen gebouwde bedehuis lag evenwijdig

Gezicht vanuit de Keizerstraat op de oude Sint-Pieterskerk in 1780, toegeschreven aan Johannes Schoeffer (1804-1877). Enkel een doorgang naar het zuidelijk transept doorbrak de huizenrij aan de Keizerstraat.

aan de Keizerstraat en strekte zich uit van de westertoren aan de Sint-Pietersberg tot aan het vlakke koor in de Korte Maagdenstraat. Twee lagere zijbeuken van zes traveeën flankerden het schip. De vrij korte transeptarmen hadden wel dezelfde hoogte als de hoofdbeuk. De kerk was nagenoeg volledig bekleed met witte natuursteen, inclusief de torenspits.

In de eerste helft van de 16de eeuw werden kort na elkaar twee laatgotische kapellen opgetrokken, elk aan een zijde van het koor. Aan de kant van de Keizerstraat verrees rond 1525 een kapel gewijd aan Onze-Lieve-Vrouw. We weten weinig over deze constructie, maar waarschijnlijk leek ze sterk op de beter gedocumenteerde kapel van de Zoete Naam Jezus aan de andere zijde van het koor. De eerste steen van deze laatste kapel werd gelegd in maart 1521 en was bedoeld voor het gelijknamige broederschap, gesticht door Margareta van Oostenrijk. De ruimte, gewijd op 23 april 1527, reikte ongeveer even hoog als het transept en met haar drie traveeën en driezijdige apsis was ze bijna even lang als

het koor zelf. Bij de bouw ervan hadden de werklui rekening moeten houden met een constructie tegen het kerkkoor die er enkele jaren voordien gekomen was op verzoek van Margareta van York.

Bourgondische aanwezigheid in de kerk

Van 1497 tot aan haar overlijden in 1503 verbleef Margareta van York niet in het op haar initiatief verbouwde *Hof van Kamerijk* (de huidige stadsschouwburg) in de Keizerstraat. Ze betrok een grote woning van Jeronimus Lauwerijn, schatbewaarder van de Nederlanden, aan de overzijde van de straat, op de hoek met de Korte Maagdenstraat. Ze liet vanuit het huis een houten galerij bouwen over de Korte Maagdenstraat, die rechtstreeks aansloot op de voor haar gebouwde private gebedsruimte tegen het koor van de toenmalige Sint-Pieterskerk. Vanuit deze ruimte kon de weduwe tijdens haar laatste levensjaren in alle rust de vieringen in de kerk bijwonen zonder haar woning te verlaten.

Toen Margareta van Oostenrijk in maart 1507

Rond 1768 maakte kunstenaar Dirk Verrijck dit gezicht van de oude Sint-Pieterskerk vanaf de koorzijde. De prent geeft een goed beeld van de houten gang over de Korte Maagdenstraat en de private gebedsruimte aan het kerkkoor die Margareta van York had laten bouwen. © Gelders Archief: 1551-4186-0046v

landvoogdes van de Nederlanden werd, stelde het Mechelse stadsbestuur alles in het werk opdat zij zich in de stad zou vestigen. Omdat de landvoogdes in Mechelen niet over een eigen woning beschikte, kocht het stadsbestuur in 1508 de grote woning van Jeronimus Lauwerijn waar Margareta van York verbleven had. De overdracht van dit huis vermeldt uitdrukkelijk de aanwezigheid van “een galeryen over straete gaende tot op S. Peters kercke”.

In de navolgende jaren werd het huis van Lauwerijn door verdere aankopen en bouwwerken uitgebreid tot wat we kennen als het *Hof van Savoyen*, de huidige Rechtbank van Eerste Aanleg. Bij de totstandkoming van het paleis van Margareta van Oostenrijk bleven zowel de gebedsruimte aan de Sint-Pieterskerk als de houten galerij behouden. Rekeningen voor allerlei kleine werken aan beide constructies tonen bovendien aan dat de landvoogdes de bidruimte bleef gebruiken, hoewel ze vanaf ongeveer 1512 een eigen hofkapel had in haar paleis.

Hoewel de gebedsruimte en de houten galerij samen met de Sint-Pieterskerk verdwenen aan het einde van de 18de eeuw, kunnen we er ons toch een goed beeld van vormen. Dat is vooral te danken aan de gedetailleerde tekening die de in Haarlem geboren kunstenaar Dirk Verrijk (1734-1786) rond 1768

maakte van de oude Sint-Pieterskerk vanaf de koorzijde. Aansluitend op de galerij over de Korte Maagdenstraat zien we de private gebedsruimte van Margareta van Oostenrijk, gekneld tussen het koor en de kapel van de Zoete Naam Jezus. Deze ruimte bevond zich op halve hoogte van het koor en was aan de kerkzijde afgeschermd met een ‘venster’ om de privacy van de landvoogdes te garanderen.

Het grafmonument van Margareta van Oostenrijk

In de nacht van 30 november op 1 december 1530 overleed Margareta van Oostenrijk in haar paleis in Mechelen door complicaties aan een wonde aan de voet. Kort na haar

Rond 1530-1539 maakte Nicolaas Hogenberg een reeks gravures van de laatste ogenblikken van Margareta van Oostenrijk. Op deze prent brengt de Mechelse bevolking hulde aan de landvoogdes op haar sterfbed.

© Koninklijke Bibliotheek van België

overlijden werd haar lichaam gebalsemd en werden onder meer haar inwendige organen verwijderd. Balsemen was toen niet alleen gebruikelijk bij vooraanstaande overledenen, het was ook een noodzakelijke stap in haar uiteindelijke begrafenis. Volgens de vorstelijke geplogenheden van toen

had Margareta in haar testament immers vastgelegd dat ze op verschillende plaatsen begraven zou worden. Haar ingewanden werden bijgeplaatst in de Mechelse Sint-Pieterskerk en haar hart in het door haar gestichte annuntiatenklooster in Brugge. Haar lichaam werd dan weer bijgezet in

Vermoedelijk verbeeldt deze '1555' gedateerde tekening niet het grafmonument van Margareta van Oostenrijk in de Mechelse Sint-Pieterskerk, zoals het opschrift beweert, maar houdt ze verband met een ander gedenkteken voor de landvoogdes. © Musea & Erfgoed Mechelen

de kerk van het ook door haar gestichte klooster in Brou (Frankrijk), waar haar tweede man Philibert II van Savoye en zijn moeder rustten.

De volledige uitvoering van Margareta's testament werd echter een zaak van lange adem. In 1535 schreven de aangestelde zaakgelastigden een brief aan keizer Karel V, haar neef, over enkele nog af te handelen punten, waaronder de oprichting van passende grafmonumenten in het Brugse klooster en in de Mechelse Sint-Pieterskerk. Uiteindelijk duurde het nog tot 1550 voordat de vorst geld vrijmaakte voor de beide gedenktekens, waarvan uitdrukkelijk werd gemeld dat ze vergelijkbaar moesten zijn. Op 29 november 1550 sloten albastbewerker Matheus Smets en beeldhouwer Hendrik Van Eeghem een contract voor de uitvoering van het Mechelse monument. Het document verwijst naar een ontwerp, maar meldt nergens van wiens hand dat was. Dit in tegenstelling tot het Brugse monument, waarvan geweten is dat beeldhouwer Michiel Scherrier het uitvoerde naar een tekening van de Brugse schilder Lanceloot Blondeel. Het Mechelse contract bevat wel een gedetailleerde beschrijving van de uit te voeren werken, zodat we ons een idee kunnen vormen van het uitzicht. Voor het monument werden kostbare materialen gebruikt als albast, blauwe hardsteen en marmeer uit de Henegouwse groeves van Rance of Barbençon. Het monument moest onder andere albasten voorstellingen bevatten van de landvoogdes aan een lezenaar vergezeld van de Heilige Margareta, en beelden van de vier kardinale deugden die de kwartieren van haar wapenschild ophielden. Bovenaan moest een koperen plaat prijken die werd vastgehouden door albasten engelen en waarop haar grafscript door de Antwerpse humanist Cornelius Grapheus te zien moest zijn. De vermelding van onder andere

cartouches, dolfinen en 'antieke' elementen wijst duidelijk op invloed van de renaissance. Het Mechelse grafmonument kreeg een plek in de noordmuur van het koor, naast het Heilig Sacrament en tegenover de plaats waar de urne begraven was. Voor het gedenkteken en het Heilig Sacrament werd een 'tuin' of omheining aangebracht, uitgevoerd door Hendrik Van Eeghem. In hun contract legden de Mechelse ambachtslui vast dat ze hun werk vóór Pasen 1552 moesten voltooiën. Dat was in elk geval vóór november 1554 gebeurd.

In de collectie van Musea & Erfgoed Mechelen bevindt zich een tekening van Margareta van Oostenrijk vergezeld van de Heilige Margareta, met onder andere haar wapenschild en grafscript. Een later aangebracht opschrift duidt de prent als haar grafmonument in de Mechelse Sint-Pieterskerk. De tekening verschilt echter op heel wat punten met de bepalingen in het contract van 1550, zodat ze niet beschouwd kan worden als een nauwkeurige weergave van dit monument of van haar Brugse tegenhanger. Toch is er vermoedelijk een nog niet uitgeklaard verband met een ander, eventueel later gedenkteken voor de landvoogdes. De grafmonumenten in Mechelen en Brugge waren immers geen lang leven beschoren. Om militaire redenen liet de Brugse stadsmagistraat al in 1578 het annuntiatenklooster, dat net buiten de Ezelpoort lag, volledig afbreken. Amper drie jaar later werd het Mechelse grafmonument vernield door protestantse opstandelingen.

De inrichting van de oude Sint-Pieterskerk

In de tweede helft van de 16de eeuw kende de Mechelse Sint-Pieterskerk heel wat dieptepunten. De ontploffing van het buskruitmagazijn in de nabijgelegen Zandpoort in augustus 1546 trof zowat

Een impressie van de kapel van de Zoete Naam Jezus door de Mechelse kunstenaar Jan-Baptist De Noter (1786-1855) toont onder andere het hoogaltaar van Theodoor Verhaegen (1700-1759).

de hele parochie en dus ook de kerk. Zoals vermeld ging het grafmonument van Margareta van Oostenrijk in 1581 verloren door protestantse heethoofden, die ook in de rest van de kerk stevig huishielden. Verscheidene 18de-eeuwse bronnen melden wel de aanwezigheid van een koperen plaat met haar grafscript in de linker muur van het koor. Mogelijk was dit het bewaard gebleven epitaaf van het vernielde monument, dat nadien op de vrijgekomen plek werd aangebracht. In de 18de eeuw werd dit opschrift echter grotendeels aan het zicht onttrokken door het goudleer waarmee het koor toen werd versierd. Het is moeilijk om ons een beeld te vormen van de herinrichting van de kerk na de godsdienstoorlogen en van de geleidelijke ‘modernisering’ van het interieur in de navolgende decennia. Voorlopig zijn er namelijk geen algemene interieurafbeeldingen bekend van de kerk;

alleen van het interieur van de in 1521-1527 gebouwde kapel van de Zoete Naam Jezus bestaan enkele 19de-eeuwse impressies.

Daarom zijn we aangewezen op fragmentaire rekeningen en beschrijvingen in de literatuur. Zo verhaalt kanunnik Van Den Eynde in zijn *Provincie, stad ende district...* uit 1770 hoe twee historische stukken kort voordien waren verdwenen. De biechtstoel die aartsbisschop Mathias Hovius na de Beeldenstorm geschonken had aan de kerk waar hij ooit pastoor was, was toen net vervangen door een nieuw exemplaar van beeldhouwer Petrus Valckx (1734-1785) naar een ontwerp van E.J. Smeyers. Rond die tijd was ook het grote glasraam uit 1548 in het koor, met afbeeldingen van Christus die de sleutels van de hemelpoort overhandigt aan Sint-Pieter en van Karel V en zijn vrouw, de vermoedelijke schenkers, wegens de slechte toestand verwijderd.

Voorts weten we dat er in 1621 een gemetseld doksaal met drie gewelven werd geplaatst, versierd met engelenfiguren en bas-reliëfs van witte steen. De middendeure van het doksaal gaf uit in het koor, onder de twee andere gewelven bevonden zich de zijaltaren van Sint-Leonardus (links) en van Sint-Anna (rechts). De Mechelse beeldhouwer Frans Langhemans (1661-1720), leerling van Lucas Faydherbe, werkte in 1706 aan het hoogaltaar en Theodoor Verhaegen (1700-1759) maakte een nieuw altaar voor de kapel van de Zoete Naam Jezus.

Overdracht van de parochie en van de restanten van Margareta van Oostenrijk

Dat de gotische Sint-Pieter- en -Paulkerk al lang uit het Mechelse straatbeeld verdwenen is, hangt samen met de afschaffing van de jezuïetenorde door paus Clemens XIV in 1773. Al hun bezittingen in onze gewesten, dus ook in Mechelen, kwamen in handen van de Oostenrijkse regering. Het omvangrijke jezuïetenklooster in de Keizerstraat kreeg al snel andere functies, maar de mooie barokkerk uit 1670-1677 bleef - net als in vele andere steden - jarenlang ongebruikt. Omdat keizerin Maria-Theresia niet wou blijven instaan voor het onderhoud van de vroegere jezuïetenkerken werd naar een oplossing gezocht. In Mechelen werden de bestuurders van de naburige Sint-Pieter- en -Paulkerk verzocht - in feite verplicht - om hun parochie over te brengen naar de leegstaande jezuïetenkerk. Op 1 december 1777 werd de transactie officieel geregeld. Nauwelijks enkele maanden later, op 26 mei 1778, werd het Heilig Sacrament van de oude Sint-Pieterskerk overgebracht naar de vroegere jezuïetenkerk, die zo de nieuwe parochiekerk van Sint-Pieter en -Paul werd. Eind oktober 1778 ondertekenden de toenmalige aartsbisschop, de voorzitter van de Grote Raad en enkele andere

notabelen een verklaring over de urne met de ingewanden van Margareta van Oostenrijk. Daarin staat dat ze op verzoek van keizerin Maria-Theresia in het koor van de oude Sint-Pieterskerk de bedoelde urne hadden ontgraven. Omdat deze zich in een zeer slechte toestand bevond, lieten ze haar opbergen in een eiken kistje met een deksel met een zwartfluwelen kruis erop, en afgeboord met een oranje lint, vastgespijkerd met vergulde koperen nagels. Dat kistje werd bijgezet aan de linkerzijde van het koor van de vroegere jezuïetenkerk, vlakbij de eerste trede van het hoogaltaar. De exacte plek lieten ze markeren met een witte steen met een kruisje. Hoewel de overdracht uit 1777 bepaalde dat ook het grafschrift uit de oude Sint-Pieterskerk naar het koor van de nieuwe parochiekerk moest verhuizen, is dat vermoedelijk nooit gebeurd.

Verkoop en afbraak van de oude kerk

De Sint-Pieter- en -Paulparochie was al in mei 1778 overgebracht naar de vroegere jezuïetenkerk, die echter dringend aan herstelling toe was. Bovendien waren er ingrepen nodig om ze geschikt te maken als parochiekerk, zoals de afwerking van de nooit voltooide biechtstoelen om er klokken in te kunnen plaatsen. Om deze werken te betalen had het kerkbestuur al in 1777 toestemming gekregen om haar oude gotische bidplaats te gelde te maken. Op 17 mei 1779 werd het grootste gedeelte van de interieuraankleding van de oude Sint-Pieterskerk openbaar verkocht: onder meer het hoogaltaar, de altaren van de beide zijkapellen, de twee altaren onder het doksaal en verschillende marmeren afsluitingen. Twee biechtstoelen kwamen in handen van de kerk van Walem en de preekstoel verhuisde naar Tienen. Ook talrijke schilderijen, kandelaars, het goudleer uit het hoogkoor en uit de kapel van de Zoete Naam Jezus en nog vele andere

zaken wisselden van eigenaar. Op 4 augustus 1781 ging ook het gebouw zelf onder de hamer voor 6300 gulden. De nieuwe eigenaars, naar verluidd twee boekhouders uit Leuven, hadden geen herbestemming voor ogen. Op 4 februari 1782 werd de afbraak van de gotische kerk aangevat, een maand later werd de verkoop van de afbraakmaterialen publiek gemaakt.

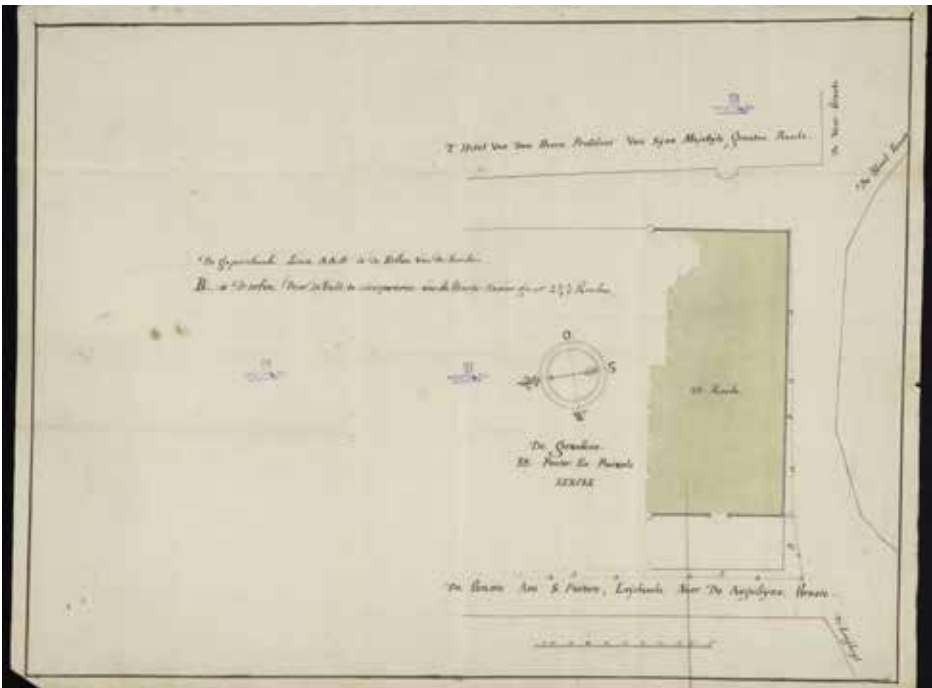
Na de overdracht van de parochie bleef de begraafplaats naast de oude kerk nog enkele jaren in gebruik. Toen Jozef II in 1784 een verbod uitvaardigde om nog langer te begraven in kerken of in stadscentra, kwam ook hier een einde aan. Lange tijd verhuurde de kerkfabriek het terrein aan het stadsbestuur, die er de zaterdagse veemarkt

Deze opmeting van het Sint-Pieterskerkhof (groen) uit 1784 toont nog de zuidelijke contouren van de oude Sint-Pieterskerk, die twee jaar voordien was afgebroken.

hield. Nadat rond 1896 deze overeenkomst afliep, liet de kerkfabriek op 22 oktober 1897 het terrein van de oude Sint-Pieterskerk en het naastgelegen kerkhof openbaar verkopen. In de navolgende jaren werd het terrein verkaveld en bebouwd, zodat er vandaag nauwelijks nog zichtbare sporen zijn van de oude Sint-Pieterskerk.

Oude kunst in de ‘nieuwe kerk’

Hoewel de oude Sint-Pieterskerk al meer dan twee eeuwen geleden uit het stadsbeeld verdwenen is, zijn er vlakbij nog tastbare sporen van dat gesloopte monument terug te vinden. Het kerkbestuur van Sint-Pieter en -Paul verkocht in 1779 niet al zijn kunstwerken, maar verhuisde heel wat stukken naar de nieuwe parochiekerk. Zo kreeg het schilderij ‘H. Carolus Borromeus bidt Onze-Lieve-Vrouw om de pest te doen ophouden’ van de Antwerpse kunstschilder

Theodoor Boeyermans een plek in een nog lege schilderijnis aan het oksaal, waar ook het werk 'Maria Magdalena in de woestijn' van een nog onbekende meester hangt. Toen de parochie verhuisde, werden ook de broederschappen uit de oude kerk en de bijbehorende inkomsten overgebracht. Vermoedelijk zijn de naamlijsten van de broederschappen van de Zoete Naam Jezus en van Sint-Carolus Borromeus zo in de huidige kerk terechtgekomen. Overigens werden niet alle stukken zomaar verhuisd: het kerkbestuur liet delen van de communiebank die Jan-Baptist Vervoort rond 1745 vervaardigd had voor de oude kerk, naar aanleiding van de verhuizing verwerken in de nog bestaande koorbanken. Heel wat kunstwerken uit de verdwenen kerk kwamen terecht in de bijlokalen van de 'nieuwe' parochiekerk. De bekendste daarvan zijn vermoedelijk de vijf pestheiligen in de bijsacristie en de schilderijen over de ontploffing van de Zandpoort en de Zeven werken van Barmhartigheid in de sacristie.

In de huidige Sint-Pieter- en -Paulkerk zijn er wel nog meer objecten die voor elders gemaakt waren. Zo schonken de Mechelse paters augustijnen in 1802 hun beeldje van Sint-Apollonia aan de kerk toen ze beseften dat ze Mechelen definitief moesten verlaten. Voor dit beeldje, waarvan Hugo Verstrepen al in 1990 aantoonde dat het Sint-Barbara betreft, liet het kerkbestuur zelfs het rechter zijaltaar aanpassen.

De urne van Margareta

Het overbrengen van de urne van Margareta van Oostenrijk naar de vroegere jezuïetenkerk in 1778 bleef sindsdien tot de verbeelding spreken. Zo werd in 1955 de tegel in het koor opgelicht, op zoek naar de urne. In de gemetselde grafruimte lag een houten kistje, deels vergaan, met daarin een klokvormige loden vaas. Door scheuren in

Zoektocht naar de urne met de ingewanden van Margareta van Oostenrijk met een endoscopische camera in december 2016.

de geoxideerde urne waren de restanten van de aartshertogelijke ingewanden te zien. Recent deed echter het gerucht de ronde dat de urne verloren was gegaan tijdens werken aan de vloerverwarming van de kerk in de jaren 1980. Koen De Vos van canvas.be nam daarom in 2016 het initiatief om opnieuw op zoek te gaan. Op 14 december 2016 voerden Koen De Vos, schepen van Monumentenzorg Greet Geypen en Marc Debatty van de stedelijke dienst Monumentenzorg de archeologische prospectie uit op de plek die door de grondradar was aangeduid. Na het verwijderen van de marmeren tegel en het doorboren van de betonnen ondervloer werd een endoscopische camera in de holte gebracht. Zo werd bevestigd dat de - weliswaar beschadigde - urne zich daar nog steeds bevindt.

De stad Mechelen besliste daarop om in samenspraak met de kerkfabriek de plek waar de urne van Margareta begraven ligt, beter te duiden voor de bezoekers van de kerk. Het is tenslotte het enige fysieke overblijfsel van Margareta van Oostenrijk in de Nederlanden, de gewesten waarover zij 500 jaar geleden geregeerd heeft.

Tekst en redactie: Maarten Van den Mooter, dienst Monumentenzorg stad Mechelen

Bronnen:

www.canvas.be/cultuur/de-maag-van-margaretha, 2016

De Jonge, Krista, ..., 2005.

Duverger, Jozef e.a., ..., 1953.

Eichberger, Dagmar, ..., 2002.

Van Den Eynde, R. ..., 1770.

Hof van Schoofs

Korenmarkt 8

Een eerste aanzet

Er is nog geen diepgaand onderzoek gevoerd naar het *Hof van Schoofs*, toch één van de mooiste Mechelse monumenten. Historicus Patrick De Greef is daar in de jaren 1980 wel mee gestart, maar hij moest zijn zoektocht staken voordat hij de resultaten kon publiceren. Dit artikel werd geschreven voor de Open Monumentendag 2011. Omdat er maar weinig tijd was voor dit onderzoek, bleef de periode vóór de 16de eeuw onbehandeld en konden tal van interessante bronnen uit de latere eeuwen niet geconsulteerd worden. Dit is dan ook maar een eerste aanzet tot een geschiedenis, die hopelijk een vervolg zal krijgen.

Het Hof van Schoofs

Lange tijd verkondigden tal van auteurs dat dit pand oorspronkelijk een lakenhuis was dat al in de 13de eeuw vermeld wordt. Onderzoeker J. Uytterhoeven gaf echter al in de tweede helft van de 20ste eeuw aan dat dit lakenhuis zich vermoedelijk op het terrein achter het gebouw aan de Korenmarkt bevond.

Waarschijnlijker is dat er hier in de 14de eeuw twee woningen stonden, *Het Schaakberd* en *De Leeuw*. Beide zouden toen al in het bezit geweest zijn van de hoogadellijke familie Schoofs, die er later één woning van maakte. Steekproeven in het archief tonen aan dat dit eengemaakte pand in 1520 toebehoorde aan de weduwe van

ridder Jan Schoofs en in 1539 aan Philips Schoofs, die er zijn leven lang woonde. Na zijn dood kwam het huis in handen van zijn kinderen, Jan en Johanna Schoofs, die het op 7 september 1562 via een openbare verkoop voor 4500 gulden verkochten aan het echtpaar Claude Ritz en Emerentia van Dalem.

Het 'grote huis' van Claude Ritz en Emerentia Van Dalem

Claude Ritz, een wijnkoopman, was afkomstig uit 'duytslandt', mogelijk een deel van het toenmalige Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie. Tijdens zijn leven had zijn Mechelse woning geen huisnaam, maar na zijn dood zou het bekend worden als *Den Duyts*.

Op het stadsplan van Braun en Hogenberg (circa 1575) zien we op het terrein achter het huidige pand Korenmarkt 8 een losstaand achterhuis. Dit gebouw met een vergelijkbare omvang en een eigen traptoren is mogelijk het in de literatuur vermelde lakenhuis.

In 1562 kochten Claude Ritz en zijn vrouw van de erfgenamen Schoofs een huis met een binnenplaats, tuin, grond en aanhorigheden op de Korenmarkt, tussen het huis *De Clippel* (Korenmarkt 6) en het huis *Het Wolfken* (Korenmarkt 10), samen met alle andere huizingen 'van voor tot achter'. Het huis had een achterpoort tegenover de *Munt* in de Adegemstraat en had een grote tuin die met een klein poortje uitkwam in de De Langhestraat.

Het is nog niet helemaal duidelijk in welke mate Claude en zijn vrouw vorm gaven aan het huis zoals we dat vandaag kennen. Het huidige pand Korenmarkt 8 omvat een 'breedhuis' met een aansluitend 'diephuis' verbonden door een hoge traptoren; aan de andere zijde van de toren bevindt zich een kleine uitbouw. Zowel het 'breedhuis' als het 'diephuis' hebben zware moerbalken met balksleutels en consoles in vroegrenaissancestijl.

Op het stadsplan uit circa 1575 van Braun en Hogenberg is op de plek van het huidige pand Korenmarkt 8 alleen een 'breedhuis' weergegeven. Zowel het 'diephuis' met een trapgevel in traditionele bak- en zandsteenstijl tegen de rechterzijde van de achtergevel als de huistoren ontbreekt. Eigenaardig genoeg is er ook in de teruggevonden schepenakten tussen 1562 en 1597 geen enkele vermelding van de huistoren te vinden. Bijkomend onderzoek zal moeten uitwijzen of de familie Schoofs of het echtpaar Ritz de opdracht gaf voor de bouw van deze toren, stilistisch te situeren op de overgang van gotiek naar renaissance.

Wanneer de huidige façade tot stand kwam, is evenmin exact te duiden. Volgens de Mechelse kroniekschrijver G.D. de

De galerij met renaissancekenmerken in de tuin werd aanvankelijk nog gebruikt door ijzerhandel Hertsens-De Weerd, maar werd door dezelfde eigenaars in 1888-1910 afgebroken.

Azevedo (1712-1782) bevond zich onder het centrale beeld van 'de Sterckheyte' in de voorgevel een vers met de datering '1564'. De uitwerking van de centrale travee met de poortomlijsting met driehoekig fronton, het rolwerk van de zijgevels, alsook de talrijke balksleutels met palmetmotieven en figuratieve en decoratieve consoles met noppedecoratie in het interieur, wijzen eveneens in die richting. Mogelijk kan nauwkeurig onderzoek ter plaatse en in archieven uitsluitsel geven. Aansluitend op het 'diephuis' bevond zich

tot circa 1888-1910 een prachtige L-vormige galerij met een verdieping. De lange zijde van liefst 27 meter en was opgebouwd uit acht rondbogen met een diamantvormige sluitsteen op zuiltjes met basementen van blauwe hardsteen. Het dwarse gedeelte telde waarschijnlijk drie traveeën en vertoonde cirkelvormige decoraties op de boogovergangen. Op basis van archiefdocumenten en in overeenstemming met de renaissancevormgeving kan gesteld worden dat deze galerij tussen 1562 en 1591 opgetrokken werd voor het echtpaar Ritz.

Een verblijf in voor- en tegenspoed (1562-1604)

De bouw van de galerij geeft een idee van de welstand waarin het echtpaar Ritz lange tijd leefde. Persoonlijke documenten van Claude Ritz maken duidelijk dat zijn vrouw onder meer beschikte over gouden kettingen, ringen, juwelen en tal van portretten.

Enkele minder fortuinlijke transacties zouden Claude Ritz in de jaren 1590 in financiële problemen brengen. In 1597 - mogelijk zelfs vroeger - zagen zij zich verplicht het huis aan de Korenmarkt te verhuren en hun intrek te nemen in het achterhuis. Kort nadien, op 15 maart 1598, overleed Claude Ritz. Verscheidene archiefdocumenten tonen aan dat de geldproblemen van zijn weduwe onverminderd aanhielden en bij decreet van de Grote Raad van 16 oktober 1604 werd het volledige eigendom verkocht aan Jan Van Roubergen, die optrad in naam van de Gilde van de Oude Kruisboog.

De grooten Duyts en De cleynten Duyts (1605)

Kroniekschrijver G.D. de Azevedo beweert dat het pand kort na de aankoop door de Gilde verdeeld werd in drie afzonderlijke woningen. Het hoofdgebouw aan de Korenmarkt, sindsdien bekend als *Den Duyts*,

bleef van de Gilde. Het huis *De Keulse Karre* in de Adegemstraat en een woning die uitgaf in De Langhestraat en het Spiegelstraatje werden volgens de Azevedo verkocht. Er zijn echter indicaties dat deze opdeling al eerder plaatsvond, mogelijk als gevolg van de financiële problemen van het echtpaar Ritz. Wat vaststaat is dat *Den Duyts* kort na de aankoop werd opgedeeld. Op 26 februari 1605 sloot de Gilde een overeenkomst met haar boogmaker, Loys Back, die toestemming kreeg om zijn leven lang het 'cleynt huys' van de Gilde te bewonen. Dit huis, later aangeduid als *De cleynten Duyts*, ontstond door rechts van *Den Duyts* een afzonderlijk woonhuis af te splitsen. Om conflicten te vermijden, stipuleerden beide partijen welke vertrekken de boogmaker voortaan mocht gebruiken.

De cleynten Duyts omvatte een benedenverdieping waarvan een gedeelte door de Gilde als keuken ingericht zou worden en een neerkamer met de daaronder gelegen kelder die voordien als 'stove' had gediend. De boogmaker kon ook beschikken over alle vertrekken en zolderingen boven zijn deel van de benedenverdieping, met uitzondering van de Gildekamer op de verdieping. Hij had ten slotte nog recht op het deel van de kelder tussen de scheimuur met *De Clippel* en de eerste pilaar van de kelder.

Via een belasting op schouwen uit 1632 weten we dat *De cleynten duyts* op dat ogenblik drie schouwen telde. Minstens even belangrijk is dat de Gilde op dat moment ook de rest van het gebouw, *De grooten Duyts* met zeven schouwen, verhuurde. Zelf gebruikte ze alleen de Gildekamer, die twee schouwen telde.

De Oude Kruisbooggilde (1604-1797)

De Gilde behield het pand tot haar opheffing in 1797. Jammer genoeg bleven er weinig archiefdocumenten bewaard

die rechtstreeks licht werpen op de geschiedenis van het gildehuis aan de Korenmarkt. Via allerlei belastingdocumenten weten we dat zowel *De cleynen duyts* als *De groten duyts* gedurende de 17de en de 18de eeuw verhuurd werd.

G.D. de Azevedo meldt dat in 1770 een 'herstelling' van het pand plaatsvond. Dat gebeurde zonder twijfel ter voorbereiding van het 1000-jarige jubileum van Sint-Rombouts in 1775, dat in de hele stad tot een ongekende (ver)bouwoede leidde. Volgens de auteur werden er in 1770 onder andere aan de vensters 'merkelijke veranderingen' uitgevoerd. Een schilderij uit circa 1790 en een tekening van het gildehuis door August Van Den Eynde uit 1843 tonen rond de vensteropeningen van de verdieping gebeeldhouwde strikken met trofeeën, waarvan restanten zichtbaar zijn op een foto uit 1874-1886. Mogelijk werd dit nadien weggerestaureerde parement aangebracht tijdens de 'herstelling' in 1770. Het lijkt logisch dat op dat moment ook de monelen en de lateien van de kruisvensters op de verdieping werden uitgebrouwen, zoals te zien

Op deze tekening van het voormalige gildehuis door August Van Den Eynde uit 1843 zijn rond de vensteropeningen op de verdieping decoraties zichtbaar.

is op de tekening van Van Den Eynde. Vermoedelijk werd toen ook het interieur verfraaid. Zo is er in een verkoopannonce uit 1873 sprake van lambriseringen en gesculpteerde emblemen in Lodewijk XV-stijl in de grote zaal op de verdieping. Deze nog gedeeltelijk bewaarde elementen kwamen vermoedelijk ook rond 1770 tot stand. Er zijn aanwijzingen dat op dat moment ook stucplafonds werden aangebracht in de grote zaal en dat de daar aanwezige balksleutels op andere plekken in het huis werden herplaatst, onder andere op de zolder.

Huis Morissens (1797- circa 1867)

Na de afschaffing van de gilde in 1797 werd het pand gekocht door de toenmalige huurder, Jacques Morissens, die het vererfde aan zijn dochters, beiden hoedenmaakster. Op 9 maart 1824 kregen

de zussen de toestemming om de lateien uit de drie vensters en de deuropening van de benedenverdieping weg te nemen, vermoedelijk om hun koopwaar beter te kunnen tonen.

In 1867 werden de begane grond en de verdieping van *Den Duyts* opgemeten door G. Vanderauwera, ogenschijnlijk met het oog op de omvorming tot schoolgebouw. Mogelijk hield dit verband met de gratis lessen die de Academie voor Schone Kunsten er enkele jaren verstrekte. De meest in het oog springende elementen zijn de grote trap die naar de huistoren leidde, de toen nog bestaande galerij in de tuin, en grote schouwen in nagenoeg alle vertrekken. De omvorming tot schoolgebouw kwam er echter nooit en in oktober 1867 kocht de heer P.R. Nihoul-Lenoir het pand.

Een korte periode vol afwisseling (1867-1873)

Op 1 januari 1868 opende de nieuwe eigenaar er een winkel voor specerijen, wijnen en fijne likeuren. Enkele maanden later kreeg hij ook de toestemming om zijn fabriek voor loodwit van Walem naar twee achatergebouwen op de Korenmarkt over te brengen. Toch vormde de heer Nihoul het volledige pand enkele jaren later om tot een hotel met 'table d'hôte'. Zijn nieuwe roeping leek hem te bevallen, want al in 1873 stelde hij het 'hotel de la Grue' aan de Korenmarkt te koop om hotelier te worden aan het Brusselse Zuidstation. De verkoopannonce in het *Mechels Bericht* van dat jaar geeft een gedetailleerd beeld van de ruimtverdeling toen. Zo bestond de benedenverdieping uit twee gescheiden delen met links het restaurant en de eetzaal en rechts een kantoor en enkele functionele ruimten. De hotelgasten werden ondergebracht in slaapvertrekken boven de toen nog aanwezige galerij en het tegenovergelegen bijgebouw.

IJzerhandel Lion-Vermeulen (1874-1886)

In 1874 kocht de heer Lion het voormalige gildehuis en zette er samen met de heer Vermeulen een zaak in ijzerwaren op. Kort daarna liet de nieuwe eigenaar de grote trap van blauwe hardsteen tussen de beneden- en de eerste verdieping uitbreken. Omdat deze ingreep volgens architect Victor Louckx, sinds 1865 stadsarchitect, de stabiliteit van de huistoren bedreigde, werd beslist de hele constructie af te breken en her op te bouwen. De dakconstructie was echter nog maar amper verwijderd of leden van de Koninklijke Commissie voor Monumentenzorg lieten de werken stilleggen. Na enige discussie en met een fikse subsidie werd de huistoren uiteindelijk gerestaureerd.

De verweerde voorgevel van het voormalige gildehuis ten tijde van de ijzerhandel Lion-Vermeulen.

In 1886 kregen de heren Lion en Vermeulen van het schepencollege toestemming om hun zaak stop te zetten en hun handelswaar, gaande van hamers tot ruw ijzer, openbaar te verkopen. Uit deze periode is een zeer gedetailleerde foto van de voorgevel bewaard. In het oog springende elementen zijn onder meer het gewitte parement van de benedenverdieping en de afdruk van verdwenen beelden in de nissen van de geveltop. Interessanter nog zijn enkele kleine, behouwen elementen op het parement van de verdieping die wijzen op de correctheid van de tekening van Van Den Eynde uit 1843. Zo zijn er rechts van de tekstband twee duidelijke strikmotieven te herkennen en lijken de reliëfverschillen op de vensterdammen te wijzen op verweerde trofeeën met schutterssymboliek. Ook boven de centrale openingen van de geveltop zijn restanten van sterk gedegradeerd beeldhouwwerk zichtbaar.

IJzerhandel Hertsens-De Weerd (1886-circa 1980)

Zowel het voormalige gildehuis als de handel in ijzerwaren werd in 1886 aangekocht door Gabriël Hertsens en zijn vrouw, Jeanne De Weerd. Het grote succes van hun zaak leidde er echter toe dat enkele jaren later de prachtige renaissancegalerij in de tuin afgebroken werd.

Toch was de heer Hertsens niet helemaal blind voor de historische waarde van zijn pand en in 1910 nam hij het initiatief tot een grootscheepse restauratie van de gevels en van de huistoren. In juni van dat jaar stelde hij architect Edmond Peel, sinds 1907 verantwoordelijk voor de nieuwbouw- en restauratieprojecten van de Commissie van Openbare Onderstand (COO), aan om de restauratieplannen uit te tekenen. In feite had de architect op dat moment nauwelijks ervaring met restauratiewerken, iets wat hem ook al was aangewreven door de Koninklijke Commissie voor Monumentenzorg (KCM)

toen hij in 1907 de restauratie van de Heilige Geestkapel van de COO aanvatte. De restauratie werd echter opgevolgd door architect Blomme, vicevoorzitter van de KCM, en provinciaal bouwmeester Careels, die hem op verscheidene punten verplichtten zijn plannen en zijn bestek bij te sturen. In mei 1911 verleende de KCM uiteindelijk haar goedkeuring, daarin gevolgd door het provinciebestuur. In juli 1912 stelde architect Peel het definitieve bestek op en kort daarna werden de werken toegewezen aan aannemer Th. Van Boxmeer uit de Fredrik de Merodestraat in Mechelen voor de som van 21.967 fr.

De façade kort na de restauratie van 1912. Een vergelijking met de foto van vóór de werken toont aan dat er werd afgeweken van de meer conserverend opgevatte restauratieplannen.

De inmenging van hogere instanties bleek toch geen garantie op een vlekkeloze restauratie. Volgens de plannen beperkte de restauratie zich tot het herstel van de bestaande toestand met toevoeging van enkele vermoede elementen als de vensterkruisen op de verdiepingen, kloostervensters aan weerszijden van de koetspoort, een tweede rij dakvensters en allerlei symbolen die verwezen naar de Kruisboog Gilde. In praktijk werd de bovenste geleding van de geveltop in afgeslankte vorm heropgebouwd met een gesloten fronton. Zowel de geveltop als de rest van de voorgevel kreeg bovendien een volledig nieuw parement van euvillesteen, terwijl de KCM aangedrongen had op een zo groot mogelijk behoud van oorspronkelijk materiaal en profilering. Toch hechtte de KCM haar goedkeuring aan de werken en met de plaatsing van drie nieuwe witstenen beelden in de gevelnissen, volgens huidig eigenaar Willy Van den Eynde vervaardigd door de Mechelse beeldhouwer Theo Blickx (1875-1963), werd de restauratie voltooid. Kort nadien brak de Eerste Wereldoorlog uit. Tijdens de artilleriebeschietingen van augustus en september 1914 werden de achterhuizen van de ijzerwarenhandel Hertsens net als de achterbouwen van de aanpalende panden zo goed als weggeveegd. Architect Cyrille Van Den Bergh tekende respectievelijk in 1915 en 1922 voor het ontwerp van nieuwe magazijnen. Ook de Tweede Wereldoorlog liet zijn sporen na en al in 1945 stelde architect Simon Van Craen een plan op voor de bouw van kantoren en magazijnen. Er volgden nog verschillende uitbreidingen en in 1970 werd nagenoeg de volledige binnenplaats overdekt.

De omvorming tot woonhuis

In de vroege jaren 1980 zette de familie Hertsens haar activiteiten stop. In 1984 werd het pand verkocht aan de huidige eigenaars, die onmiddellijk de restauratie aanvatten. Na afbraak van alle minder waardevolle achterbouwen werd het uitzicht van de achtergevels hersteld op basis van teruggevonden bouwsporen. Het interieur onderging eveneens enkele wijzigingen. Op enkele plaatsen kwamen tijdens de ontmanteling historische elementen aan het licht zoals de kleine toegangsdeur en de vloer van de benedenverdieping. Op andere plekken waren de historische elementen uitgebroken en werden historische bouwdelen toegevoegd zoals de grote schouwmantel beneden en de schouw en de vloer in de grote zaal op de eerste verdieping. In dezelfde zaal werden ook twee later toegevoegde tussenwanden uitgebroken en werd een gedeelte van de nog aanwezige 18de-eeuwse lambrisering verplaatst naar een aangrenzende ruimte. Het resultaat van deze werken is te bewonderen tijdens deze Open Monumentendag.

De Gilde van de Oude Kruisboog

De middeleeuwen waren in onze contreien vaak een woelige periode. Om hun stad te verdedigen en om de interne orde te bewaren deden stadsbesturen een beroep op kleine groepen gewapende inwoners, verenigd in gilden. Mechelen beschikte over vijf gilden, onderverdeeld op basis van wapen, met telkens een eigen beschermheilige en klederdracht. Naast de Oude en de Jonge Kruisbooggilde gewijd aan Sint-Joris, waren de handboogschutters verenigd in de Sint-Sebastiaansgilde, de schermers van de Sint-Lambrechtsgilde en de haakbusschutters of kolveniers in de stad actief. De Oude Kruisbooggilde, die al vóór 1315 ontstond, was de oudste. Omdat het ledenaantal van de Oude Kruisboog beperkt was tot 60, werd er in 1431 een Jonge Kruisbooggilde opgericht die tot 40 leden kon tellen.

De kruisboog was van de 10de tot de 16de eeuw een erg populair wapen. In tegenstelling tot de handboog kon hij met weinig spierkracht gehanteerd worden, ook door niet-geoefende strijders, en kon hij van op 60 tot 100 meter afstand een harnas doorboren. Een nadeel was de lange tijd die nodig was om het wapen op te spannen, door de voet te plaatsen in een metalen beugel aan het hoofd van de kruisboog en vervolgens de pees aan te trekken. Door dit gebruik was de kruisboog ook bekend als voetboog.

Het lidmaatschap van deze gilden was exclusief: leden moesten tot de burgerij behoren en over voldoende financiën beschikken om het entreerecht te betalen en een eigen wapenrusting te kopen. Het mag dan ook niet verbazen dat de Oude Kruisbooggilde over aanzienlijke middelen beschikte. In 1415 verwierf ze het huis *Groot Hemelrijk* in de Groenstraat, dat enkele malen uitgebreid werd. De uitgestrekte tuin fungeerde als oefenterrein en kreeg in 1512 een gaanderij die als schietstand gebruikt werd. De vergaderingen van de gilde vonden aanvankelijk plaats in verscheidene huurpanden in de binnenstad. Met de aankoop van het huis van Claude Ritz aan de Korenmarkt in 1604 verwierf ze een vaste stek. In de tweede helft van de 18de eeuw kocht de gilde een tweede lokaal voor de gewone vergaderingen op de hoek van de Groenstraat, het huis *De Kruisboog*, later bekend als *Het Boogsken*.

Met de opkomst van kanonnen en mortieren verloren de gilden geleidelijk hun militaire betekenis en transformeerden ze tot sportieve en sociale genootschappen. Ook de Mechelse Oude Kruisbooggilde bleef nog lang actief, maar zag haar ledenaantal door interne twisten sterk teruglopen vanaf het einde van de 18de eeuw. Na een korte heropleving rond 1910 zette het verval zich door, zodat de gilde in 1962 nog slechts drie leden telde en kort daarna ophield te bestaan.

Maarten Van den Mooter
dienst Monumentenzorg stad Mechelen

Den Breckpot

Korenmarkt 23

Huis *Den Drake*

Dat aan de Korenmarkt, het oudste economisch centrum van Mechelen, enkele van de meest interessante monumenten van de stad te vinden zijn, is niet verwonderlijk. De vroegste archiefdocumenten over het huis dat we nu kennen als *Den Breckpot* gaan maar liefst terug tot 1332. Toen bevond zich hier de 'mansio' van Aard van Rogbroek, lid van een kapitaalkrachtige Mechelse schepenfamilie. Het erf met bijgebouwen van deze prestigieuze woning, vanaf de late 14de eeuw *Den Drake* genoemd, strekte zich uit tot in de Ziekeliëdenstraat en de Onze-Lieve-Vrouwestraat. Vóór 1465 kwam het complex in handen van Willem Schoofs, schepen, rentmeester en communemeester van Mechelen. Via zijn dochter, Barbele Schoofs, werd het pand aan het einde van de 15de eeuw eigendom van de familie van Cortenbach, die er een sterke stempel op zou drukken.

De hoven van Cortenbach

Ywein van Cortenbach, leenhouder van Keerbergen en kamer- en raadsheer van keizer Maximiliaan van Oostenrijk, werd in 1492 benoemd tot schout van de stad Mechelen. Vermoedelijk vestigde hij zich

pas dan in de Dijlestad, meer bepaald in huis *Den Drake*. Hij had deze woning vier jaar voordien geërfd van zijn eerste vrouw, Barbele Schoofs, en liet haar kort daarop grondig verbouwen. Waarschijnlijk kreeg het gebouw toen al in grote lijnen de huidige omvang.

Het bestaat uit een voorhuis met een verdieping aan de Korenmarkt en een aansluitend achterhuis, eveneens met een etage. Beide delen zijn verbonden door een traptoren, waarvan de gemetselde spiltrap met natuurstenen treden behouden bleef. Vermoedelijk bestond het gedeelte aan de straatzijde zowel beneden als op de verdieping uit één grote 'zaal'. Beneden zijn de enorme eikenhouten moerbalken die deze 'zaal' overspannen, nog steeds aanwezig. Enkele natuurstenen consoles met peerkraal- en rondstaafprofielen en de met zaagtandmotieven en rondstaafprofielen versierde sleutels van deze balken verwijzen naar de laat-15de-eeuwse bouwperiode.

In de voorste kamer van het 'diephuis' kwam tijdens restauratiewerken in 2007 een waardevol ensemble aan het licht: een vloer van rode (gebakken) en blauwe (gesmoorde) tegels met een decoratief ruitpatroon, een schouw met natuurstenen wangen en twee spitsboogvormige hissen. Deze elementen zijn mogelijk ook terug te brengen tot de verbouwing door Ywein van Cortenbach of tot een bouwfase in de volgende decennia.

Deze reconstructietekening van Marcel Breckpot toont hoe de achtergevel van het huis van Ywein van Cortenbach er mogelijk uitzag. De centrale traptoren verbindt het achterhuis (rechts) met de imposante voorbouw aan de Korenmarkt.

De drie kelders met bakstenen tongewelven behoren tot een vroegere bouwfase van huis *Den Drake*.

Na Yweins dood in 1523 kwam onder meer het huis aan de Korenmarkt in handen van zijn zoon Jan IV van Cortenbach. Hij besliste om rond 1524-1530 op de binnenplaats achter zijn vaders woning een nieuwe prestigieuze residentie te bouwen. Dit stadspaleis in traditionele bak- en zandsteenstijl met onder andere een huiskapel, een gaanderij en een sierschouw van de hofkunstenaar Jan Mone, behoorde tot de top van de adellijke, private woningbouw in de Nederlanden.

Een nieuw elan onder de Jonge Kruisboog

Tot ongeveer het midden van de 17de eeuw vormden de voormalige woningen van Ywein en Jan IV van Cortenbach één geheel. Via vererving bleef het complex steeds in adellijke handen. Aangezien al de eigenaars talrijke bezittingen hadden, is het waarschijnlijk dat de beide woningen regelmatig werden verhuurd.

Op 22 juni 1639 verkochten Agatha van Merode en haar dochter Beatrijs van Berlo het complex aan de Jonge Kruisboog Gilde van Mechelen. Deze Gilde was in 1431 ontstaan in de schoot van de Oude Kruisboog Gilde, die toen het maximum van 60 leden had bereikt. De Jonge Kruisboog behield de vroegere woning van Ywein van Cortenbach aan de Korenmarkt als Gildehuis, maar verkocht de residentie op de binnenplaats al in 1648. Aan de basis van deze verkoop lagen plannen voor een grootse verbouwing van hun Gildehuis. Daarom ook deden ze in datzelfde jaar hun oude vergaderzaal aan de IJzerenleen van de hand. Dat deze plannen zeer concreet waren, blijkt uit enkele bepalingen bij de verkoop van het huis op de binnenplaats over de aanwezige bouwmaterialen en over de wijze waarop de doorgang naar de

binnenplaats overbouwd mocht worden. Tussen 1648 en 1651 lieten de schutters de vroegere woning van Ywein van Cortenbach aan de Korenmarkt verfraaien in barokstijl. Het Gildehuis van de Jonge Kruisboog kreeg toen één van de meest prestigieuze, burgerlijke barokgevels van de stad. Op basis van vergelijkend stilistisch onderzoek schrijven sommige auteurs de imposante geveldecoratie met het barokke beeldhouwwerk toe aan de befaamde Mechelse beeldhouwer-architect Lucas Faydherbe (1617-1697). De bouwmeester accentueerde de hoofdtoegang met een zwerige, barokke omlijsting met uitgeholde hoeken. De emblemen van de Gilde prijken ostentatief op de cartouches boven aan de geblokte pilasters. Een levensgrote beeldengroep van een draak die overwonnen wordt door Sint-Joris, de patroonheilige van de Jonge Kruisboog Gilde, sierde de geveltop. Dat de werken al in 1651 beëindigd waren, blijkt uit een archiefstuk van dat jaar waarin sprake is van 'der selve gulde nieuw opgebouwt steynen huys'.

In 1648-1651 kreeg het Gildehuis van de Jonge Kruisboog aan de Korenmarkt een eigentijds barok uitzicht. Op deze tekening toegeschreven aan Jan-Baptist De Noter (1786-1855), zien we typische barokelementen als geblokte pilasters, (gebroken) frontons en voluten.

De Jonge Kruisboog gebruikte overigens alleen de zaal op de verdieping voor haar vergaderingen, de benedenverdieping werd verhuurd.

Omdat het gildehuis het aanzien van de vereniging moest weerspiegelen, werd er regelmatig geïnvesteerd in onderhoud van het gebouw en in een eigentijds interieur. Hoewel de interieuraankleding van de gilde grotendeels verloren ging tijdens de 19de eeuw, bleven er enkele elementen behouden. De twee 18de-eeuwse kasten die zich nu op de verdieping bevinden, dateren vermoedelijk uit 1777. In dat jaar financierde Ferdinand de Romrée, graaf van Jodoigne en toenmalig overhoofdman van de gilde, een groot deel van de kosten voor de vernieuwing van het interieur van de gildekamer. De oude schouwen maakten toen plaats voor nieuwe marmeren exemplaren, er werd een kamerhoge lambrisering met papieren wandbespanning aangebracht en de nieuwe ramen kregen bijpassende gordijnen. De beide kasten met op de cartouches de verstrengelde initialen 'J D G' en 'J G R', maakten vermoedelijk deel uit van het ensemble, maar werden later verplaatst. De vier velden stucwerk met schouderbogen op de benedenverdieping van het achterhuis dateren ook uit de 18de eeuw, maar kwamen er mogelijk op initiatief van de toenmalige huurders.

De Jonge Kruisbooggilde werd op 25 november 1797 samen met de overige Mechelse ambachten en gilden afgeschaft door de Franse overheersers. Het beeld van Sint-Joris en de gildetekens werden van de voorgevel verwijderd en het huis werd openbaar verkocht aan de toenmalige huurder, Jan Baptist De Keyser, handelaar in graan en boekweit.

Drankenhandel Breckpot

Zowel de gevel als het interieur onderging tijdens de 19de eeuw heel wat wijzigingen.

In 1843 vernielde een brand op de zolder van de voorbouw de dakconstructie en de barokke geveltop. Tijdens de herstellingswerken die de weduwe van Jan Baptist De Keyser liet uitvoeren, werd de façade omgevormd tot een lijstgevel. De dakconstructie kreeg een kleinere helling, de geveltop verdween en er kwam een nieuwe kroonlijst. De vensters op de verdieping werden verlaagd, waarna het opvulmetselwerk werd versierd met ruitmotieven in laat-empirestijl. Een strakke bepleistering en een beschildering in een lichte kleur camoufleerden de verbouwingssporen. De dakconstructie van de traptoren verdween vermoedelijk ook tijdens deze brand en werd niet meer heropgebouwd.

Deze foto toont drankenhandel Breckpot in 1943. De barokke toegang tot het gildehuis was in 1866 vervangen door een vitrine en een smallere toegangsdeur. © KIK-IRPA, cliché B048537

Rond het midden van de 19de eeuw kwam het pand in handen van de familie Breckpot, die sinds 1832 handel dreef in sterke drank en wijnen. Met het oog op de winkelfunctie liet Victor Breckpot in 1866 de 17de-eeuwse toegangspoort van het gildehuis vervangen door een winkelvitrine. Rond die tijd ruimde de opslagruimte voor graan en boekweit achteraan de plaats voor een kleine binnenplaats met twee

vrijstaande achterhuizen. Binnenin werden met tussenwanden en stucwerkplafonds kleinere vertrekken gecreëerd in de vroegere 'zalen' van de voorbouw. Op die manier kwam er in 1874 een kantoorje in de winkelruimte en werd de verdieping opgedeeld in woonvertrekken. Tussen 1874 en 1914 werden de geblokte pilasters van de verdieping afgekap't en vervangen door gebeeldhouwd bladwerk boven- en onderaan de nu vlakke pilasters. Tijdens de Tweede Wereldoorlog verdween het zadeldak van de achterbouw, dat later werd vervangen door een open terras met een borstwering. In 1958 voerde de familie Breckpot nog een laatste belangrijke verbouwing uit aan de voorgevel met het inbrengen van nieuwe vitrines en een plint van blauwe hardsteen. Op dat moment werd ook de toegangsdeur versmald door de toevoeging van een pilaster van witte natuursteen.

Gybels restaureert

De pensionering van Jean en Paul Breckpot in 2005 betekende na 173 jaar het einde van de gelijknamige drankenhandel. Kort nadien kocht de familie Gybels het voormalige gildehuis van de Jonge Kruisboog om er een traiteurzaak met ontvangstruimten op de verdieping te vestigen. De aanleiding voor een grondige restauratie.

De ingrijpende veranderingen die de voorgevel sinds de opbouw in 1648-1651 had ondergaan, maakten een verantwoorde reconstructie van de barokke façade onmogelijk. De gevel aan de Korenmarkt werd plaatselijk hersteld en kreeg beneden hedendaagse ramen tussen de 17de-eeuwse pilasters. De dakstructuur die na de brand van 1842 was aangebracht, werd weliswaar vernieuwd en achteraan voorzien van grote glaspartijen, maar het uitzicht aan de Korenmarkt met rode gegolfde pannen bleef ongewijzigd.

In de achtergevel bleven verschillende delen van het laat-15de-eeuwse baksteenmetselwerk met hoekblokken, speklagen en deur- en vensteromlijstingen in Lediaanse kalkzandsteen bewaard. Om deze te behouden, maar toch het onderscheid tussen oude en nieuwe elementen te maskeren, kreeg de achtergevel een kaleilaag, een dunne bepleistering. Voor de nieuwe, commerciële bestemming was het overdeken van de binnenplaats noodzakelijk. Lichtstroken zorgen er echter voor dat de achtergevel en het achterhuis nog steeds als buitengevels worden ervaren. Bij de interieurrestauratie vormde het laat-15de-eeuwse grondplan van de woning van Ywein van Cortenbach het uitgangspunt. Om die reden verdwenen de weinig waardevolle 19de-eeuwse en 20ste-eeuwse aankleding en opdeling. De vertrekken beneden en op de verdieping van de voorbouw kregen zo opnieuw de afmetingen van de vroegere 'zalen'. Aansluitend bij deze indeling werden de 15de-eeuwse elementen zoals moerbalken, consoles en spitsboognissen, zichtbaar gemaakt. Ook de verhoudingen van de vertrekken in het achterhuis werden hersteld. Hierdoor kunnen de vier 18de-eeuwse stucplafonds beneden, die deels gereconstrueerd werden, weer als een geheel bekeken worden. De twee 18de-eeuwse kasten, die in het verleden al eens verplaatst waren, werden overgebracht naar de verdieping van het voorhuis.

Redactie: Maarten Van den Mooter, dienst Monumentenzorg stad Mechelen

Bronnen:

Breckpot, Marcel, Het Hof Cortenbach..., 1985.

Van den Mooter Maarten, Een bouwhistorische studie..., 2001.

Van Langendonck, Linda, Het voormalige Gildenhuis..., 2007.

Hof van Cortenbach

Korenmarkt 27-29

Het Hof van Cortenbach is een zeldzaam voorbeeld van vroeg 16de-eeuwse burgerlijke paleisarchitectuur. Er bestaan zelfs sterke aanwijzingen dat het een ontwerp is van de bekende bouwmeester Rombout II Keldermans. Ondanks het verval waarin het hof zich tot voor kort bevond, bleef het eeuwenlang gespaard van ingrijpende verbouwingen.

De familie van Cortenbach aan de Korenmarkt

Rond 1492 vestigde Ywein van Cortenbach zich in het huis *Den Drake* aan de Mechelse Korenmarkt, dat hij kort daarop liet verbouwen tot de imposante woning die we nu kennen als *Den Breckpot* (Korenmarkt 23). Rond 1520-1530 liet Yweins zoon, Jan IV van Cortenbach, op de binnenplaats van dit huis zijn eigen stadspaleis optrekken. Beide woningen bleven in het bezit van de nazaten van de familie van Cortenbach tot de Gilde van de Jonge Kruisboog ze in 1639 kocht.

Reconstructietekening van de tuingevel van het stadspaleis dat Jan IV van Cortenbach rond 1520-1530 liet bouwen. © Architecten Beeck & Hermans bvba

Een imposant stadspaleis

Jan IV van Cortenbach was een vooraanstaand Mechelaar. Hij zetelde in het schepencollege en werd enkele keren verkozen tot burgemeester. Hij bracht het voorts tot overhoofdman van de Gilde van de Jonge Kruisboog en was lid van de rederijkerskamer *De Peoene*, waar hij enkele malen koning van was. De residentie die hij liet optrekken, weerspiegelde zijn status. Zijn hof bestaat uit een groot volume (8 bij 20 meter) met een kleiner huis (6 bij 10 meter) ernaast. Aan de binnenplaats, op de overgang van beide volumes, bevindt zich een huiskapel met een driezijdige hangende erker. Het geheel werd opgetrokken in

traditionele bak- en zandsteenstijl onder steile zadeldaken.

Er werden nog geen archivalische of iconografische bronnen gevonden die de bouw van zijn residentie documenteren. Voor de vroegste geschiedenis van het hof zijn we daarom aangewezen op het gebouw zelf. Een analyse van de bouwsporen leert dat de werken startten met het grote volume. Hiertegen werd het kleine volume aangebouwd, vermoedelijk in dezelfde campagne. Onderzoek door Architecten Beeck & Hermans bvba leert dat de huiskapel waarschijnlijk niet tot de eerste bouwfase behoorde, maar later werd toegevoegd. De typologie en de bouwstijl van de kapel doen vermoeden dat dit

Detail van het ruitvormige metselpatroon boven de vensteropeningen van de benedenverdieping.

kort na de voltooiing van het grote en het kleine volume was. Het oorspronkelijke gevelontwerp is nog steeds aanwezig, met ruitvormige metselpatronen boven de kruis- en bolkozijnen van de benedenverdieping, en de galerij met dubbele arcade aan de tuinzijde als opvallende elementen.

Op basis van een stilistische vergelijking met soortgelijke stadspaleizen zoals de Mechelse hoven van Busleyden, Hoogstraten en Savoyen, kan Rombout II Keldermans (rond 1460-1531) naar voren geschoven worden als ontwerper. Dat is nog aannemelijker door de herkomst van de blauwe hardsteen van de centrale zuil in de galerij, de schouw van beeldhouwer Jan Mone die vroeger in het interieur prijkte, en de zeer waarschijnlijke contacten tussen Rombout II Keldermans, Jan Mone en Jan IV van Cortenbach.

De kennis van het 16de-eeuwse interieur is zeer fragmentair, op de bewaarde structuur en de hiermee samengaande kamerindeling na. Slechts enkele elementen van toen bleven ter plaatse bewaard: onder meer de balkenroosteringen, de natuurstenen

omlijstingen van de binnendeuren, een goed bewaarde laatgotische schouw en het gewelf van de huiskapel. Mogelijk dateren ook de gedeeltelijk bewaarde plavuizen in de huiskapel, de kelders en het secreet uit de 16de eeuw.

Alleen de zuidelijke kamer van de benedenverdieping van het grote huis is beter gedocumenteerd. Een litho van F. Stroobant uit 1853 geeft een impressie van de afwerking van deze pronkkamer. Centraal staat een aan Jan Mone toegeschreven renaissanceschouw, geflankeerd door twee monumentale deuromlijstingen. Verder zien we een stenen vloer, een onbeschilderde eikenhouten plafondroostering en vermoedelijk 17de-eeuws goudleerbehang. De monumentale renaissanceschouw werd waarschijnlijk tussen 1853 en 1855 uitgebroken en verkocht aan de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis in

Impressie door F. Stroobant uit 1853 van de pronkkamer met de schouw van beeldhouwer Jan Mone.

Brussel. Ze maakt nu deel uit van de collectie van het Hallepoortmuseum. Ook de andere interieurelementen zijn ondertussen verdwenen, zodat er met uitzondering van de plafondafwerking niets meer bewaard is van dit bijzonder rijke decor.

Een waardevolle erfenis (1560-1639)

Al in 1528 lieten Jan IV en zijn vrouw Elisabeth Bau in hun testament opnemen dat hun huwelijk kinderloos was gebleven. Al hun bezittingen moesten daarom eerst overgaan op wie van hen beiden het langst zou leven en vervolgens op hun gerechtigde erfgenamen. Op die manier kwamen na het overlijden van Jan IV (1549) en Elisabeth (1560) de woningen van Ywein en Jan IV in handen van Elisabeths neef Willem van Berlo. Deze gefortuneerde familie was er lang eigenaar van, maar woonde er slechts af en toe; even vaak werden ze verhuurd.

Opdeling door de Gilde

De Gilde van de Jonge Kruisboog kocht de beide woningen in 1639 van de familie van Berlo. De schutters richtten enkel het huis van Ywein aan de Korenmarkt in als Gildekamer. De residentie van Jan IV op de binnenplaats werd vermoedelijk verhuurd tot aan de verkoop in 1648 aan Nicolas Van Gemen, die er vervolgens twintig jaar woonde.

De familie Scheppers (1673-eind 18de eeuw)

Na de dood van Nicolas Van Gemen werd het stadspaleis van Jan IV verkocht aan Peeter Scheppers. Aanvankelijk werd het verhuurd, maar in 1701 nam Petrus Scheppers er zijn intrek. Het hof bleef na zijn dood in 1747 familiebezit tot het einde van de 18de eeuw. Waarschijnlijk liet ook een lid van deze familie de stenen spiltrap uitbreken en een 'nieuwmodisch' eikenhouten

exemplaar in Lodewijk XVI-stijl plaatsen. Op de achtergrond van de vermelde litho is deze nog bestaande trap al te zien. Op het einde van de 18de eeuw, na enkele jaren leegstand, begon de geleidelijke teloofgang van het *Hof van Cortenbach*.

De 19de eeuw: van hof tot herberg

Vanaf 1804 fungeerde het hof als een afspanning met pension en herberg, *Francfort* genoemd. De Mechelse herbergier Henri Peeters-Nicolay kocht de afspanning in 1846 en wijzigde het uitzicht drastisch door het zo veel mogelijk te gelde te maken. De renaissanceschouw van Jan Mone en een 16de-eeuwse binnendeur verkocht hij aan de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis. Vermoedelijk deed hij ook andere waardevolle interieurelementen van de hand, zoals het goudleer. De tuin langs de Ziekeliedenstraat verkavelde hij in 1864-1866 voor de bouw van zeven arbeiderswoningen. Hierdoor verdween de oorspronkelijke poort van het hof in de Ziekeliedenstraat en werd de tot dan toe vrijstaande kopgevel bijna volledig aan het zicht onttrokken. Toen deze eigenaar in 1874 overleed, kwam het oude hof in handen van herbergier Peeters-Geets. Die voerde in de jaren nadien heel wat wijzigingen uit aan de gevelopeningen in de Ziekeliedenstraat. Vermoedelijk nam hij toen ook de tuingevel onder handen: foto's uit het begin van de 20ste eeuw tonen een dichtgemetselde galerij met 19de-eeuwse ramen. De talrijke gevelwijzigingen veroorzaakten een rommelig gevelzicht, dat met witkalk wat gecamoufleerd werd.

Herbergier Pieter Claes-Aelaerts kocht het hof in 1889 en splitste het grote en het kleine volume. Vermoedelijk werd daarbij een nieuwe trap in het kleine huis geplaatst. Waarschijnlijk werd toen ook de dakconstructie van het grote gebouw

De tuingevel van het Hof van Cortenbach op de overgang van de 19de naar de 20ste eeuw.

verlaagd tot de onderste dakstoelen van het oorspronkelijke schaargebint. De vermelde foto's uit het begin van de 20ste eeuw tonen dat dit alleszins vóór de aankoop van de gebouwen door de gebroeders Hertsens plaatsvond.

IJzermagazijn Gebroeders Hertsens (1922-1985)

In 1922 kwamen het grote en het kleine volume van het oude hof in handen van de gebroeders Hertsens. Zij richtten het grote huis in als ijzermagazijn en het kleine gebouw als conciërgewoning. De omvorming tot ijzermagazijn bracht een aantal ingrijpende wijzigingen mee. Zo werd er beneden een tussenniveau geplaatst om stapelruimte te winnen, wat leidde tot de aanpassing van deuren en ramen en de afbraak van een 18de-eeuwse schouw.

Dankzij een nieuwe goederenlift kon het laden en lossen van op de binnenplaats gebeuren.

De dichtgemetselde galerij werd deels heropend en kreeg een erkerachtige uitbouw die uitgaf op de binnenplaats. Het kleine volume bleef in gebruik als woning, maar onderging ook verscheidene aanpassingen: kamers werden opgedeeld, ramen verlaagd of gedicht en de natuurleien dakbedekking werd vervangen door ruitleien van vezelcement. De binnenplaats van het hof verkleinde aanzienlijk door de bouw van twee magazijnen. De resterende open ruimte kreeg rond 1934 een glazen overkapping.

Schrijnend verval

Op 22 september 1982 werd het *Hof van Cortenbach* beschermd als monument. De slooiaanvraag van de Gebroeders Hertsens in 1984 werd dan ook geweigerd. Een jaar later zette de familie Hertsens haar ijzerwarenhandel stop en verkocht de gebouwen aan Gustaaf Min.

De tuingevel van het Hof van Cortenbach in 2013.

De nieuwe eigenaar liet zowel de historische gebouwen als de magazijnen meer dan 30 jaar verkommeren. Dat leidde tot een schrijnend verval van het *Hof van Cortenbach*. Een absoluut dieptepunt werd bereikt eind 2010 met de instorting van een deel van de gevel van het grote volume in de Ziekeliendestraat. Drie jaar later verzakte ook een deel van de tuingevel van het kleine huis. Uiteindelijk kocht de stad Mechelen het *Hof van Cortenbach* op 20 december 2013 om het van de complete ondergang te redden.

Een nieuwe toekomst voor het *Hof van Cortenbach*

Door de zeer slechte toestand van de beschermde volumes moest er snel ingegrepen worden. In 2014 stelde het stadsbestuur het Mechelse bureau 'Architecten Beeck & Hermans bvba' aan om meteen de meest dringende instandhoudings- en stabiliteitswerken uit te voeren.

Noodzakelijke schoringswerken in 2014.

Vervolgens stelde het bureau de plannen op voor de casco-restauratie van de historische gebouwen. Uitgangspunt is het herstel van de vroeg 16de-eeuwse uitstraling van het *Hof van Cortenbach* met zijn steile leien daken en rijkelijk gedetailleerde bak- en zandsteenarchitectuur. Ook de

interieurrestauratie richt zich op duurzaam herstel. Door de later toegevoegde wanden en tussenverdiepingen te verwijderen, wordt de oorspronkelijke kamerindeling hersteld. De resterende waardevolle elementen worden met zorg geconserveerd en gerestaureerd.

Casco-restauratie

In juni 2016 startte aannemer Artes-Woudenberg uit Brugge met de casco-restauratie. In eerste instantie werden er bijkomende stabiliteitswerken uitgevoerd. De houten structuur van de vloer- en dakconstructie werd grondig aangepakt, waar mogelijk met behoud van de bestaande elementen. Vervolgens werd de dakconstructie verhoogd tot haar oorspronkelijke omvang.

Polymeerchemisch herstel van de balkkoppen.

Verhogen van de houten dakconstructie tot de oorspronkelijke verhoudingen.

De restauratie van het gevelmetselwerk bleek problematischer dan oorspronkelijk gedacht. Tijdens de werken werd duidelijk dat boomstammen en wortels zich een weg hadden gebaan tot in de baksteenmuren. De toestand van de huiskapel was zelfs zo dramatisch dat ze volledig gedemonteerd en heropgebouwd moest worden.

De problemen werden echter overwonnen en momenteel zijn de werken van de casco-restauratie in de laatste fase. Op 23 augustus werd het 'hoogste punt' bereikt met het plaatsen van de deksteen op de schoorsteen. Begin 2018 worden de werken opgeleverd .

*Inmenging van
boomstammen
en wortels in het
gevelmetselwerk.*

*Hoogstepuntviering
op 23 augustus 2017*

Ondertussen wordt gezocht naar een nieuwe functie. Een gepaste bestemming en gebruik bieden op lange termijn immers de beste garantie op behoud. Voor de uiteindelijke herbestemming, interieurrestauratie, binneninrichting en uitbating is de stad op zoek naar een privé-partner. Er wordt gedacht aan een semipublieke herbestemming zoals een horecazaak. De nieuwe functie moet alleszins compatibel zijn met de erfgoedwaarde van het monument. De restauratie en herbestemming van het *Hof van Cortenbach* moet de trekker en hoeksteen worden van een groter herwaarderingsproject voor het bouwblok

tussen de Korenmarkt, de Onze-Lieve-Vrouwestraat, de Lieve-Heerstraat en de Ziekeliendestraat. In dit project wordt de voormalige tuin van het hof een openbaar binnenpleintje dat langs drie zijden toegankelijk is, zodat de nu nog verborgen tuingewel van het hof binnenkort voor niemand nog geheimen zal kennen.

Redactie:
Marc Debatty, Eveline De haes en Maarten Van den Mooter, dienst Monumentenzorg stad Mechelen
Bronnen:
Debatty, M., Beheersplan..., 2015.

Kapel arme klaren en feestzaal Scheppersinstituut

Melaan 14

De clarissen: rijk en arm

De orde van de clarissen werd in het begin van de 13de eeuw gesticht door de adellijke Chiara (Clara) di Offreduccio uit Assisi. In haar geboortestad kwam zij in contact met Sint-Franciscus en zij besloot om zijn ideaal van een christelijk leven zonder bezit na te volgen. In 1211 stichtte zij met haar zus en een vriendin een leefgemeenschap bij de kerk van San Damiano, in de omgeving van Assisi, die snel uitbreidde. De vrouwen leefden er volgens een door Clara geschreven regel, die onder andere bepaalde dat de clarissen in een slotklooster moesten leven dat ze tot hun overlijden niet meer mochten verlaten. Voorts stonden vooral gebed en armoede centraal. Om dit laatste in praktijk te brengen, bepaalde Clara dat de zusters geen eigen bezittingen mochten hebben en alleen konden leven van aalmoezen en van hun eigen handenarbeid.

Deze strenge kloosterregel werd pas enkele dagen voor haar overlijden in 1253 door paus Innocentius IV erkend. Maar al in 1264, amper 9 jaar na de heiligverklaring van Clara, verzachtte paus Urbanus IV haar voorschriften, onder meer door de zusters toe te staan om te leven van hun bezittingen. De kloosters die deze aangepaste regel volgden, worden rijke klaren of urbanisten genoemd. De clarissen die de kloosterregel van de Heilige Clara volgen, staan bekend als arme klaren.

Zowel de arme klaren als de rijke klaren zagen het aantal kloosters snel toenemen, ook in onze gewesten. Zo stichtte Ermentrudis nog tijdens het leven van de Heilige Clara een clarissenklooster in

Brugge, van waaruit ze vanaf 1260 nog tien andere clarissenkloosters oprichtte in Vlaanderen, Frankrijk en Duitsland. In de late 15de en de vroege 16de eeuw kwam een tweede golf stichtingen op gang in onze streken, op initiatief van vrome vrouwen, vaak gesteund door de plaatselijke minderbroeders en met de financiële hulp van adellijke personen.

De Mechelse arme klaren

Dat de arme klaren zich ook in Mechelen vestigden, is te danken aan het adellijke echtpaar Godfried van Vilain en Elisabeth Van Liere. In 1481 stelden zij een testament op waarin ze een deel van hun grote fortuin bestemden voor de oprichting van een tehuis voor een twaalfal arme oude mannen - het nu verdwenen Godshuis van Oliveten - en een soortgelijke instelling voor vrouwen.

In 1475-1476 maakte Rombout I Keldermans een glasraam voor de Sint-Gummaruskerk in Lier. Onderaan beeldde hij de opdrachtgevers Godfried van Vilain en Elisabeth van Liere af, respectievelijk vergezeld door Sint-Petrus en Sint-Franciscus. © De kunstglasramen in de Sint-Gummaruskerk van Lier, ..., 2009.

Toen Godfried een jaar later overleed, verkoos zijn weduwe echter de stichting van een arme klarenklooster boven de bouw van een godshuis voor vrouwen. Uiteindelijk kostte het haar nog vele jaren om de nodige toestemmingen te krijgen, zodat de plechtige intrede in het nieuwe klooster pas in 1501 plaatsvond. De gemeenschap werd ondergebracht in enkele eigendommen die zij en haar man hadden aangekocht langs de Melaan, van aan de hoek van de huidige Arme-Clarenstraat tot net voorbij de nog aanwezige arme klarenkapel. De eerste bewoonsters - zes slotzusters en twee lekenzusters die contact hielden met de buitenwereld - kwamen uit het Antwerpse arme klarenklooster. Rond 1506 trad Elisabeth van Liere zelf toe tot de gemeenschap, waar ze amper vier jaar later overleed.

Een klooster met een gotische kapel

Toen hun stichtster in 1510 overleed, waren de Mechelse arme klaren nog volop hun klooster aan het bouwen. Volgens de literatuur startten in 1513 de werken aan een nieuwe kapel, die al het jaar daarop gewijd werd. Dit sobere, gotische gebouw in traditionele bak- en zandsteenstijl is nog altijd te bewonderen aan de Melaan. Aan de straat bevindt zich het naar het oosten

gerichte, driezijdige koor. De bidruimte zelf bestaat uit één enkele beuk van zes traveeën, die in de goed zichtbare zijgevel gescheiden worden door steunberen. Bouwsporen in de zijgevel geven aan dat zich hier oorspronkelijk slanke, hoge vensters bevonden, vergelijkbaar met het huidige venster in het midden van het koor.

De kloosterkapel was toegankelijk voor alle Mechelaars, die echter geen rechtstreeks contact mochten hebben met de slotzusters. De kloosterlingen volgden de vieringen op een hoger gelegen, met traliewerk afgesloten koor achteraan in de kapel, dat rechtstreeks toegankelijk was vanuit het klooster. Deze tribune - die ongeveer de helft van de kapel innam - rustte op prachtige kruisribgewelven ondersteund door zuilen van blauwe hardsteen. De gewelven met versierde sluitstenen en één van de zuilen zijn nog zichtbaar in de huidige opslagruimte beneden.

De 16de-eeuwse godsdienststrijd

Gegevens over het klooster tijdens de Beeldenstorm van 1566 en de plunderingen door katholieke troepen tijdens de Spaanse Furie van oktober 1572 ontbreken voorlopig. Verschillende auteurs menen daarom dat de Mechelse arme klaren relatief weinig te lijden hadden onder deze gebeurtenissen.

Ze lijken meer last gehad te hebben van de stormwind die in februari 1575 het dak van het klooster dermate beschadigde, dat ze genoodzaakt waren om het stadsbestuur om hulp te vragen bij de herstelling.

Deze tekening van August Van Den Eynde (1822-1861) geeft een impressie van het arme klarenklooster aan het einde van de 18de eeuw.

Heel anders verging het hen bij de inname van Mechelen door protestantse troepen in 1580. De opstandelingen braken in het slotklooster in en plunderden en mishandelden de zusters. Enkel met een afkoopsom van 200 gulden slaagden de clarissen erin om hun leven veilig stellen, net als dat van de vele gevluchte ordegenotes - vooral uit Nederland - die er hun toevlucht hadden gezocht. Nog geen week later verlieten alle zusters Mechelen en kwamen via enkele omzwervingen in Luik terecht. Daar verbleven ze tot de Dijlestad in 1585 weer onder katholiek gezag was gebracht.

Wederopbouw en rust

Bij hun terugkeer naar Mechelen in 1585 moesten de arme klaren vaststellen dat hun klooster er deerlijk aan toe was. Verscheidene stukken waren verkocht en heel wat andere delen sterk beschadigd. De kapel bleek de ramspoed wel vrij ongeschonden doorstaan te hebben. De zusters namen hun intrek in wat er nog restte van hun klooster, maar moesten tot 1606 wachten op voldoende aalmoezen en schenkingen om de heropbouw te starten. Vermoedelijk was er toen van overheidswege ook al een regeling getroffen om de verkochte delen terug te geven. Het herstel van het klooster leidde een periode van rust in die bijna twee eeuwen aanhield. Gaandeweg bleken er zelfs voldoende middelen voorhanden om de kapel in te richten, zoals kanunnik Joannes Schoeffler (1804-1877) verhaalt in zijn *Historische Aanteekeningen*. Volgens zijn gegevens maakte de Mechelse beeldhouwer Frans Langhemans (1661-1720) een nieuw hoogaltaar voor de kapel. Het barokke meubel was zo groot, dat het middenvenster van het koor volledig dichtgemetseld moest worden, net als het onderste deel van de flankerende vensters. Centraal in het altaar bevond zich een werk van de Antwerpse schilder Godfried Maes de Jonge

(1649-1700). Het verbeeldde het bekendste mirakel van de Heilige Clara: ze sloeg een aanval van Saraceense soldaten op haar klooster af door de Heilige Hostie te tonen.

Een impressie van de drie altaren in de arme klarenkapel in 1780 door de Mechelse kunstenaar Jan-Baptist De Noter (1786-1855).

Vóór het hoogaltaar bevonden zich links en rechts een kleiner zijaltaar met een vergelijkbare opbouw. Het altaar aan de linkerzijde was gewijd aan Onze-Lieve-Vrouw en was versierd met een schilderij van de 'Aanbidding der Wijzen', ook van Godfried Maes de Jonge. Het rechter zijaltaar was een schenking van Diaz d'Osteguera, notaris van de pauselijke kanselarij. Hiervoor schilderde Sebastiaan Aken (1648-1722) naar verluidd een beeltenis van Sint-Jozef, aan wie het meubel gewijd was. Als de toeschrijving aan

deze kunstenaars correct is, dan kwamen het hoogaltaar en beide zijaltaren vermoedelijk aan het einde van de 17de eeuw tot stand. Rond 1761 lieten de zusters op het houten spitstongewelf van de kapel stucwerk aanbrengen, dat nog grotendeels aanwezig is. De geprofileerde ribben van het houten gewelf werden vlak bepleisterd en kregen aan de uiteinden een telkens herhaalde versiering. Deze decoratie is symmetrisch opgevat en vertoont onder andere een schelp- en schouderboogmotief. De enige figuratieve versiering bevindt zich ter hoogte van het koor: een monstrans met de Heilige Hostie. Die symboliseert het sterke geloof van de Heilige Clara in Christus' aanwezigheid in de eucharistie. Vlak daaronder is de datering '1761' aangebracht, als verwijzing naar het aanbrengen van het stucplafond.

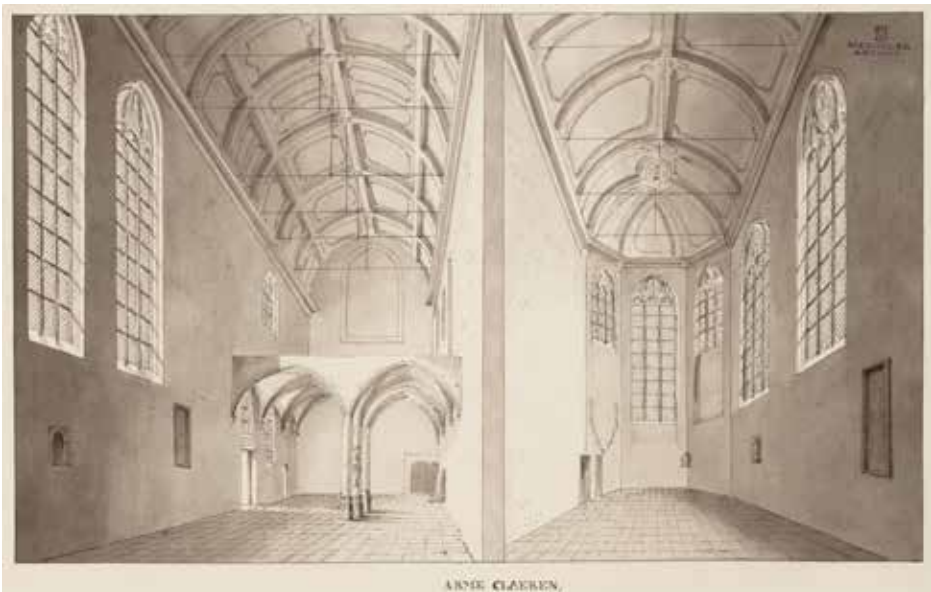
Twee maal afgeschaft

Tot aan het einde van de 18de eeuw kenden de Mechelse arme klaren een vrij rustig bestaan. De samenleving in onze gewesten

onderging echter ingrijpende veranderingen onder het bewind van de Oostenrijkse Habsburgers (1713-1795), dat sterk door de Verlichting beïnvloed was. Op 1 maart 1783 schafte Jozef II alle kloosters af die geen maatschappelijke rol vervulden, waaronder ook die van de clarissen.

Nadat de Mechelse arme klaren in oktober 1783 hun klooster moesten verlaten, geraakte de gemeenschap verspreid. De meeste zusters vonden onderdak in het Groot Begijnhof, andere traden toe tot de gemeenschap van de orde in Saint-Denis (Parijs). Al in november 1783 werd de inboedel van het klooster verkocht, waaronder ook het hoogaltaar en de kerkvloer. De gebouwen bleven jarenlang ongebruikt, op het stapelen van kanonballen in de tuin na.

De ontruimde arme klarenkapel aan het einde van de 18de eeuw volgens August Van Den Eynde (1822-1861). De tekening geeft een goed beeld van het zusterkoor, de hoge vensters en het rond 1761 aangebrachte stucplafond.

Met de Brabantse Omwenteling (1789-1790) kwam er een kortstondig einde aan de Oostenrijkse aanwezigheid in onze gewesten. Met de hulp van enkele weldoeners konden de Mechelse arme klaren in 1790 hun klooster deels herstellen; ze kregen zelfs hun hoogaltaar terug. Nog in datzelfde jaar trokken zes buitenzusters in het gebouw. Toen de Oostenrijkers in 1791 terugkeerden, slaagden ze er bovendien in om de omvorming van het klooster tot hooimagazijn af te wenden en er te blijven wonen.

Kort daarop maakte de antiklerikale politiek van de Franse bezetter een einde aan de prille heropleving. In oktober 1794 werden de enkele aanwezige zusters verplicht de sleutels van het klooster af te staan, dat in gebruik genomen werd om er troepenvoorraden op te slaan. In 1796 richtten Franse militairen een deel van het complex in als stallen. Deze functie bleek al snel overbodig, want op 10 juni 1799 werd het hele klooster verkocht aan een zekere Vandevenne. Die verkocht de gebouwen aan de Melaan en een deel van de tuin op 10 juni 1805 aan graanhandelaar Cornelis Vermeylen.

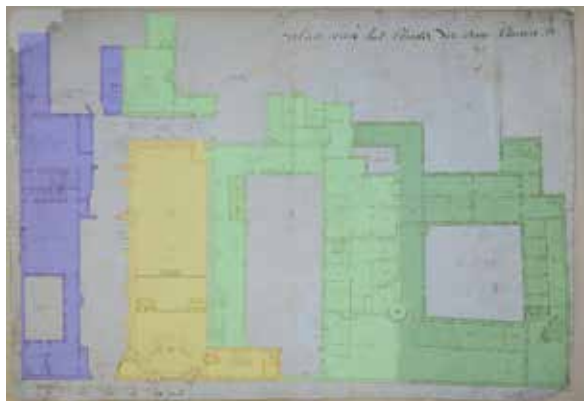
Het klooster verkaveld

Vermoedelijk naar aanleiding van de verkoop van het klooster in 1799 werd een grondplan opgemaakt van de benedenverdieping. Dat geeft een goed beeld van de indeling en het gebruik van het complex. De kapel scheidde de zone die toegankelijk was voor buitenstaanders van het 'slot' van de kloosterzusters. De poort aan de Melaan gaf uit op een kleine binnenplaats links van de kapel, van waar bezoekers toegang hadden tot het publieke gedeelte van de bidruimte en tot de spreekkamers van de buitenzusters. Verder konden

buitenstaanders niet komen: achter de kapel lag de toegang tot het feitelijke slotklooster, dat zich rechts van de kapel uitstrekte. Het 'slot' omvatte twee onregelmatige binnenplaatsen met de vertrekken errond. Beneden bevonden zich de gemeenschappelijke ruimten; vermoedelijk lagen de individuele cellen van de zusters op de verdieping. De vleugels rond de grote binnenplaats naast de kapel waren onder andere ingericht als keuken, wasplaats en werkkamer en bevatten ook de gang waarin de overleden zusters begraven werden. De kleine binnenplaats nabij de hoek met de Arme-Clarenstraat gaf uit op onder meer de refter en de muziek- en de ziekenkamer.

In 1805 kocht Cornelis Vermeylen het grootste gedeelte van het arme klarenklooster als belegging. De gebouwen aan de Melaan bleven goeddeels behouden, maar werden opgesplitst in een zestal kleine en grote huurwoningen. Verschillende bouwdoSSIERS illustreren het inbrengen van deur- en vensteropeningen aan de straatzijde om de nieuwe kavels in het oude klooster toegankelijk te maken. De kapel dankt haar voortbestaan aan de omvorming

Dit grondplan van het arme klarenklooster rond 1798-1799 toont hoe de kapel (geel) de scheiding vormde tussen de publieke delen (blauw) en het slotklooster met de vleugels rond de grote (lichtgroen) en de kleine (donkergroen) binnenplaats.

tot opslagplaats voor smout (vet). De anekdote dat de overgebleven zusters in 1814 bij de nieuwe eigenaar aanbelden om hun klooster terug te krijgen, wijst erop dat zij een herinrichting van de gebouwen tot klooster mogelijk achtten. Hun vraag stootte echter op financiële eisen die ze niet konden invullen, wat uiteindelijk het einde betekende van het arme klarenklooster aan de Melaan. Met de tijd werden de kavels doorverkocht en moesten de meeste historische delen van het klooster alsnog wijken voor nieuwe gebouwen. Zo ontwierp architect Pieter J. Rooms in 1899 en 1907 respectievelijk de huidige woningen Melaan 6-8 en Melaan 4. Ook de kapel werd verkocht en kwam in 1852 in handen van het Scheppersinstituut.

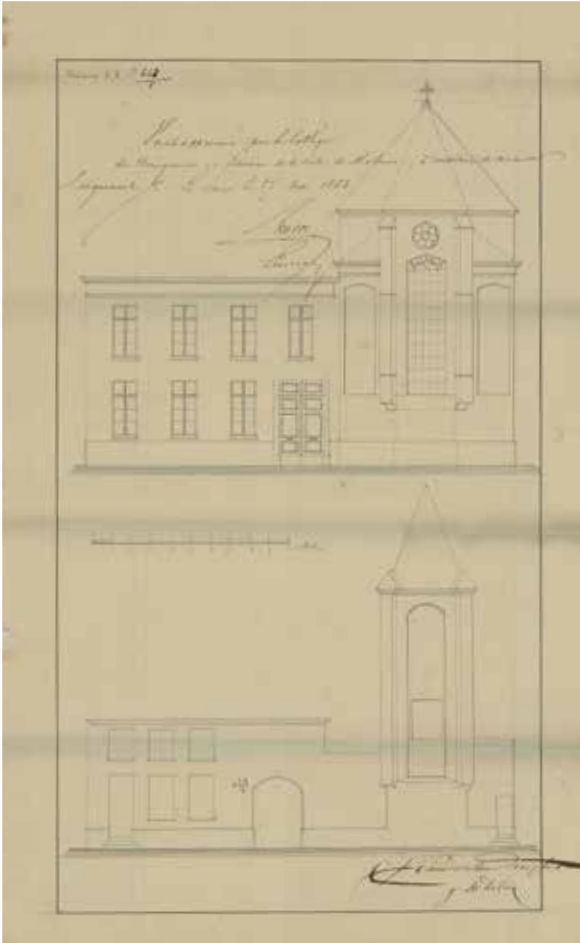
Victor Scheppers (1802-1877)

De stichter van het naar hem genoemde instituut bekommerde zich al als jonge priester om de opvoeding van de verwaarloosde arbeidersjeugd. Hij richtte een middag- en zondagschool voor adolescenten in de Begijnenstraat op, die veel bijval kende, niet het minst omdat naast het onderricht ook voedsel en ontspanning werd voorzien. Het succes prikkelde een groep van geëngageerde medewerkers, die Victor Scheppers er in 1839 toe bewoog om de congregatie van de Broeders van Onze-Lieve-Vrouw van Barmhartigheid op te richten. Dankzij de nalatenschap van zijn vader - een rijke brouwer - en de erfenis van een ongehuwde tante beschikte kanunnik Scheppers over een fortuin dat hem in staat stelde een geschikte eigendom te zoeken voor de groeiende gemeenschap. Die werd in 1842 gevonden in het voormalige klooster van Thabor aan de Melaan. Intussen besefte Scheppers steeds meer dat hij niet alleen de volksjongen, maar ook de burgerzoon moest opleiden. Hoe kon hij immers de arbeidersjeugd een eervol en menswaardig bestaan voorspiegelen zonder een greintje respect van de leidinggevende

klasse. Om die reden richtte hij in 1851 in de kloostertuin en de aanpalende eigendommen een middelbare school voor jongens op. Omdat de broeders niet met het stadscollege wilden concurreren, onderwezen ze geen klassieke talen en lieten ze alleen kostgangers toe. Dit 'Pensionnat de Saint-Vincent-de-Paul', het huidige Scheppersinstituut, werd de uitverkoren school voor de begaafde zonen van rijke boeren en middenstanders uit de regio die geen universitaire studies ambieerden.

Aankoop arme klarenkapel

Voor de kostschool moesten de broeders hun gebouwen omvormen tot slaapzalen, wasplaatsen, klaslokalen ... Uitbreiding bleek dan ook meteen noodzakelijk. In 1852 kocht de congregatie de kapel van de arme klaren en een deel van de aanpalende gebouwen. De broeders hadden al in 1843 een nieuwe kapel gebouwd, zodat aan extra bidruimte geen behoefte was. Zo kwam er in de kapel van de arme klaren in 1852 onder meer een slaapzaal voor de priester-leraars. Daartoe werd de vloer van het voormalige nonnenkoor verlengd tot aan de straat en kwam er een nieuwe verdieping ter hoogte van de bovendelen van de vensters. In de linkerzijgevel werden daarom de vensteropeningen verlaagd en ingevuld met de nog aanwezige metalen ramen; de vensters in de andere zijgevel werden dichtgemetseld. Mogelijk bevond het in 1790 herplaatste hoogaltaar van Frans Langhemans zich bij de aankoop in 1852 nog in de kapel. Dat het beeld 'Onze-Lieve-Vrouw met Kind' dat ooit bovenaan het hoogaltaar prijkte, zich momenteel in het klooster van de congregatie bevindt, doet vermoeden dat de broeders het behielden toen de rest van het meubel moest wijken voor de herinrichting van de kapel.

In 1852 werd de arme klarenkapel opgenomen in het door Victor Scheppers gestichte pensioonaat. Het koor van het gotische gebouwtje werd nog dat jaar verbouwd om aan te sluiten bij de neoclassicistische gevelwand van de instelling.

Het bijbehorende bouwdoossier uit 1852 toont de wijzigingen aan de straatzijde. De woning links van de kapel - ook ooit een deel van het arme klarenklooster - werd vervangen door een nieuw gebouw met een lijstgevel. Ook het uitzicht van de kapel veranderde: via twee kleine uitbouwen met

blinde vensteropeningen werd de koorgevel rechtgetrokken. Door het geheel te bepleisteren en wit te schilderen sloot het visueel aan bij de rest van de instelling.

Art nouveau in het pensioonaat

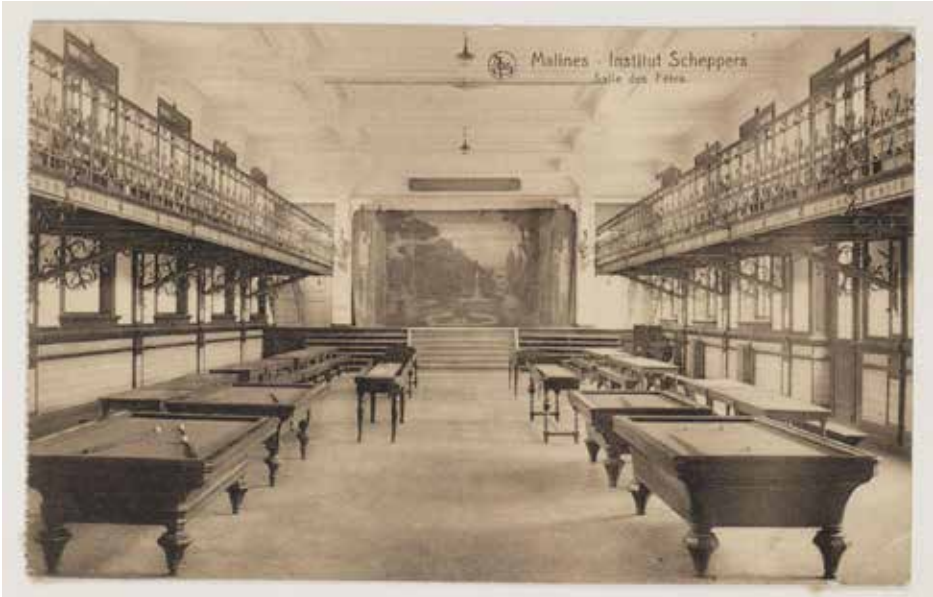
In de tweede helft van de 19de eeuw breidde de school verder uit, onder andere door de aankoop van de naastgelegen Onze-Lieve-Vrouw der Engelschool in de Thaborstraat. Vanaf ongeveer 1877 kon het pensioonaat een driehonderdtal kostgangers herbergen, een aantal dat de volgende decennia tamelijk stabiel bleef. De afgeleefde toestand van de slaapzalen en klassen maakte bij de overgang naar de 20ste eeuw echter een ingreep noodzakelijk.

Architect Pieter J. Rooms (1871-1929) kreeg omstreeks 1900 de opdracht een nieuw schoolgebouw te ontwerpen. Om de lessen tijdens de werken niet te hypothekeken, werd de nieuwbouw haaks op de oude vleugel gesitueerd. Deze locatie vergde van zowel de

opdrachtgever als de bouwmeester een inspanning omdat daarvoor de Melaan, een negen meter diepe gracht, overwelfd moest worden. Op 1 mei 1901 gaf het schepencollege daar toestemming voor.

Al een jaar later was de ruwbouw voltooid, zoals te lezen staat op een steen in de top van de gevel aan de speelplaats.

De broeders waren blijkbaar zeer tevreden met het resultaat, want vrijwel onmiddellijk vroegen ze de architect om de oude gebouwen langs de Thaborstraat door

een soortgelijke vleugel te vervangen. Het ontwerp voorzag de bouw van een nieuw hoofdportaal, een vestibule, een kapel, slaapzalen en klaslokalen. Door de architecturale en decoratieve vormgeving creatief te hernemen, verwierf het hele complex een grote stijleenheid. Op 15 juli 1905 keurde de stad de uitbreidingsplannen goed. In de praktijk verraden slechts kleine details dit recentere bouwjaar. Zowel de trapzaal als de feestzaal van deze nieuwe vleugels is uitgewerkt in art-nouveaustijl, maar wel op een verschillende manier. De massale trapzaal imponeert niet alleen door het ruimtelijke effect, maar ook door de harmonieuze combinatie van progressieve en conservatieve invloeden. Het palmetmotief en de 'guttae' (druppels) op de consoles, de verglaasde tegels met de omlopende guirlandeband en de sobere plafonduafwerking verwijzen naar het neoclassicisme dat na de eeuwwisseling een terugval kende. Tegenover deze statische, verhullende architectuur staat het functioneel en esthetisch gebruik van ijzer.

De aankleding van de feestzaal in een combinatie van art nouveau en neoclassicisme illustreert de stijlvermenging in de ontwerpen van architect Pieter J. Rooms, die we bijvoorbeeld ook aantreffen in de door hem getekende woonhuizen Melaan 4-6-8.

In navolging van Victor Horta, de Brusselse pionier van de art nouveau, maakte architect Rooms gebruik van materialen die sinds lang voor industriële constructies werden aangewend. Terwijl de directie van prestigieuze kostscholen voor de (ere) trap hout of marmer verkoos, opteerden de broeders van Scheppers voor geklonken ijzer. Dit staaltje van ingenieurskunst moest de bezoeker overtuigen van de moderne onderwijsopvattingen van de school, die vooral aandacht besteedde aan wiskundige en commerciële vakken. In de schoren van deze trapconstructie en vooral in het hekwerk zijn de zwepende lijn en de florale motieven van de art nouveau nog duidelijk aanwezig, maar de beweging is hoekiger. Deze tralies werden overdag gesloten om te beletten dat de leerlingen zich tijdens

de lesuren op de verdieping of in de kelder zouden schuilhouden. Ook in de ijzeren balustrades van deze 'zwevende' trap, die nog steeds honderden leerlingen per dag draagt, ontbreekt de zwaarigheid van de art nouveau. Om voldoende daglicht binnen te laten in het trappenhuis, dat de belangrijkste schoolvleugels met elkaar moest verbinden, werden de buitenmuren bijna volledig verglaasd. Het gekleurde vensterglas roept nog enigszins de oorspronkelijke sfeer op, want de zenitale lichtkoepel die de 25 meter hoge schacht verlichtte, werd intussen afgedekt.

Een hoge vleugel deur, bekroond door een neoklassieke sopraporte, leidt naar de 'feestzaal'. Deze enorme ruimte beslaat vrijwel de hele benedenverdieping van het hoofdgebouw, maar geeft een weinig coherente indruk. De charme van de zaal wordt immers gecreëerd door de ijzeren balkons; denk ze weg en er blijft een holle rechthoekige doos over. Misschien moest de neoklassieke afwerking van de constructieve delen tegemoetkomen aan de algemene smaak van de bezoekers. Om het horizontale effect te doorbreken, werden de langsmuren door pilasters in traveeën verdeeld. Maar niets is wat het lijkt. De moerbalken zijn in werkelijkheid ijzeren overspanningen en de consoles nuttelose sierelementen. Het overvloedige gebruik van stuc om een pseudo-effect te bereiken, staat in schril contrast met de materiële eerlijkheid van de balkons. Ook hier werd het ijzer op een esthetische wijze verwerkt tot krul- en spiraalmotieven, gestileerde bloemdecoraties en slingerende lijnen. Volgens oude foto's eindigden de steunen op sierlijk uitgewerkte verlichtingsarmaturen die helaas verdwenen zijn. In vergelijking met het hek van de trapzaal is het smeedwerk van de feestzaal veel plastischer. Dit subtiele verschil is mogelijk te verklaren door de gefaseerde bouw.

Toch rijst de vraag naar de functie van deze galerijen, aangezien ze alleen van op de scène bereikbaar zijn, de vensters op halve hoogte kruisen en niet aan de elementaire veiligheidsnormen voldoen. Wellicht was de vloeroppervlakte bij grote plechtigheden te beperkt om iedereen een zitplaats te geven, zodat de broeders, de familie en de genodigden op de balkons konden plaatsnemen. In deze ruimte, die gemakshalve 'de feestzaal' werd genoemd, toonde de school zich immers aan de buitenwereld, organiseerde ze banketten, concerten en toneelvoorstellingen, hield ze jaarlijks het 'feest van de directeur' en ontving ze ouders en oud-leerlingen. Want al vonden hier met groot vertoon de proclamaties plaats, in werkelijkheid was de benedenverdieping vooral de dagelijkse recreatiezaal van de internen. Om de circulatie en de controle te vergemakkelijken, geeft de centrale deur dan ook rechtstreeks uit op de speelplaats.

De arme klarenkapel blijft behouden

Het aantal internen bleef lange tijd min of meer stabiel, maar met de geleidelijke democratisering van het onderwijs, en vooral het toelaten van externen, steeg het leerlingenaantal aanzienlijk. Om daaraan tegemoet te komen, realiseerde het schoolbestuur tussen 1964 en 1967 een omvangrijke nieuwbouw naar ontwerp van ingenieur L. Van Mechelen (Gent) en architect P.A. Pauwels (Kortrijk). Het imposante project met onder andere een hoofd vleugel van vier bouwlagen, een kapel met sacristie en een turnzaal, verrees op de plek van het oude klooster van het Scheppersinstituut en enkele aanpalende hoekpanden, die alle werden gesloopt.

In 1966 diende het Scheppersinstituut een aansluitend bouwdoossier in om de - toen nog niet als monument beschermde - kapel van het arme klarenklooster af te breken. Op de vrijgekomen plaats moest een dienstenvleugel verrijzen die aansloot bij het nieuwe hoofdvolume en onder meer het schoolmuseum zou bevatten. Ondanks gunstig advies van zowel de stedelijke diensten als de gemachtigd stedenbouwkundig ambtenaar bleef deze goedgekeurde aanvraag wegens geldgebrek dode letter.

In 1973 diende het schoolbestuur opnieuw een aanvraag in om de kapel te slopen, ditmaal om een nieuwe refter te bouwen. Er ontspoon zich een lang discours, met uiteindelijk een negatief advies. Vermoedelijk als gevolg van de vraag tot afbraak was intussen de beschermingsprocedure van de kapel ingezet, die in 1975 leidde tot de bescherming als monument. Momenteel

De kapel van de arme klaren na de sloop van het oude klooster van het Scheppersinstituut rond 1964. Op de voorgrond de oude grafkapel van Victor Scheppers.

is de kapel beneden deels in gebruik als bergruimte voor de nabijgelegen keuken en deels als eetzaal. De recente ontruiming van de verdieping, die lang dienst deed als algemene stapelplaats, maakt dat deze mooie, eeuwenoude ruimte weer beter tot haar recht komt.

*Tekst arme klaren: Maarten Van den Mooter, stedelijke dienst Monumentenzorg
tekst Scheppersinstituut: Patrick De Greef, lic. hist.
Bronnen:
Hermans, An, Scheppers onze school..., 2006.
Schoeffer, Johannes, Historische aantekeningen..., 1860.*

De refuge van Sint-Truiden

Schoutetstraat 3

Schuilen binnen de muren

De refuge van Sint-Truiden is een idyllische plek in het centrum van Mechelen, tussen de vliet het *Groen Waterke* en de Schoutetstraat. Tussen 1533 en 1544 liet Willem Sarens, kanunnik in de Sint-Romboutskerk, hier een prestigieus complex optrekken. Het was bestemd als eigen woning en als refuge voor de benedictijnenabdij van Sint-Truiden, waar zijn broer Joris sinds 1533 abt was.

Na het overlijden van Willem Sarens op 22 augustus 1544 erfde abt Joris het eigendom. In 1549 kocht hij de aanpalende, ruïneuze brouwerij *Den Ancker*. Na verbouwingswerken in 1550 en 1551 onder leiding van de Mechelse metselaar Jan Crabbe, verdubbelde het complex bijna in oppervlakte en beschikte het over bijkomende stallingen, een tuin en een 'retraiteplaats'. Bij zijn dood op 3 april 1558 liet Joris Sarens het refugium na aan zijn abdij.

In 1611 besliste abt Remi Watzon het Mechelse eigendom te verkopen. Het oudste, centrale deel heette voortaan *Hof van Sint-Truiden* en werd de prestigieuze woning van magistraten van de Mechelse Grote Raad en van hoge stadsfunctionarissen. Het was een indrukwekkend complex van drie vleugels rond een binnenplaats, met typische zijtrapgevels, getrapte dakvensters en vensters met kruis-, bol- en kloosterkozijnen. De zadeldaken waren bedekt met leien, een duurzame maar ook dure dakbedekking

Deze ongedateerde archieffoto (na 1926) geeft een goed beeld van de drie nog bestaande vleugels en de traptoren van de refuge.

die alleen bij de meest elite gebouwen werd toegepast. De buitengevels in traditionele bak- en zandsteenstijl hadden een verzorgde beschildering in een rode en natuursteenkleurige tint. In de oksel van het L-vormige hoofdgebouw priemde als statussymbool een hoge, octagonale traptoren met een naaldspits en een smeedijzeren windwijzer.

In 1844 raakte het complex verder opgesplitst. Een vrijstaande vleugel die haaks op de Schoutetstraat stond, werd van het voormalige refugium afgescheiden en gesloopt. Op 19 november 1921 kocht de provincie Antwerpen de resterende delen van het complex. Het voormalige refugium werd tussen 1996 en 2000 bouwhistorisch

onderzocht, als voorbereiding op een noodzakelijke restauratie. Informatie uit archief- en iconografische bronnen werd gecombineerd met de bevindingen van het materieel-wetenschappelijke onderzoek en muurwerkarcheologie. Echte bodemingrepen bleven beperkt tot het gecontroleerd graven van greppels voor nutsleidingen en het gedeeltelijk opbreken van vloeren op de benedenverdieping.

Hergebruik, verbouwingen en aanpassingen

Het onderzoek wees uit dat bij de bouw van het nieuwe complex rond 1533, elementen van een vorig gebouw behouden bleven. Het gaat om delen van muren, vloeren en kelders van een 15de-eeuwse stenen woning van de familie Mersoels. Het belangrijkste onderdeel uit die oorspronkelijke bouwfase is de indrukwekkende huistoren, met vloeren van rode gebakken tegels, een spiltrap met treden van witte natuursteen en een sierlijk graatgewelf met merkwaardige sluitstenen. In het hele complex overleefden 16de-eeuwse interieurelementen zoals moer- en kinderbalken, kapconstructies, een gotische schouw en enkele opgeklampte deuren. Bouw- en afbraaksporen lieten ook toe te reconstrueren welk vertrek in de 16de eeuw dienst deed als keuken. Op ingenieuze wijze werd de warmte van de keuken gerecupereerd in de aangrenzende opkamer: de grote, open keukenhaard bevond zich tegen de scheidingmuur met de opkamer. De daarnaast gelegen broodovens zijn onder de opkamer ingebouwd, zodat ze onrechtstreeks de stenen vloer verwarmden.

Zoals zoveel gebouwen in traditionele bak- en zandsteenarchitectuur ondergingen de buitengevels later een transformatie. Nieuwe, grote ramen met houten roeden en helder glas vervingen de glas-in-loodvensters.

De halfondergrondse kelder naast de keuken gaf via een korfboogvormige deuropening uit op de vliet de Melaan. Etenswaren, brandhout en ander gerei konden zo op een efficiënte manier per boot aangevoerd worden.

Uniforme kalklagen camouflleerden de 18de-eeuwse verbouwingssporen. Uiteraard werd het interieur in de 17de en 18de eeuw ook aangepast aan de smaak van de tijd: er werden nieuwe stucwerkplafonds toegevoegd, muren kregen kamerhoge lambriseringen en in zowat elke ruimte verscheen rond het midden van de 18de eeuw een nieuwe schouw.

Holenbroeders

In de buitenmuren van de traptoren zien we boven de nok van de belendende daken verschillende ronde gaten. Het zijn de randen van 'spreeuwenpotten', ingemetselde kruiken die in de meeste gevallen bedoeld waren om vogels te kweken voor consumptie. Maar hier moet het onmogelijk geweest zijn om jonge vogels uit het nest te halen, aangezien de kruiken volledig in de muur ingemetseld zijn. Hoewel het wel degelijk om spreuwenpotten gaat, moeten ze dus louter aangebracht zijn als nestgelegenheid. Dat is uitzonderlijk, maar een unicum is het niet. Er zijn nog voorbeelden bekend in Vlaanderen, Nederland en Duitsland. Jammer genoeg zijn heel wat oude traptorens verdwenen, en als ze wel bewaard zijn, stellen we vaak vast dat eventuele ingemetselde spreuwenpotten in de loop van de tijd 'weggerestaureerd' zijn.

Met welk doel werden de potten dan wel aangebracht? Vermoedelijk omdat deze holenbroeders uitstekende insectenverdelgers zijn? Of hoe vliegen en muggen al in de 16de eeuw op een milieubewuste manier werden bestreden.

Provinciale restauraties en herbesteding

Gebrek aan onderhoud en oorlogsschade hadden hun sporen nagelaten toen het Antwerpse provinciebestuur de gebouwen in 1921 aankocht. Tussen 1922 en 1926 vonden werken plaats onder leiding van provinciaal architect Edward Careels. Geheel in de tijdgeest koos hij voor een grondige 'historiserende' aanpak. Hij herstelde niet alleen daken en dakvensters maar verwijderde ook de 18de-eeuwse kalkbepleistering van de buitengevels. De 18de-eeuwse ramen ruimden plaats voor nieuwe, pseudo-16de-eeuwse exemplaren met kruiskozijnen van euvillesteen, glas-in-lood en historiserende sluitingen. Een nieuwe overdekte brug over het *Groen Waterke* verbond het gebouw met het nabijgelegen aartsbisschoppelijk paleis. In het interieur werden de plafonneringen hersteld, de muren opnieuw bezet en enkele nieuwe deuren en vloeren toegevoegd. In 1926 kreeg het gebouw een nieuwe bestemming als aartsbisschoppelijk archief.

In 1987 verhuisde het archief naar het aartsbisschoppelijk Groot Seminarie in de Frederik de Merodestraat. Bij nieuwe

De refuge onderging in de jaren 1922-1926 een 'historiserende' restauratie. Tijdens de werken werd de afsluitmuur op deze foto vervangen door een muur met kantelen.

restauratiewerken, tussen 1997 en 2000 uitgevoerd naar ontwerp van architect Mark Vanhecke, werd het complex bouwtechnisch hersteld en gerestaureerd met behoud van alle waardevolle historische elementen,

zoals het buitenschrijnwerk uit 1922-1926. Het gebouw kreeg meteen een nieuwe bestemming. Een verder gebruik als archiefruimte was onmogelijk wegens de ontoereikende traditionele draagstructuur van eiken moer- en kinderbalken op baksteenmetselwerk. Een nieuwe interne draagstructuur van beton of staal zou weinig overlaten van het waardevolle interieur. Daarom vinden sindsdien enkele administratieve diensten van het aartsbisdom Mechelen-Brussel onderdak in het refugium.

Het stucplafond in de opkamer op de benedenverdieping dateert uit 1687. De zijvlakken zijn versierd met blauwe wolkenhemels, bezaaid met sterren. In het centrale vlak zweeft een engeltje met

Het 17de-eeuwse stucplafond met een centrale schildering in de kamer op de eerste verdieping tijdens de restauratie.

in beide handen een bloementuil. In het plafond van de hoekkamer op de eerste verdieping zien we in het centrale veld een putto. Gedragen door een arend heft hij een kelk ten hemel; beide zijn symbolen van de Heilige Johannes Evangelist.

Joke Bungeneers, diensthoofd Erfgoed van de Provincie Antwerpen

Bronnen:

Van Dijck, Linda, Mechelen. Refugium van St.-Truiden..., 1999.

Van Langendonck, Linda e.a., Monnikenwerk..., 2000.

Hemelse plafonds onder dikke kalklagen

Blikvangers in het interieur zijn twee 17de-eeuwse barokke stucwerkplafonds met figuratieve schilderingen. Ze zijn onderverdeeld in drie vlakken, symmetrisch uitgewerkt met centrale velden, omringd door florale motieven en fruitkransen. Ook de moerbalken hebben versierd pleisterwerk. Doordat de kalk met de hand gemodelleerd werd en geen blad of krul gelijk is aan een ander, kreeg het stucwerk een heel zwierig en levendig karakter. Net zoals de schilderingen werden die elegantie en fijne details vóór de restauratie aan het oog onttrokken. Door de eeuwen heen werden de plafonds immers meer dan tien keer overschilderd.

Sint-Jan-Baptist en Sint-Jan-Evangelistkerk

Sint-Janskerkhof z.n.

Een groeiend inzicht in de bouwgeschiedenis

Over de ontstaansgeschiedenis van de Sint-Janskerk is weinig met zekerheid gekend. Het is een van de talrijke laatgotische gebouwen die gebaat zouden zijn bij verder onderzoek. Een grote meerwaarde voor het huidige inzicht in de bouwgeschiedenis van de kerk zijn de bouwhistorische studie van Patrick De Greef en het kleuronderzoek van PRC bvba. Om een betere kijk te krijgen op de vroege bouwevolutie van de kerk werd de steenhouwchronologie van de kalkzandsteen in kaart gebracht door Frans Doperé, volgens een zelf ontwikkelde methode. Hij dateert deze natuurstenen delen op basis van de bekappingstechniek: de kenmerken van de randslag of de profiellijst, het centrale gedeelte, de gebruikte werktuigen ... Om de vraagtekens over de geschiedenis verder te beantwoorden, voert Patrick De Greef momenteel een aanvullend archivalisch onderzoek.

ONDER TOEZICHT VAN SINT-JAN-BAPTIST, SINT-CHRISTOFFEL EN SINT-JORIS

Een kapel toegewijd aan Sint-Jan-Baptist

Het Sint-Janskerkhof lag op een duin die zich uitstreckte van de Keizerstraat tot de Wollemarkt, met een groot driehoekig plateau tussen de Bafferstraat en de Sint-Janstraat. De wegen die op de droge en vruchtbare heuvelrug ontstonden, kregen namen als Biest, Varkensstraat en Veemarkt. Het lijkt dan ook weinig twijfel dat de eerste bewoners en handelaars hun dieren op deze natuurlijke hoogte lieten weiden. Wellicht bouwden zij net daarom een kapel toegewijd aan Sint-Jan-Baptist.

Een heuse kerk

Na de verbinding van de beide oevers van de Dijle in het derde kwart van de 13de eeuw vond een ingrijpende kerkelijke reorganisatie plaats. Onder de voogdij van het Sint-Romboutskapittel werden drie nieuwe parochies opgericht, waaronder de

Sint-Jansparochie. Wellicht leidde dat tot de bouw van een groter gebedshuis.

De frijnslag op de dagkanten van één van de gotische ramen in het hoogkoor, wijst op een datering in de 14de eeuw. Boven het meest westelijke deel van het huidige hoogkoor zijn bovendien restanten teruggevonden van een houten kapconstructie, waarvan de veldatum gesitueerd wordt tussen 1332 en 1362.

De steenbewerking beneden in het schip en op de twee onderste geledingen van de toren wijst op een uitvoering tussen 1400 en 1420. Mogelijk werd de kruisbeuk gelijktijdig of kort daarvoor gebouwd. Vaststellingen ter plaatse suggereren dat de bouwcampagne evolueerde van oost naar west. Tussen 1430 en 1450 lijkt de westelijke travee afgewerkt te zijn en zouden de gewelven van de zijbeuken geplaatst zijn.

Het midden-15de-eeuwse interieur bestond meer dan waarschijnlijk uit een hoofdbeuk,

Aan de zuidzijde van het hoogkoor tekenen zich nog duidelijk drie gotische ramen af die teruggaan tot de oudste kern van de kerk © MZ Mechelen en © V. Debonne.

een dwarsbeuk, een viering en een koor. We weten echter niet hoe de overkapping eruitzag. Ofwel was er toen al een houten tongewelf met beschot, ofwel overdekte een sobere, ongeschilderde houten constructie de kerk.

Sint-Christoffel en de onvoorziene dood

Bij het binnentreden van de toenmalige Sint-Janskerk werd de blik van de gelovige meteen naar de hoogte geleid. Daar zag hij een overwelfde ingang met geprofileerde gewelfribben, versierd met rode en zwarte/

De blik van de gelovige werd bij het binnenkomen in de Sint-Janskerk naar boven geleid, naar een gedecoreerd gewelf en twee heiligenfiguren. Sint-Christoffel, blootsvoets en met opgeschorte kledij, draagt een Jezuskind op zijn schouders over de rivier. Sint-Joris in volle ridderuitrusting doodt met een lans de draak aan de poten van zijn paard. © VIOE

grijze tinten. Twee van de spitsboogvormige dwarswanden van dit portaal vertonen vandaag nog een muurschildering van bijna zes meter hoog en vier meter breed, omrand door een geschilderde architectuurpolychromie. In de nis op de

noordelijke muur prijkt een enorme Sint-Christoffel. Op de tegenoverliggende wand bevecht Sint-Joris een draak, als behoeder van het Kwaad.

De afbeelding van deze heiligen in het hoofdportaal, de toegang voor het dagelijkse gebruik, is van groot belang. Sint-Christoffel, die zelf veel reisde en mensen begeleidde bij hun overtocht over gevaarlijke rivieren, werd tijdens de middeleeuwen vereerd als beschermer van de reizigers. Van de 13de tot de 16de eeuw gold zijn aanblik bovendien als beschutting tegen de *mala mors*: de slechte, onvoorziene dood zonder toediening van de laatste sacramenten.

GEBAAAT MET MECENAAT

Rijke parochianen betalen mee voor de uitbreiding en aankleding, 1471-1483

De pauselijke toelating om in 1451 een jubileumaflaat uit te reiken, bracht heel wat pelgrims naar Mechelen. De inkomsten werden gebruikt voor de bouw van de Sint-Romboutstoren en voor werken aan de parochiekerken. Door de aanwezigheid van Margareta van York (1477) en later van Margareta van Oostenrijk (1507) vestigden verschillende leden van de hofhouding zich in de naburige Sint-Jansparochie. Voor de aankleding en de inrichting van het bedehuis werd dan ook gerekend op de stijgende welstand van de parochianen. Aangezien de Sint-Jansparochie voor het overige een vrij arme bevolking had, besloten enkele gefortuneerde families de werken aan de kerk mee te financieren.

De wijding van de kerk in 1483 laat vermoeden dat er in de jaren ervoor ingrijpende verbouwingswerken

plaatsvonden, in zoverre zelfs dat de kerk mogelijk enige tijd gesloten was. Tussen 1471 en 1483 werden de Sint-Niklaaskapel en de sacristie gebouwd in de hoek tussen het koor en de zuidelijke dwarsbeuk. Waarschijnlijk werd ook het hoogkoor toen grondig aangepast. Onderzoek ter plekke heeft aangetoond dat de oudste kern van het koor werd verhoogd en verder naar het oosten uitgebouwd. Wellicht stond er in de noordoostelijke hoek, op de plaats van de huidige Sacramentskapel, een veel kleinere annex, vergelijkbaar met de Sint-Niklaaskapel. Rond 1480 zou de toren voltooid zijn en werd het geheel afgewerkt met de voorlopige torenspits van de Sint-Romboutskerk.

In de 16de eeuw moet de aankleding van het interieur van de kerk enorm waardevol zijn geweest. Het meubilair van toen heeft de tijd niet doorstaan, maar her en der in de kerk werden fragmenten van figuratieve afwerkingen teruggevonden: schilderijen in de zuidoostzijde en de zuidzijde van het

hoogkoor, een omlijsting in de zuidwestzijde van de Sacramentskapel ... Van de rijke decoratie van het koor werden rechts van het huidige hoogaltaar relictten teruggevonden van hoog kwalitatief persbrokaat, dat waarschijnlijk rond 1500 werd aangebracht.

De kapel van het Heilig Sacrament, 1548

Na de verwoestende ontploffing van de Zandpoort in 1546 werd in de oksel van het noordertransept en het hoogkoor een grote kapel gebouwd voor de aanbedding van het Heilig Sacrament. Lambert De Briaerde zou deze kapel in volle reformatie op eigen kosten hebben laten bouwen. De ruimte kreeg een houten spits tongewelf met een eiken beschoot. De invloed van de renaissance is in de kapel zichtbaar in de vorm van de vensters, die niet alleen groter zijn maar ook minder spits.

Het oorspronkelijk plafond van de Sacramentskapel was een spits houten tongewelf met eiken beschoot, dat op het zolderniveau nog afwerkingssporen vertoont.
© J. Lagaert, PRC

DE VERWOESTENDE GODSDIENSTOORLOGEN

In de kroniek van de Sint-Janskerk door Gaspar Joseph de Servais staat het volgende te lezen: *“Op den 9 april 1580 wezende eenen zaterdag in de paeschweek, wird smorgens omtrent vier uren de stad door toedoen van eenige verraders die binnen de zelve waeren, zoo van engelsche, scotten, waelen en nederlanders, ingenomen, zij waeren afgevallen en verloochende christenen die men noemde geusen, In de kerk van S. Jan bleef niet heel, zy roofden daer de ornamenten, kelken, ciborien, en al dat gout of zilver was. De klokken van den toren deden zy door het welsel in de kerk vallen. Zy verdorven den orgel, de outaeren, en de bigtstoelen en andere ciraden, het playvzel, koper, lood, yzer uyt de kerk met een woord al dat konden vervoerd worden namen zy mede, alleenelyk latende de bloote mueren. Deze voorschreve schelmen regeerde de stad met zulken rooveryen en dieveryen tot op den 19 july 1585 zynde vyf jaeren dry maenden en elf daegen ...”.*

Nadat Mechelen in 1585 weer in katholieke handen kwam, begonnen de bestuurders van de Sint-Janskerk met de restauratie en herinrichting van hun kerk. Alles wat kon worden verkocht, was uitgebroken. De daken en het metselwerk moesten worden hersteld, er moest een nieuwe vloer gelegd worden en op de kale muren werden voorlopige altaren geschilderd. Naarmate er inkomsten waren, werden de meest noodzakelijke meubels aangekocht.

Eerste helft 17de eeuw: de invloed van de Grote Raad

Zeker na de verhuizing van de Grote Raad naar de Keizerstraat in 1616 kozen steeds meer raadsheren de Sint-Jansparochie als verblijfplaats. Naarmate de sociale en financiële status van de parochianen toenam, stegen de kerkinkomsten en werden de voorlopige meubels door meer kostbare exemplaren vervangen. Het volledige kerkinterieur kreeg een vroegbarokke aankleding. In 1610 bestelden de kerkmeesters een nieuw hoofdaltaar. Pieter Paul Rubens werd gecontacteerd voor een aangepast drieliuk dat hij 'eigenhandig' zou hebben uitgevoerd. In het midden borstelde hij de 'Aanbidding van de koningen' en op de zijluiken tafereelen uit het leven van de patroonheiligen. Het hoogkoor werd verrijkt met goudleder, aangebracht op een kaderstructuur.

Mogelijk dateren de resten van het vroeg-17de-eeuwse stucplafond, die werden teruggevonden op de zolder van de Sacramentskapel, uit dezelfde periode. Het houten beschot van deze ruimte werd gepleisterd en kreeg decoratief stucwerk met engelenhoofdjes, rankwerk en vegetale motieven.

In de kerk bevinden zich nog steeds enkele kunstwerken die het interieur in de 17de eeuw sierden: de triptiek van Pieter Paul Rubens (1616-1617), weliswaar geplaatst in een recenter hoofdaltaar; het epitaaf van Henri Schotti en Eleonora Vanden Cruyce (1616), een drieliuk van Ambrosius Francken II (1619) met een Mariale iconografie, een beeldje van Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel, gesneden door van Antoon Faydherbe (1623), de pijlerbeelden van Sint-Petrus en Sint-Paulus toegeschreven aan Jacob Voorspoel (1636) ...

Verskillende, kostbare interieurelementen duiden op de vroegbarokke aankleding van weleer. De 'Aanbidding der wijzen', het middenpaneel van de triptiek van Pieter Paul Rubens (1616-1617), is een thema dat vaak op altaarstukken voorkomt © KIK-IRPA, Brussel.

In 2013 werden er gespijkerde stukken goudleder gevonden op het gelbuffet. Vermoedelijk gaat het om restanten van het goudleder uit het hoogkoor © J. Lagaert, PRC.

Op de zolder van de Sacramentskapel zijn restanten gevonden van een stucplafond. Op basis van de ornamentiek (engelenhoofdjes, rankwerk en vegetale motieven) en de uitvoeringswijze kan het gesitueerd worden in de eerste helft van de 17de eeuw © Elfi Hermans

Tweede helft 17de eeuw: verdere aankleding door de oratoren

Rond 1611 kregen de jezuiten van de aartshertogen het voormalige Paleis van Margareta van York in de Keizerstraat om hun Nederlandstalig noviciaat te vestigen. In 1616 richtten ze er ook een plaatselijk college in. Om hun invloed op de studerende jeugd in te dijen, vroeg aartsbisschop Boonen in 1629 de oratoren van kardinaal

de Bérulle om zich in Mechelen te vestigen. Net als de jezuiten legde deze congregatie van seculiere priesters zich toe op het onderwijs en het apostolaat, maar ze stelden zich uitdrukkelijk onder het gezag van de plaatselijke bisschop. Aartsbisschop Boonen vertrouwde hen dan ook onmiddellijk de leiding over de Grootsschool toe, in 1640 gevolgd door het pastoraat van de rijke Sint-Jansparochie.

Dankzij de legaten van de parochianen en de financiële steun van enkele families beschikte de kerk opnieuw over heel wat fondsen. In de 17de eeuw werden die vooral aangewend om broedersschappen op te richten, christelijke slaven vrij te kopen, schilderijen en beeldhouwwerk aan te schaffen, relieken te verwerven en religieus vaatwerk en liturgische gewaden te bestellen. In 1644 verdween het koordoksaal en werd een nieuw orgel besteld. De realisatie daarvan sleepte aan, zodat het pas in 1654 werd geplaatst op het westerdokkaal. Het jaar voordien had het kerkbestuur al de muren en gewelven laten kalken. Verschillende stukken in de kerk dateren uit de tweede helft van de 17de eeuw: het koorgestoelte, de reliekkasten van het Heilige Kruis en van de Heilige Barbara, een drieluik van Lucas II Franchoys bestemd voor Sint-Antoniussaltaar en één voor de Heilige Geestkapel, de marmeren opbergkasten van Lucas Faydherbe voor de relikwie van het Heilige Kruis en van Sint-Jan-Baptist, het epitaaf voor kanunnik Rombout Huens en het hoogwaardige houtsnijwerk van Nicolaas Van der Veken.

1722-1793: de modernisering door de oratoren

Rond 1720 besloten de oratoren de Sint-Janskerk te moderniseren volgens de toen gangbare mode, beïnvloed door de fijnzinnige Franse cultuur. Het interieur onderging een ware metamorfose. Gedurende 75 jaar werden kosten

Epitaf uit 1678 van kanunnik Rombout Huens, toegeschreven aan Lucas Faydherbe © KIK-IRPA, Brussel.

De biechtstoelen in de zijbeuken dateren van 1710 en verbeelden de Goede Herder, Sint-Jan-Baptist, Sint-Jacobus de Meerdere en Sint-Augustinus van Hippo. Deze biechtstoelen worden toegeschreven aan Nicolaas Van der Veken. © KIK-IRPA, Brussel

noch moeite gespaard om de meest gerenommeerde Mechelse kunstenaars aan het werk te zetten.

In 1722 werd de campagne op gang getrokken met een laatbarok stucplafond met uitkragende kroonlijsten in het schip, de transeptarmen en het koor. Om de ribben op de kruising elegant te sluiten, bestelden de kerkmeesters bij Egidius Jozef Smeyers een groot, rond schilderij met een voorstelling van de doop van Christus door Sint-Jan-Baptist. In 1723 werd de kerk tweemaal gewit door Peeter Geeraerts. De opbouw van het pleister- en stucwerk in de Sacramentskapel is opvallend anders. Mogelijk is het iets recenter dan de stucplafonds uit 1722.

Vervolgens werd het schip heringericht. Op 3 juli 1736 werd met Theodoor Verhaegen een contract afgesloten voor de levering van een nieuwe preekstoel. In 1729 en 1742 bestelden de kerkmeesters bij dezelfde beeldhouwer de kerkmeesterbanken voor de westelijke vieringpijlers.

Tot slot was het hoogaltaar aan de beurt. Aangezien de inkomsten van de

kerkfabriek ontoereikend waren, werd de goed gevulde kas van het broederschap van de Allerheiligste Drieuldigheid aangesproken. Uit erkentelijkheid voor deze financiële bijdrage prijken in de top van het altaar God de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. Voor de uitvoering werd op 1 februari 1765 een akkoord gesloten met een Mechels schrijnwerkersatelier, waarin uitdrukkelijk bepaald werd dat Pieter Valckx het beeldhouwwerk moest uitvoeren. Het drieluik van Rubens werd in 1768-1769 in dit nieuwe portiekaltaar geplaatst. Omdat het bovendeel van het nieuwe hoogaltaar het centrale 15de-eeuwse venster van het hoogkoor volledig afschermd, werd dat in 1769 dichtgemetseld. Deze ingreep verstoorde echter de oorspronkelijke belichting van de triptiek. Hoewel het nieuwe altaar al in 1769 werd gewijd, werd het pas twee jaar later afgewerkt.

Tijdens de voorbereiding van de millenniumviering van Sint-Rombout in 1775 ontbrandde een hevige concurrentiestrijd met de jezuïeten. De oratoren wilden de

De viering werd centraal afgewerkt met een rond schilderij van Egidius Jozef Smeyers met daarop de doop van Christus door Sint-Jan-Baptist. © MZ Mechelen

In 1722 startte de campagne met een laatbarok stucplafond met uitragende kroonlijst en eenvoudig lijstwerk in het schip, de transeptarmen en het koor. © E. Hermans

Het grootste deel van het houten meubilair dateert uit de 18de eeuw, zoals de kerkmeestersbanken (1729-1744), de preekstoel (1736- 1739) en het orgelbuffet (1771-1772). © KIKIRPA, Brussel.

bezoekers imponeren met hun volledig gemoderniseerde kerk. Ze stelden zich niet tevreden met het herstel van het bestaande orgel, maar spraken alle reserves aan om de volledige achterwand van het schip met houtsnijwerk te bekleden. Het indrukwekkende orgelbuffet, het tochtportaal en de belendende zitbanken vormen een totaalkunstwerk van de hand van Frans Vreys en Pieter Valckx.

Alleen de Sacramentskapel wachtte nog op vernieuwing. In 1781 vroegen de kapelmeesters aan Willem Herreyns een passend ontwerp voor een nieuw hoofdaltaar. Opnieuw mocht Frans Vreys het schrijnwerk verzorgen en Pieter Valckx het beeldhouwwerk. Er werd ook een peperdure marmeren altaartombe besteld bij Jean-Jacques Bouceau uit Rance. Pas in 1789 werd de bekroning aanbesteed; het jaar nadien werd het geheel gemarmerd en plaatselijk verguld. Twaalf jaar na de start leverde Willem Herreyns de bijpassende schilderijen.

Een stapsgewijze verpaupering vanaf het einde van de 18de eeuw

Nadat Frankrijk de Zuidelijke Nederlanden in 1795 geannexeerd had, volgden de uitdrijving van de oratoren, de inbeslagname van hun bezittingen en de sluiting van de Sint-Janskerk. Hoewel de Franse overheid

het drieliuk van Rubens als nationaal kunstbezit opeiste, gingen er nauwelijks kunstwerken verloren omdat één van de parochianen het gebouw en de hele inboedel opgekocht had. In de 19de eeuw verlieten de voormalige leden van de afgeschafte Grote Raad de stad, waardoor de parochie haar financiële basis verloor. Dankzij deze verpaupering wijzigde het kerkinterieur nauwelijks en beschikken we vandaag over een uitzonderlijk gaaf bewaard 18de-eeuws ensemble.

Gebruik van imitatietechnieken in de 19de en 20ste eeuw

De meest opvallende ingrepen uit de daaropvolgende eeuwen, zijn het uitbreken van de oude vloeren en grafzerken en het plaatsen van een marmeren vloer in het begin van de 19de eeuw. In 1863-1865 maakte de Mechelse beeldhouwer Jozef Tuerlinckx de twaalf staties van de kruisweg. In de periode tussen 1890 en 1905 leidde architect Philippe Van Boxmeer een restauratiecampagne waarbij de zijportalen in de transeptarmen vervangen werden door ingangen in de zijbeuken. Het kerkinterieur werd bekleed met een imitatie van beige natuursteen met witte voegen. In 1905 werden de natuurstenen kolommen van het schip en de bakstenen gewelven van de zijbeuken ontpleisterd.

INTERIEURRESTAURATIE VAN DE SINT-JAN-BAPTIST- EN SINT-JAN-EVANGELISTKERK

Totaalconcept van de 18de eeuw als richtlijn voor de interieurrestauratie

De restauratie van het interieur is erop gericht het laat-18de-eeuwse totaalconcept van de oratoren te herwaarderen. De kerk had een monochroom wit uitzicht waarin de uitzonderlijke waarde van het hoogaltaar, de kerkmeesterbanken, de preekstoel en het indrukwekkende orgelbuffet maximaal tot zijn recht kwam.

Redactie: Sofie Stevens, Monumentenzorg Mechelen

Bronnen:

Buyle M. en Bergmans A., Internationale stijl..., 2013.
Debonne V., Nieuwe inzichten..., 2013.
De Greef P., Kerk van Sint-Jan Baptist..., Open Monumentendag, 2009.
De Greef P., Kerk van Sint-Jan Baptist..., 2012.
De Greef P., aanvullende gesprekken..., 2017.
De Greef P., inventaris..., 2017.
Dopere, F., ...steenhouwtechnieken..., 2017.
Hermans E., Beheersplan..., 2017.
Lagaert J., Sint-Jan Baptist..., 2014.
Lagaert J., Sint-Jan Baptist..., 2016.
Nuytten D., ...Sint-Janskerk..., 2013.

Het Schepenhuis

Steenweg 1

HET MECHELSE SCHEPENHUIS: EEN VAN DE OUDSTE IN DE NEDERLANDEN (1288-1473)

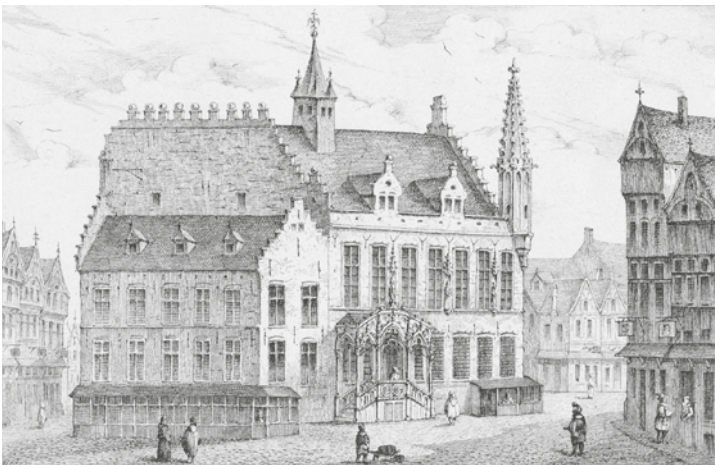
Het Oude Schepenhuis (rond 1288)

Het Mechelse Schepenhuis is een van de oudste stadhuizen in België en wellicht het oudste dat voor dat doel gebouwd werd. Het ontstaan van schepenhuisen tijdens de late middeleeuwen is verbonden met de wens van de toenmalige stedelingen om de greep van de vorst op de stad te beperken. De poorters wilden eigen afgevaardigden hebben in het stadsbestuur, wat vaak gesymboliseerd werd in een indrukwekkend (natuur)stenen gebouw. Met een schepenhuis maakte de stadsmagistraat haar aanwezigheid in de stad kenbaar, net zoals de rijke burgerij dat deed met (laken) hallen en stenen woningen, en de kerkelijke overheid met religieuze gebouwen. Het is nog niet duidelijk vanaf wanneer Mechelen over een schepenbank beschikte.

Mogelijk zetelden de eerste schepenen - zoals elders - in de open lucht, op een plein omringd met een haag. De vermelding in een Mechelse stadsrekening van 'de Haghe' als een plaats naast het nu verdwenen Vleeshuis op de IJzerenleen, doet vermoeden dat deze eerste vergaderplaats zich al in de omgeving van het huidige Schepenhuis bevond. De eerste vermelding van een schepenhuis als dusdanig dateert van 1288. De stadsrekeningen geven aan dat dit gebouw - dat we nu kennen als het Oude Schepenhuis - al in 1311-1312 verbouwd en hersteld werd.

Een Nieuw Schepenhuis naast het Oude (1374-1379)

De economische welstand van Mechelen in de 13de en 14de eeuw ging onder andere gepaard met een fikse bevolkingstoename,

Deze gravure van J.B. De Noter (1786-1855) geeft een impressie van het middeleeuwse Schepenhuis. Vooraan het Oude Schepenhuis (rond 1288), met ernaast het hogere, Nieuwe Schepenhuis (1374-1379) met de typerende hoektorentjes. Het sierlijke toegangsportaal (1475) kwam er bij de omvorming tot zetel van de Grote Raad.

één van de redenen waarom ook de administratieve en rechterlijke activiteiten van de schepensbank uitbreiding namen. Mee daarom kreeg het Schepenhuis in 1374-1379 een nieuwe vleugel, die aanzienlijk groter was dan het oude gedeelte.

Unieke, vrij gedetailleerde beschrijvingen in de toenmalige stadsrekeningen documenteren dit bouwproces vanaf de funderingen tot de afwerking. De meeste werken worden vanaf 1375 toegeschreven aan Hendrik Mys uten Anker, die de leiding had over 'oppercnapen, houwers' en andere 'ghesellen'. Hij gold als één van de belangrijkste bouwmeesters en wordt algemeen gerekend tot de grondleggers van de Brabantse gotiek.

Van kunsthistorisch belang is verder de vermelding van een betaling aan meester 'Andries van Valencinis' voor een groot beeld van Onze-Lieve-Vrouw, twee engelenfiguren en vijf andere grote beelden die een plaats kregen boven de hoofddeur, in de muren en op de hoek van het Nieuwe Schepenhuis. Deze 'Andries' kan geïdentificeerd worden als André Beauneveu, een befaamde beeldhouwer uit Valenciennes. Herman van Blankene en Jan van Lokeren kapt en sneden in 1375-1376 de nu beroemde moerbalksleutels in de grote benedenzaal. Om de moerbalken te ondersteunen vervaardigde de Brusselse steenhouwer Jan Keldermans, voorvader van de bekende Mechelse bouwmeesters, in 1377-1378 figuratieve consoles van witte natuursteen. Van deze consoles, die door meester Mys in 1378 'boven ende beneden op der scepenen huis' werden aangebracht, resten vandaag alleen de elf exemplaren in de benedenzaal. De aankleding van schepenhuisen bevat vaak verwijzingen naar

de rechterlijke taak van de schepenen. Het Nieuwe Schepenhuis kreeg twee 'gerechtigheidsstaferelen'. In de grote benedenzaal werden in de consoles en de houten balksleutels afbeeldingen verwerkt die rechters en rechtzoekenden wezen op hun rechten en plichten. Op de verdieping herinnert een muurschildering van het Laatste Oordeel de toeschouwers eraan dat ieders leven beoordeeld zal worden.

De Vierschaar: 'gerechtigheid' in steen en hout (1375-1378)

In de grote benedenzaal van het Nieuwe Schepenhuis vergaderde aanvankelijk de 'Vierschaar', een lokale rechtbank. De gebeeldhouwde - oorspronkelijk beschilderde - natuurstenen consoles die het plafond ondersteunen, gelden voor onze gewesten als het oudste gerechtigheidsensemble in een schepenhuis.

Ze illustreren het thema van de Negen Besten, dat rond 1312 voor het eerst opduikt en snel populair werd in de toenmalige literatuur. De Negen Besten bestaan uit

Karel de Grote (ca. 747-814) draagt twee 'regalia' als verwijzing naar zijn keizerlijk gezag: de open kroon met opstaande kam en de scepter. Met zijn linkerhand omklemt hij een wapenschild met de afbeelding van een adelaar, het embleem dat hij invoerde als verwijzing naar het Romeinse Rijk. © Onroerend Erfgoed

driemaal drie vooraanstaande vorsten uit de heidense, de joodse en de christelijke geschiedenis. De heidense vorsten zijn Hector, Julius Caesar en Alexander de Grote. De joodse koningen zijn Jozua, David en Judas de Makkabeeër. Karel de Grote, Koning Arthur en Godfried van Bouillon vertegenwoordigen de christelijke vorsten. In het Mechelse Schepenhuis zijn de Negen Besten aangevuld met Abraham en Noach, die ook het rechtvaardige oordeel verpersoonlijken.

In Genesis 11-25 vraagt God aan Abraham om diens enige zoon Isaak te offeren. Op het moment dat Abraham de jongen wil onthoofden, wordt hij echter tegengehouden door een engel met de woorden "Strek je hand niet uit naar de jongen ... want nu weet ik dat je ontzag hebt voor God ...". © KIK-IRPA Brussel

Ook de decoratie op de sleutels van de houten moerbalken verwijst naar de functie van de zaal. Twaalf taferelen zijn thematisch gegroepeerd in zes paren van tegenover elkaar geplaatste reliëfs. De sculpturen pleiten niet alleen voor gerechtigheid, maar wijzen ook op de burgerlijke deugden en ondeugden, op het goede en het kwade. De taferelen tonen: Abraham offert Isaak, Christus predikt in een bootje, Daniël in de leeuwenkuil, Sint-Nicolaas houdt het badwater koel, Sint-Paul en Sint-Rombout ondergaan de marteldood, een molenaar draagt het meel van de molen, twee vechtende en twee musicerende figuren,

Noah ligt dronken op de grond, Samson overmeestert een leeuw, en Aristoteles wordt bereiden door Phyllis. De laatste twee balksleutels beelden het thema van de vrouwenlisten uit. Als waarschuwing werden verhalen voorgesteld waarin beroemde mannen uit de Bijbel en de klassieke oudheid die symbool stonden voor bijzondere deugden, door hun geliefde belachelijk werden gemaakt of in het verderf werden gestort.

De wijze filosoof Aristoteles laat zich verleiden door de mooie Phyllis. Hij raakte zo verslingerd aan de vrouw dat hij zich - louter voor haar plezier - door haar liet berijden. © KIK-IRPA Brussel

De jonge Samson opent met zijn blote handen de muil van een leeuw. Zijn sluwe minnares Dalila zal hem later zijn kracht ontfutselen door zijn haarlokken af te knippen tijdens zijn slaap. © KIK-IRPA Brussel

ZETEL VAN HET PARLEMENT VAN MECHELEN (1473-1477) EN DE GROTE RAAD (1504-1616)

Hoogste gerechtshof voor de 'landen van herwaarts over'

In 1473 stichtte de Bourgondische hertog Karel de Stoute het Parlement van Mechelen. De Mechelse schepenen aarzelden niet om hun riante schepenhuis aan te bieden als zetel voor deze instelling en haar opvolger, de Grote Raad van Mechelen.

Het gebouw werd heringericht voor deze nieuwe taak. Vooral de bovenzaal, waar de Grote Raad vergaderde, werd aangepast en gedecoreerd. De meest ingrijpende realisaties waren het plaatsen van een

Het plafond van 1475 rust nog steeds op de toen aangebrachte consoles, hier versierd met de Bourgondische vuurslag en de initialen van Karel de Stoute en Margareta van York.
© Luc Van Hoeylandt

Plechtige openingszitting van het Parlement van Mechelen onder Karel de Stoute op 3 januari 1474 in het Schepenhuis te Mechelen, Jan Coessaet, 1587 © Stedelijke Musea Mechelen

nieuwe schouw en een nieuw plafond, waarbij allicht de door Jan Keldermans vervaardigde kraagstenen uit 1377-1378 werden uitgekregen. In 1475 maakten Peeter Waelpoyt, Jan Tieselincx en Jan de Vleeschouwer voor het plafond 16 nieuwe stenen consoles; zij kregen ook een vergoeding voor twee leeuwen voor de schouw. Dat jaar werd ook de voorgevel opgefrist, zoals blijkt uit de betaling aan 'meester Keldermans' voor het plaatsen van een nieuw portaal.

Het Laatste Oordeel in de pleidooienzaal van de Grote Raad (1525 -1526)

Het tweede gerechtigheidstafereel bevindt zich in de grote bovenzaal. De zuidmuur is gedecoreerd met een muurschildering van het Laatste Oordeel, die op 15 december 1526 werd betaald aan de Mechelse schilder Frans Sanders.

Het Laatste Oordeel met onderaan de afbeelding van een bolle spiegel © Luc Van Hoeylandt

In deze voorstelling troont Christus als rechter op een regenboog, terwijl Hij met zijn voeten steunt op de wereldsfeer. Hij

is omringd door engelen die zijn mantel openhouden en met bazuingeschal het oordeel aankondigen. Rechts en links van Christus' hoofd prijken het zwaard en de bloeiende lelietak, symbolen van respectievelijk de schuldigen en de onschuldigen.

Uitzonderlijk is het onderste deel van het tafereel, dat wordt gedomineerd door twee figuren. Links staat Lucifer, die toezicht houdt op de hel. Rechts overschouwt de gevleugelde aartsengel Michaël de uitverkorenen. Michaël draagt een bordje met het opschrift 'IUDICIUM TIME' of 'VREES HET OORDEEL'. Om deze moraliserende aansporing kracht bij te zetten dreigt de Dood, vervaarlijk zwaaiend met een lans, om uit het schilderij te stappen.

DIVERSE BESTEMMINGEN IN DE 17DE, 18DE EN 19DE EEUW

Na de verhuizing van de Grote Raad naar het vroegere Hof van Margareta van Oostenrijk in 1616, kreeg het Schepenhuis meerdere bestemmingen. De kolveniersgilde nam in 1617 haar intrek in de bovenzaal.

De benedenruimten werden rond 1639 in gebruik genomen door de rederijderskamer 'De Peoene' en in 1765 huisvestte het gebouw een schermeschool. Ondertussen vonden ook allerlei rondreizende gezelschappen, militairen en passanten er onderdak.

Al deze gebruikers lieten sporen na. Zo verhoogden de schutters in 1684 de

vensters van hun gildekamer omdat ze die te donker vonden, werd de bouwvallig geachte gotische pui aan de Steenweg in 1715 afgebroken en liet 'de Peoene' een eeuwenoude trap en schouw afbreken om het theater beter toegankelijk te maken.

Bijzonder jammer was ook het verwijderen van alle beelden in de buitengevel in 1775, met inbegrip van de waardevolle exemplaren van Beauneveu.

Bij het ingaan van de 19de eeuw kwam er meer stabiliteit in het gebruik. In 1811 vond de Academie voor Beeldende Kunsten onderdak in het Schepenhuis. De toestroom

Op de schouw onder het Laatste Oordeel wijst een decoratieve boord met onder meer kanonnen en pijlenbundels naar het gebruik van de zaal door de kolveniers. © Luc Van Hoeylandt

van leerlingen dwong de Academie echter om rond 1846 te verhuizen. Het Schepenhuis werd dan in 1852 ingericht als stadsmuseum en herbergde een halve eeuw een verzameling Mechelse oudheden en historische voorwerpen. In 1897 werd deze

collectie overgebracht naar de *Halle* (nu stadhuis) en werd het Schepenhuis ingericht als Stadsarchief, een functie die het tot ver in de 20ste eeuw behield.

BRAND, OORLOGSSCHADE EN RESTAURATIES IN DE 20STE EEUW

Het jaar 1914, meer impact dan zes eeuwen aanpassingen

In juli 1914, aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog, brak er brand uit in het archief, waarbij vooral het Oude Schepenhuis bijna volledig door de vlammen werd verteerd. Enkele maanden later was het gebouw het slachtoffer van oorlogsgeweld.

Deze foto, wellicht genomen onmiddellijk na de feiten, toont hoe een brand in 1914 onder meer het dakgebinte en de vloerlagen van het Oude Schepenhuis in de as legde.

Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in 1914 werd de IJzerenleer grotendeels tot puin herleid. Toch kwam het Schepenhuis er vrij ongeschonden uit: een bom trof het zuidwestelijke hoektorentje en sloeg een grote bres in de voorgevel, die 'voorlopig' werd gedicht met bakstenen.

Wederopbouw na de Eerste Wereldoorlog (1917-1919 - 1932 - 1934-1938)

In 1916 adviseerde de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen het stadsbestuur om zo spoedig mogelijk werk te maken van een volledige restauratie van dit 'authentieke' en 'opmerkelijke' gebouw. Gedetailleerde opmetingsplannen van de toenmalige toestand laten vermoeden dat er een grondige restauratie werd voorbereid. In 1916 werd echter enkel een nooddak geplaatst en werden de hoogst noodzakelijke herstellingen uitgevoerd. De werken in 1917 betroffen vooral de restauratie van het interieur van het Nieuwe Schepenhuis. De integrale restauratie van het Oude Schepenhuis startte in 1932. De 'utilitaire' interieuraanpassing omvatte het aanbrengen van twee nieuwe, betonnen vloeren op de eerste verdieping en de zolder en van een volledig nieuwe dakconstructie. De aanpak van de puntgevels, de vensters en het leien dak was wel geïnspireerd op een historisch juiste vormgeving. Een grondige restauratie van het Nieuwe Schepenhuis volgde tussen 1934 en 1938, vermoedelijk naar een ontwerp uit 1926 van architect Henri Meyns. De werken omvatten een grondige aanpak van de waterlijsten en decoratieve lijsten, het plaatsen van kruismonelen en neogotisch schrijnwerk, de wederopbouw van het hoektorentje aan de IJzerenleen, de vervollediging van de

gekanteelde borstwering aan de Steenweg en de Vleeshouwersstraat en het opsplitsen van de gevel aan de Schoenmarkt in twee bakstenen trapegevels met aansluitende zadeldaken.

Een nieuwe herbestemming als museum (1993-1994 – 1998-2000)

Rond 1990 verhuisde het stadsarchief naar een vleugel van de vroegere Kazerne Dossin. Om het leegstaande en verwaarloosde Schepenhuis te redden werd de vzw Schepenhuis opgericht die het gebouw in 1993 in erfpacht kreeg van het stadsbestuur. De vzw besloot het te herbestemmen als museum met authentieke Mechelse cultuurgoederen uit de 14de tot de 16de eeuw. De binnen- en buitenrestauratie en de inrichting werden van 1994 tot 2000 gefaseerd uitgevoerd met overheidssubsidies en sponsorgelden. Architect Willem Hulstaert was de ontwerper van de consoliderende restauratie. De architecten Koen Kennes en Betty Elegeert tekenden het interieurontwerp, waarbij nieuwe elementen van glas en staal werden ingevoegd voor het museumparcours. Het museum werd ingehuldigd in 2000 en functioneerde als dusdanig tot 2011, toen de collectie werd opgenomen in de verzameling van het Hof van Busleyden.

HET HEDEN EN DE NABIJE TOEKOMST

Een warm en publieksvriendelijk onthaal

Het voormalige Schepenhuis wordt omgevormd tot dé nieuwe plek voor het onthaal door Toerisme en Uit Mechelen, die er ook hun kantoren zullen hebben. De toerisme- en vrijetijdsbalie ontvangt jaarlijks

zo'n 78.000 bezoekers; in de jaren met een topevenement loopt dat aantal op tot 85.000.

De nieuwe locatie moet dan ook optimaal toegankelijk zijn voor alle mogelijke bezoekers. Dit vraagt ingrijpende werken in en rond het Schepenhuis. Momenteel beperken de vele niveaunderschillen in

het interieur en de grote trappenpartijen aan het exterieur de toegankelijkheid. De hoofdingang ligt nu aan de Steenweg, waar een statige trap leidt naar de twee meter hoger gelegen zaal van de Vierschaar. Binnen zijn de ruimtes met elkaar verbonden via een wandelcircuit, wat het onafhankelijk gebruik van de kamers bemoeilijkt.

De wenteltrappen, tussenverdiepingen en sokkels die de ruimtes met elkaar verbinden maken de circulatie binnenin onoverzichtelijk en moeilijk.
© Architecten Beeck & Hermans bvba.

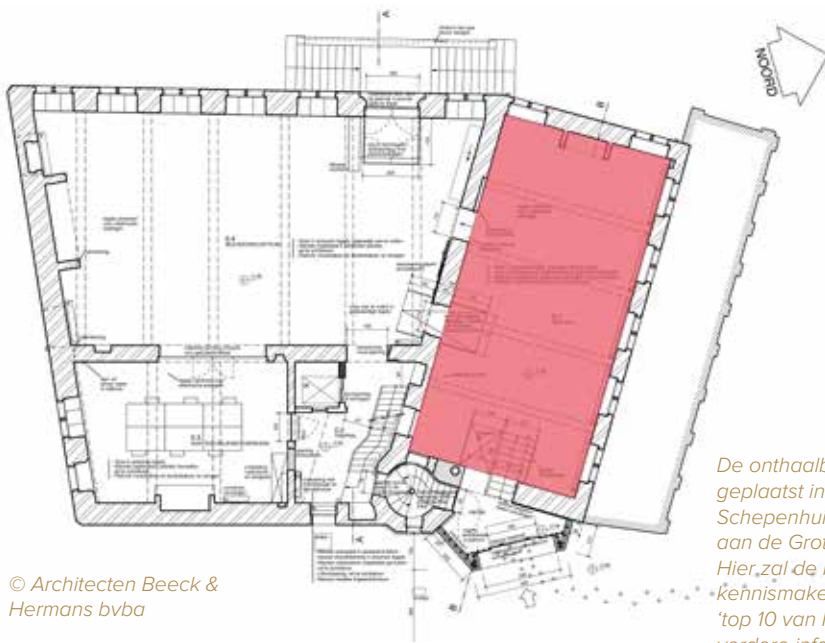

In dit nieuwe volume bevindt zich naast een trap ook een lift om de onthaalbalie vlot te kunnen bereiken. De bezoeker zal er ook een digitale infokiosk vinden, die een samenvatting geeft van de bezienswaardigheden en activiteiten in de Mechelse binnenstad. Deze kiosk zal deels ook buiten de openingsuren van Toerisme en UiT toegankelijk zijn.
 © Sofie Stevens, dienst Monumentenzorg stad Mechelen

Op de beneden- en de eerste verdieping wordt maximaal ingezet op de publieke openstelling. De voormalige raadzaal zal op termijn kunnen worden gehurd. De andere delen van het gebouw worden kantoren. Architecten Beeck & Hermans bvba werken samen met een gespecialiseerde ontwerper, Bailleuil ontwerpbureau. In 2016 werden het beheersplan en het verbouwings- en inrichtingsdossier goedgekeurd. De werken zijn van start gegaan op 1 juni 2017 en duren tot augustus 2018.

Van op de Grote Markt word je geleid naar de nieuwe ingang van toerisme en UiT in de Vleeshouwerstraat. Er komt een nieuwe toegangspartij tegen het oudste deel van het Schepenhuis.

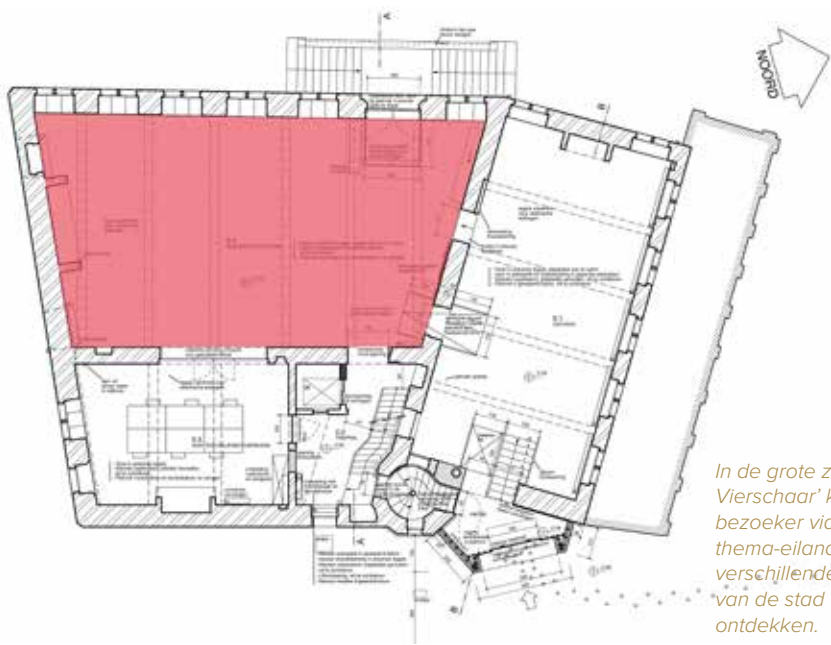

© Architecten Beeck & Hermans bvba

De onthaalbalie wordt geplaatst in het oude Schepenhuis, palend aan de Grote Markt. Hier zal de bezoeker kennismaken met de 'top 10 van Mechelen' en verdere info verkrijgen over de stad.

© Bailleuil ontwerp bureau

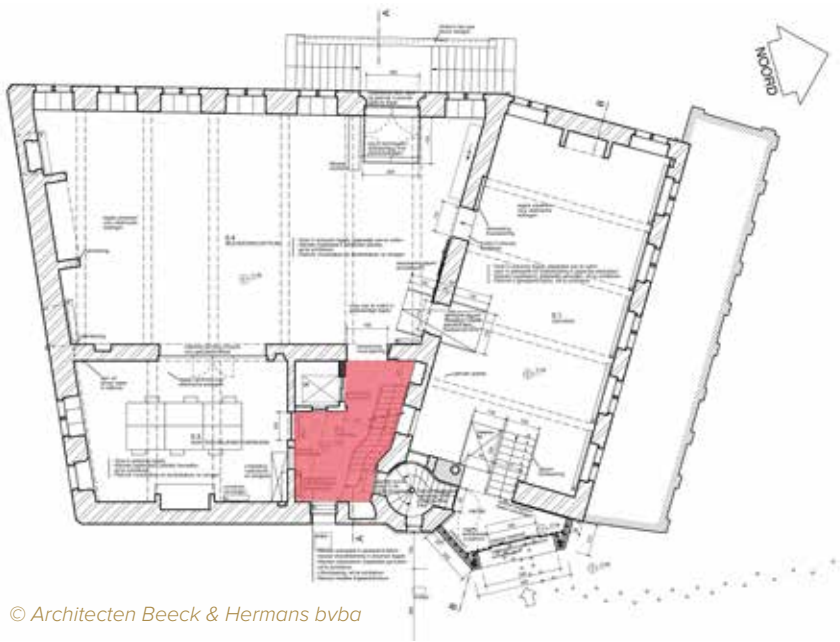
In de grote zaal 'De Vierschaar' kan de bezoeker via drie thema-eilanden de verschillende facetten van de stad verder ontdekken.

© Architecten Beeck & Hermans bvba

© Bailleuil ontwerp bureau

© Architecten Beeck & Hermans bvba

Om de toegankelijkheid in het gebouw te verbeteren wordt de huidige circulatie grondig herzien: de vloerniveaus worden waar mogelijk gelijk gelegd en alle trappen worden gegroepeerd in de zone naast de huidige lift.

De voorbereidingen van een restauratiedossier

In 2015 maakten Linda Van Dijck en Marie-Hélène Ghisdal een conditierapport en een restauratievoorstel op voor de muurschilderingen in de grote zaal op de verdieping. Op basis hiervan stelde de stedelijke dienst Monumentenzorg een technische beschrijving op die zal leiden tot de restauratie van beide muurschilderingen in de loop van 2018.

Redactie: Sofie Stevens, dienst Monumentenzorg stad Mechelen

Bronnen:

Eeman, Michèle; Struyf, Jan; Huygens, Frank en Van de Voorde, Anne, Steenweg 1..., 2002.

Meul, Veerle, Het oud Schepenhuis..., 1992.

Van Dijck, Linda en Ghisdal, Marie-Hélène, Mechelen-Oud Schepenhuis..., 2015.

Van Dijck, Linda, Verslag van de conservatie..., 1992.

Teksten

Joke Bungeneers
Marc Debatty
Patrick De Greef
Eveline De haes
Michèle Eeman
Michel Geerts

Elfi Hermans
Sofie Stevens
Helena ten Berge
Maarten Van den Mooter
Linda Van Dijck

Dank aan

In de eerste plaats aan alle eigenaars die met zoveel enthousiasme hun eigendom openstellen
De personeelsleden van de stad Mechelen die zich inzetten voor de bewaking van de opengestelde gebouwen
Alle muzikanten van het Conservatorium die voor sfeervolle muziek zorgen in de opengestelde panden
De Ware Vrienden van het Archief
Faculteit van het Mechels Dialect
Gidsenbond Mechelen vzw
Jazz at home
Mechelen Binnenste Buiten
Mechels Harmonie Orkest
Orgels aan de Dijle
Stadsarchief Mechelen

Redactie

Eveline De haes
Elise Dupré
Sofie Stevens
Maarten Van den Mooter

Eindredactie

Marijke Hoflack

Beeldmateriaal

Het fotomateriaal is afkomstig van het Stadsarchief Mechelen - www.beeldbankmechelen.be of van de stedelijke dienst Monumentenzorg, tenzij anders vermeld.

Vormgeving en drukwerk

Swinnen Printing N.V.
Muizenstraat 172
1981 Hofstade

Cover

Refuge van Sint-Truiden
© provincie Antwerpen - Stefan Dewickere

1. Hof van Nassau

- Helena ten Berge, *How to save a Monument in Danger: Application of the 2015 Monumentdecree on Hof van Nassau in Mechelen, a Burgudian city palace, with a problematic history of conservation*, masterthesis, RLICC, 2017.

2. Kapel Sint-Aloysiusvleugel BimSem

- Klein Seminarie Mechelen. *Terugblik op 150 jaar school en internaat te Mechelen*, tentoonstellingscatalogus, 1980.
- De Greef, Patrick, *De verborgen geschiedenis van een achttiende-eeuws stadspaleis. Het 'Hotel Coloma' te Mechelen* (onuitgegeven studie), Mechelen, 2006.
- Geerts, Michel, *Berthoutinstituut-Klein Seminarie: het Sint-Aloysiusgebouw* in: brochure *Open Monumentendag Mechelen 2011-Conflict*, Mechelen, 2011.

4. Predikherenklooster

- Deneys, Elsbeth, Rasson, Fabian en Jaenen, Marieke, *Bouwhistorisch en materiaaltechnisch onderzoek van het Predikherenklooster te Mechelen* (ongepubliceerde studie), Antwerpen, 2011.
- De Peu, Piet, *Het oud-dominicanenklooster te Mechelen*, Gent, 1986.
- Fexer, Charlotte en Vermaelen, Begga, *Bouwhistorisch en materiaaltechnisch onderzoek van het predikherenklooster te Mechelen: 2^e fase* (ongepubliceerde studie), Borgerhout, 2012-2013.
- Stuhlmacher, Mechthild, *dossier ontwerp en aanvraag voor de meerjarige subsidiëringsovereenkomst*, Rotterdam, 2013.

5. Sint-Pieter- en -Paulkerk

- De Jonge, Krista, *De voornaamste residenties in Mechelen. Het Hof van Kamerijk en het Hof van Savoyen*, in: *Dames met Klasse, catalogus tentoonstelling Mechelen 17 september-18 december 2005*, Leuven, 2005.
- Duverger, Jozef e.a., *Nieuwe gegevens aangaande XVIde-eeuwse beeldhouwers in Brabant en Vlaanderen*, in: *Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der schone kunsten; jaargang 15,2*, Brussel, 1953.
- Eichberger, Dagmar, *Leben mit kunst, wirken durch kunst: Sammelwesen und Hofkunst unter Margarete von Österreich, Regentin der Niederlande*, Turnhout, 2002.
- Van Den Eynde, R. en De Cuypers d'Alsingen, J.F.G., *Provincie, stad, ende district van Mechelen opgeheldert in haere kercken, kloosters, kapellen, godshuysen, gilden, publieke plaetsen, met de fondatien, patronaetschappen, ende voorrechten daer aen klevende*, 2 dln., Brussel, 1770.

7. Den Breckpot

- Breckpot, Marcel, *Het Hof Cortenbach te Mechelen*, in: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, Mechelen, 1985.
- Van Langendonck, Linda, *Het voormalige Gildenhuis van de Jonge Kruisbooggilde. Het*

huis Breckpot, Korenmarkt 23, Mechelen: buitengevels, kelders, gelijkvloerse verdieping en achterhuis. Tussentijdse evaluatie en restauratieopties (ongepubliceerde studie), 2007.

8. Hof van Cortenbach

- Debatty, Marc, *Beheersplan Hof van Cortenbach*, dienst Monumentenzorg stad Mechelen, 2015.

- Van den Mooter, Maarten, *Een bouwhistorische studie van het huis van Jan IV van Cortenbach Korenmarkt 25-27 Mechelen* (ongepubliceerde eindverhandeling), Antwerpen, 2001.

9. Kapel van de arme claren en feestzaal Scheppersinstituut

- Hermans, An, *Scheppers onze school: 150 jaar onderwijs aan de Melaan in Mechelen*, s.l., 2006.

- Schoeffer, Johannes, *Historische aantekeningen rakende de kerken, de kloosters, de ambachten en andere stichten der stad Mechelen*, deel 3, Mechelen, 1860.

10. Refuge van Sint-Truiden

- Van Dijk, Linda, *Mechelen. Refugium van St.-Truiden. Materieel-wetenschappelijk onderzoek*, (onuitgegeven studie), Bonheiden, 1999.

- Van Langendonck, Linda e.a., *Monnikenwerk en engelengeduld. Geschiedenis en restauratie van de voormalige refuge van Sint-Truiden te Mechelen*, Antwerpen, 2000.

11. Sint-Jan-Baptist en Sint-Jan-Evangelistkerk

- Buyle, Marjan en Bergmans, Anna, *'Internationale stijl' in Mechelen. Ontdekking, conservatie en onderzoek van de muurschilderingen van rond 1400 in de toren van de Sint-Janskerk*, in: *Relicta. Archeologie volume 10*, Brussel, 2013.

- Debonne, Vincent, *Nieuwe inzichten in de bouwgeschiedenis van de Sint-Janskerk in Mechelen* in: *Relicta. Archeologie volume 10*, Brussel, 2013.

- De Greef, Patrick, *Kerk van Sint-Jan Baptist en Evangelist, Sint-Janskerkhof* in: *brochure Open Monumentendag Mechelen 2009 - zorg in Mechelen*, Mechelen, 2009.

- De Greef, Patrick, *Kerk van Sint-Jan Baptist en Evangelist te Mechelen. Bouwstenen voor een reconstructie van het interieur (1585-2012). Beschrijvende inventaris* (onuitgegeven studie), Mechelen, 2012.

- De Greef, Patrick, *aanvullende gesprekken en overlegmomenten in kader van het onderzoek van de steenhouwtechnieken en aanvullend archivalisch onderzoek*, 2017.

- De Greef, Patrick, *Kerk van Sint-Jan Baptist en Evangelist: inventaris van cultuurobjecten* (onuitgegeven studie), Mechelen, 2017.

- Dopere, Frans, *Resultaten van het onderzoek van de steenhouwtechnieken in de kerk van Sint-Jan-de-Doper en Evangelist te Mechelen* (onuitgegeven studie), 07 februari 2017.

- Hermans, Elfi, *Beheersplan Sint-Jan-Baptist en Evangelistkerk, Sint-Janskerkhof Mechelen*, Mechelen, 6 maart 2017.

- Lagaert, Joke, *Tekst infopaneel Sint-Jan Baptist & Evangelistkerk*, 2014 en *Sint-Jan Baptist & Evangelistkerk, Vooronderzoek 2013*, (niet gepubliceerde presentatie infoavond), Mechelen, 9 mei 2016.

- Nuytten, Dieter, *De middeleeuwse kappen en houten tongewelven van de Sint-Janskerk in Mechelen: typologisch, bouwhistorisch en dendrochronologisch onderzoek*, in: *Relicta. Archeologie volume 10*, Brussel, 2013.

12. Schepenhuis

- Eeman, Michele, Struyf, Jan, Huygens, Frank en Anne Van De Voorde, *Steenweg 1: gerechtigheidsstaferelen in het Oude Schepenhuis: de negen helden en het laatste oordeel*, in: *brochure Open Monumentendag Mechelen 2002 - Symbolen*, Mechelen, 2002.

- Meul, Veerle, *Het Oud Schepenhuis (eind 13de-14de eeuw) te Mechelen: een bijdrage tot de reconstructie van de bouwhistoriek met situerende beschrijving en bouwkunsthistorische appreciatie*, (onuitgegeven eindverhandeling), Antwerpen, 1992.

- Van Dijck, Linda, *Verslag van de conservatie van 16de-eeuwse muurschilderingen in de oude raadkamer van het Mechelse schepenhuis (huidig archief, eerste verdieping): een Laatste Oordeel boven de haard door Franz Sanders (1525-1526) en een kruisiging op de tegenoverliggende wand* (onuitgegeven studie), Mechelen, 1992.

- Van Dijck, Linda en Ghisdal, Marie-Helene, *Mechelen-Oud Schepenhuis: Laatste Oordeel en Calvarie, muurschilderingen in de voormalige zaal van de Grote Raad* (onuitgegeven studie), Mechelen, 2015.

